

СУЧАСНІСТЬ

БЕРЕЗЕНЬ 1970 • Ч. 3 (111)

**УРИВОК З РОМАНУ ЕММИ АН-
ДІЄВСЬКОЇ «ГЕРОСТРАТИ»**

**Б. КРАВЦІВ ПРО ЕМІГРАЦІЙНЕ
ВИДАННЯ ПОЕЗІЙ ЛІНИ КОС-
ТЕНКО**

**Л. ОНИШКЕВИЧ ПРО ІДЕОЛО-
ГІЧНИЙ РОЗВИТОК АМЕРИКАН-
СЬКОЇ МОЛОДІ**

**ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ ВІРИ
ВОВК З УКРАЇНИ**

**«SUČASNIST» — MÄRZ 1970
8 MÜNCHEN 2, KARLSPLATZ 8/III**

АНТОЛОГІЯ МОЛОДОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ П. Н.

ШІСТДЕСЯТ ПОЕТИВ ШІСТДЕСЯТИХ РОКІВ

Упорядкування, вступна стаття і довідки

Богдана Кравцева

У книзі — також біографічні дані та короткі творчі силюети окремих поетів. Видання має XXIV + 300 сторінок.

Ціна: в м'якій оправі — 3,50 дол., в твердій оправі — 5,— дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

Замовлення просимо адресувати до:

PROLOG RESEARCH CORPORATION

875 West End Ave. Apt. 14 B

New York, N. Y. 10025

USA

або до видавництва журналу «Сучасність».

«Суспільно-політична бібліотека», ч. 18, вид-ва ПРОЛОГ

Іван Майстренко

СТОРИНКИ З ІСТОРІЇ КОМУНІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ УКРАЇНИ

Зміст першої частини: Передісторія КПУ; Дискусія між Леніном і Юркевичем; Відірваність КП(б)У від українських мас і її розклад; Самостійницькі течії в українському комунізмі.

Книжка має 100 стор. Ціна — 1,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

Зміст другої частини: Національна політика КП(б)У після громадянської війни; КП(б)У в добу українізації; Боротьба з націоналістичними ухилами в КП(б)У; Розгром українського відродження і нова національна політика ВКП(б).

Книжка має 112 стор. Ціна — 1,50 дол. або відповідна сума в перерахуванні на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність».

Поль Кльодель

БЛАГОВІЩЕННЯ МАРІЇ

у перекладі Віри Вовк

Ціна книжки, що має 94 стор., — 2,— дол., або відповідна сума в перерахунку на іншу валюту.

З замовленнями звертатися до видавництв «Пролог» і «Сучасність».

СУЧАСНІСТЬ

«Святий», 19,2 × 19 см.

«Кам'яні баби», 22,2 × 22,2 см.

«Топлення Марени», 19,7 × 19 см.

«Любов», 19,4 × 19 см.

Богдан Сорока,

Ілюстрації до збірки І. Калинця «Відчинення вертепу», 1969.

СУЧАСНІСТЬ

ЛІТЕРАТУРА, МИСТЕЦТВО,
СУСПІЛЬНЕ ЖИТТЯ

БЕРЕЗЕНЬ 1970 · Ч. 3 (111)
РІК ВИДАННЯ ДЕСЯТИЙ
МЮНХЕН

ВИДАВНИЦТВО

Українське товариство закордонних студій «Сучасність».

РЕДАКЦІЯ

Богдан Войчук,
Вольфрам Бургардт (головний редактор),
Богдан Кравців,
Аркадія Оленська-Петришин,
Мирослав Прокоп,
Роман Рахманний,
Богдан Рубчак,
Володимир П. Стахів.

Редакція не приймає матеріалів, не підписаних автором, і застерігає за собою право скорочувати статті і правити мову. Статті, підписані авторами, висловлюють їх власні погляди, а не погляди редакції.

Передруки та переклади з журналу «Сучасність» дозволені тільки за виразним поданням джерела.

АДРЕСА РЕДАКЦІЇ

«Sučasnist»,
P.O. Box 3461
London, Ontario
Canada

АДРЕСА ВИДАВНИЦТВА Й АДМІНІСТРАЦІЇ —
див. нижче, HERAUSGEBER

* * *

Gemäß dem Gesetz über die Presse vom 3. 10. 1949 (§ 8, Abs. 3) und gemäß der Verordnung zur Durchführung dieses Gesetzes vom 7. 2. 1950 wird mitgeteilt:

HERAUSGEBER

Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien «Sučasnist» e. V.,
8 München 2,
Karlsplatz 8/III (Telefon 59 46 67),
Bundesrepublik Deutschland

GESCHAFTSFÜHRER

Roman Tymkewycz.

DRUCK

«Logos» GmbH, Buchdruckerei und Verlag,
8 München 19,
Bothmerstraße 14,
Bundesrepublik Deutschland.

Нові поезії

Микола Воробйов

ВЕРХОВНИЙ ГОЛОС

Хто я?

я озерце в долоньці
я молюся за всі великі ріки
і найкращий мій день — то посуха

і найкращий мій день — то безкрая вода
коли я тільки в крилі безконечної хвилі поділений

Хто ви?

вчорашню віддаль я прикладаю до вас
для всякого я невідомий і непізнаний
позаду в мене трое очей
вони закривають меча

першого меча я тихим роблю

* * *

І коли ми запалили свічки
то побачили:
день і ніч свічки горять
над срібними очима

а найбільша свічка
курка жовтоніжка
вигріба небіжку

а той і той
за чорними столами сидять
напитки п'ють і наїдки їдять
і плюють на дерево що ми залишаєм
а ми їм скрізь сухе дерево залишаєм

не заросте промінням найменше дерево
а найвище сльози до столу розкинуло
білий кінь склада підкови вище шибки
холодна вечеря сама вечеря

* * *

Ген білий кінь закучерявив обрій

на квітах золотисто-ярих
джмелі до сонця долітають

сріблясто-білі води шуму
городять бджоли

зрослися ліс і поле
і чорний корінь сонця
закутані в них вибираються нагору гімни

в яскраве вбрані ми йдемо
безсмертники нам на обличчя сяють
вишневі одежі спадають як хор

* * *

«Найбільша на ніч хата
у тій хаті зерно золоте
та ніхто не поплив за соняшним морем...

все тоншими і тоншими гілками
птиця сіяла себе в просторі

(де червона вишня в срібній затоці городу?)

спалила літо макова стріла...» —

так оповідала мені мати
так оповідала матері баба
так оповідала бабі курка
чорна курка яка все знала
бо все порозгрібала:
розгребла вона півня
у темному лісі —
і побачила сонце

розгребла вона воду
у рибині без ока
і побачила річку

розгребла вона землю —
а то була наша мати

наша мати у зеленій діброві
рвала зілля
і зустріла змія

* * *

Коли ми прийшли
то замість одного яблука було двоє
і не знайшли ми саду
бо всім вистачило

висипали з скриньки чорний виноград
а тіло своє за лозою не могли сховати

і стали овець собаками пасти
найкращі плоди зривати
недуги смертю дужих лікувати

думали зведемо нову хату
нанесли глини і соломи і води
а за ямою пішли до осель
а вони повиходили стали коло своїх ям
і не пустили нас
тоді ми викопали яму
тоді вже стало надвечір
тоді пішли до сну
а вранці одного з нас не знайшли
ніде довкола ями його не було
ми засипали яму
ми подивились на те місце
ми пішли

Герострати

УРИВОК З РОМАНУ

Емма Андіївська

Я антиквар. Моя невеличка крамниця, в якій найчастіше туристи купують кольорові гравюри різних міст, старі географічні мапи, книги і поштові марки (поштові марки мають успіх також серед школярів), міститься на розі двох вулиць, дослівно крок від центру. Той, хто проїздив цим містом і бачив, який там інколи рух, завжди дивувався, потрапивши на вулицю, де моя крамниця. Бо хоч вулиця зразу ж за рогом і виходить на площу, яку одностайно проклинають пішоходи й шофери, туристи й місцеве населення (справа в тому, що в будні там чомусь зосереджується рух, який корком замикає вхід у першу-ліпшу вулицю, і, щоб перейти на другий бік, треба змарнувати принаймні півгодини), на ній такою стиску і гуркоту, як на сусідніх навколо, що сходяться на площі, не трапляється, хоч її перетинає лінія трамваю, а вранці й вантажні авта, які довозять городину на базар, скорочуючи собі шлях до місця призначення, що веде повз вікна моєї крамниці.

Вулиця, де мій антикваріят, у порівнянні з іншими така тиха, аж я не здивувався б, довідавшись, як їй при плануванні забули надати акустики і вже після того не направляли, і саме тому вона по святах і неділях взагалі мертва. Хтось ще скаже, ніби я відхиляюся від головної теми, приділяючи стільки уваги вулиці, де моя крамниця. Вулиця не відіграє жодної ролі в тому, що я збираюся оповідати, але я боюся пропустити найменшу подробицю, що пролила б світло на історію, яка зо мною трапилася. Я, наприклад, зовсім не певний, чи якби мій антикваріят був на іншій вулиці, сталося б те, що змінило все моє життя. Інколи мені здається, ніби вулиця тут рішуче ні до чого і пояснення всього, що приключилося, лежить виключно в мені. Та інколи я починаю вагатися. Воно мені починає здаватися не таким уже й певним. Я надто близько стою до подій, аби належно оцінити їх, і тому мені цінний кожний деталь, який може стосуватися до моєї історії. Історії, що її я сам не годен збагнути.

Досі я ніколи нічого не писав, як не брати до уваги оповідань і переказів, які доводилося писати в гімназії і які, як пригадую, мені ніколи не вдавалися (хоч назагал я вчився добре), можливо, тому, що писати оповідання в мене асоціювалося з поняттям несолідности. Трудити папір, коли те саме зручніше виходило сказати усно, я вважав марну-

ванням часу. Мені, щиро кажучи, ще й зараз не міститься в голові, як могло статися те, що змусило мене взятися за перо. Я люблю свій фах і досі жив мирним життям, як кожна пересічна людина, поки в мою крамницю не з'явився чоловік, якого я ніколи доти не бачив, і не зажадав, аби я писав його біографію.

Він зайшов і сказав, щоб я писав його біографію, так невимушено і просто, ніби попросив продати книжку, і згодом, хоч як я корегував пам'ять, той день не мінявся, наче він десь ще перед тим уже існував до дрібниць відлитий у металі, і його лише за бічні кільця, як до палацу вносять бронзових асирійських левів, уже готовий внесли в мою пам'ять і поставили, і ніякі ні почуття, ні усвідомлення, що це немисленне, не розчинювали і не усували його, і він лишався для мене таким же відмежованим, як і тоді, хоч починався він, як майже кожний день, без жодних передчуттів і пересторог.

Ще було рано, годин за дві перед офіційним часом, коли я для покупців відчиняю крамницю. Я сидів за столом, переглядаючи і сортуючи стоси новозакуплених книг, і час від часу прислухався, коли закипить чайник, щоб заварити чай і поснідати, бо в ті дні, коли у мене назбирувалося багато праці в антикваріаті, я, аби не турбувати дружину, дуже рано виходив з дому і снідав при роботі. У мене в ніші за зеленою завісою на коліщатах між полицями з книгами і широчезним столом, який займав півкрамниці і служив лядою, стояла електрична плитка, чайник, кілька склянок і невеличкий запас харчів. Дружина завжди допильновувала, знаючи мою забудькуватість, щоб мені не бракувало їжі, оскільки я часто після того, як розходилися останні покупці, лишався в крамниці працювати. Я сам кольорував гравюри, не з ошадности, а тому, що цехи, куди віддавали кольорувати всі мої колеги, не робили так сумлінно, як мені хотілося, та й зрештою кольорувати самому виходило значно дешевше; і хоч як дружина намагалася переконати мене, мовляв, ліпше найняти помічника, я не бачив у тому потреби. Я волів радше відпрацювати кілька зайвих годин, ніж терпіти біля себе людину, яка тільки заважала б, оскільки я ніколи не позбувся б почуття, що вона однаково не зробить так докладно, як я. Отож, коли я мусів складати нові інвентарі, сортувати поштові марки на невеликі пакунки або наклеювати серіями на аркуші (на такі серії є завжди великий попит), подібну працю я залежно від настрою переносив на вечір або на ранок. У більшості випадків переважав ранок, бо я людина, яка живе вранці; і те, що мені досить часто випадало засиджуватися до півночі в антикваріаті, мого нахилу вставати майже з півнями не порушувало. Вранці я чувся найбільше працездатним.

Я сидів за столом, крізь скляні двері крамниці і крізь вітрину валили всередину тумби лапатою світла й заважа-

ли працювати, обертаючи скляні предмети на столі в водотраї, від яких по стелі і по стінах розходилися водяні тіні. Передо мною аж до ліктів доходив хаос, в якому я вже протягом кількох годин намагався встановити порядок, наслідком чого по одному боці вже височіло кілька стовпців відібраних книг, однак по другому — до стосів старих і нових видань, які я лише встиг розпакувати, не звільнивши їх від обгортки, я ще навіть не доторкався. Найгірше, що посередині стола кілька днів тому згромадилися мною закольоровані відбитки гравюр, які я ще плянував опрацювати в товсті паперові рамки, бо так охочіше купували.

Я саме прикидав, чи не кинути мені сортувати книги і довести спочатку до належного вигляду закольоровані гравюри, які відразу ж звільнили б половину стола, чи подивитися, чому так довго не кипить чайник, коли він увійшов. Він був одягнений у щось невиразно сіре, і обличчя його здавалося невиразним, через що пізніше я уявляв його з різними обличчями, так і не дійшовши переконання, чи то справді його обличчя, чи він їх міняв, залежно від погоди і настрою, чи просто він на всіх скидався. Зрештою, чого я тільки не казав собі пізніше. Скільки я собі згодом не дорікав, що якби я не слабував на звичку тримати вранці перед офіційним відкриттям антикваріату відчинені двері, не покладаючися на ранню пору й людську ліню, мовляв, покупці вдосвіта не приходили, хібащо якийсь бездомний турист, а це траплялося дуже рідко, то мій відвідувач не зайшов би і нічого не сталося б. Проте дорікання ні трохи не полегшували того, що сталося пізніше, бо хіба ж я міг передбачити, що від його відвідин аж так зміниться мое життя?

Мій відвідувач навіть для годиться не глянув на книги й гравюри, а тим часом я посідав видання, яких ніхто з моїх колег не мав. Мені завжди якось щастило діставати рідкісні речі, які згодом навіть великі антикваріати охоче в мене перекуповували. Він рішучим кроком підійшов до мене і, злегка нахилившись вперед, ніби бажаючи простягти руку, хоч, здається, це він одразу ж передумав, сказав, щоб я писав його біографію.

Я висунувся разом з стільцем з-за столу, аби легше встати, і, вирішивши, що мені причулося, не зовсім певним голосом перепитав:

— Вибачте мою неуважність. Вас цікавлять гравюри, книги чи географічні мапи? У мене є особливо цінні . . .

— Ні, ні! — це стосувалося моєї руки, яка пішла по книжку, — я хочу, щоб ви писали мою біографію, — повторив мій відвідувач.

— ?

— Пане, — після деякої мовчанки вимовив я, — я антиквар. Ви напевно помилилися адресою. У місті є десятки письменників, які за відповідну ціну, чи навіть задурно, залежно від домовлення, напишуть вам усе, що побажаєте. Кількох я навіть знаю. Це мої клієнти. Якщо хочете, я вам дам

адресу одного з них, хоч давати адреси моїх клієнтів — не моя звичка.

Так, чи приблизно так, я почув, як відповідаю, а в думці в мене ворухилось щось зовсім інше. Мені хотілося не тільки обляяти його останніми словами, хоч я ніколи не лаюся, аби раз назавжди припинити цю дивну і неприємну розмову, що відірвала мене від праці, а й заподіяти йому щось дошкульне, дати йому носака і погрозити, що я не витрачаю часу на подібні жарти. Однак його вимога настільки вразила мене своєю несподіваністю й безглуздіям, що я, попри всю лють і обурення, розгубився.

— Ні, я саме до вас. Саме на вас упав мій вибір. Ви, а не хто інший, мусите писати мою біографію. Я на це маю свої причини, які вам тут довго вияснювати. Зрештою, я і не люблю пояснювати. Це завжди лише ускладнює. Я не знаменитість. Навіть не видатний і не відзначаюся жодними прихованими талантами. Я такий, як усі, що проходять повз вашу вітрину або заходять всередину. Запам'ятайте: я такий, як усі. Але я хочу, щоб ви писали мою біографію.

— Вельмишановний пане, — сказав я якомога повільніше, відчуваючи, що коли я занадто швидко вимовлю слово, то або розірвуся на дрібні шматки, або, як самовар під тиском пари, загуду і почну скакати по антикваріату від гніву і здивування.

Щоб я, солідна людина, дожився до того, аби не подібав нічого кращого, як писати чийсь біографію? Ні, це належало просто до нечуваного.

— Вельмишановний пане, — досить стримано сказав я, — навіть якби я погодився писати вашу біографію, що, до речі, зовсім виключене, навіть тоді з моїх починань нічого не вийшло б. Я антиквар, а не письменник. Я ніколи нічого не писав, а головне, я не відчуваю найменшого бажання будь-що будь-коли писати.

Я дивувався своїй стриманості. Яке зухвальство! Яка зарозумілість! З'явитися до незнайомої людини і вимагати від неї щось, що перечило здоровому глуздові! Мені, солідному власникові антикваріату, одруженому чоловікові, батькові двох дітей, запропонувати писати чийсь біографію. Біографію людини, яку я вперше бачив!

Мого відвідувача аж ніскільки не хвилювали мої заперечення. Він їх спокійно вислухав до кінця і повторив, що він мене цілком розуміє, це зовсім нормальна реакція, він і не сподівався іншого, проте він хоче, щоб я писав його біографію і я саме та людина, яка на це найкраще надається.

Тоді я сказав, що не бажаю і чути про подібні речі, і велів йому негайно залишити крамницю, інакше я за себе не відповідаю. Однак мій відвідувач пішов, щойно коли увійшов перший покупець. Я так пашів від обурення, що за безцінь продав унікальну книгу, яку я пообіцяв дати на виставку, і пізніше, скільки я не подавав оголошень, що бажаю відкупити її назад, навіть за потрібну ціну, її і слід

пропав. У мене так тряслися руки, що покупцеві довелося самому діставати з полиці бажану книгу, бо в мене все летіло додолу. Лише згодом я поволу заспокоївся і згадав про чай. З чайника вся вода википіла. Він так розжарився, що відлутувалася ручка. Добре, що хоч електрична плитка стояла на товстій асбестовій підставці, інакше сталася б пожежа.

Цим днем закінчилося моє попереднє життя, і я вже пізніше не мав до нього ніякого доступу, бо з цієї миті почав існувати мій відвідувач. Він тепер приходив кожного дня, а іноді і кілька разів на день, допильновуючи хвилини, коли в антикваріяті нікого не було, і вимагав, щоб я писав його біографію.

Спочатку я його виганяв, щодня мріючи піти в поліцію і поскаржитись, аби заарештували типа, який розхитує мені нерви. Мусіла ж поліція охороняти громадян! Але які ваговиті докази я міг навести, щоб позбутися мого відвідувача? Аджеж він не пробував мене ні вбити, ні обікрасти, ні покалічити. Він приходив і вимагав, аби я писав його біографію. Чи цього вже вистачало, щоб його заарештувати? Чи не було б багатого ризикувати — прийти в поліцію і сказати, нехай вони заарештують людину, яка мені нічого злого не заподіяла, яка лише домагається, щоб я писав її біографію? Над цим треба було спочатку добре подумати. Адже я солідна людина. Користуюся заслуженою повагою у своїх колег (не легко ж далось мені поставити на ноги антикваріят. Я щойно недавно скінчив виплачувати позику в банку, яку я брав на устаткування крамниці), у призначений час плачу всі податки і досі ніколи ні в яких справах не звертався до поліції. Коли я, солідний антиквар, з'явлюся з такими нісенітницями (я собі добре уявляю, як би я сам поставився до людини, що почала б розповідати, як до неї приходять невідомий чоловік і примушує її писати свою біографію), там просто подумують, що в мене не всі дома, а це означатиме кінець моєї репутації солідного власника антикваріату. Після цього мені звичайно лишалося б тільки закрити крамницю. Такі чутки дуже швидко, хоч і не знати, яким чином, розходяться між людьми, а в мене не мало конкурентів, які охоче перебрали б крамницю до своїх рук. Звичайно, я не такий уже й боязкий, однак завжди варто враховувати, що я можу собі дозволити, а що ні. Бо припустімо навіть, що в поліції так не подумали б. Їм видалися б мої докази досить переконливими, щоб заарештувати мого відвідувача, і вони прийшли б до моєї крамниці. Усе нібито гаразд, тільки чи певен я, що саме тоді мій відвідувач з'явиться? Від характеру, який домагається, аби хтось, не знаючи його, писав його біографію, можна чекати всякої пакости. Що тоді? Тоді поліція наочно переконалася б, що мені ввижаються марива, і відіслала б мене до божевільні.

Навіть у найкращому випадку коли поліцаям вся ця історія здалася б логічною і вони вирішили б чекати, поки мій відвідувач з'явиться, хоч би це протривало і цілий день.

Тоді ще гірше. Присутність поліції в крамниці, поперше, відстрашила б моїх покупців, бо хто захоче купувати в антиквара, до якого ходить поліція? Це тільки людське, проте до мене вже наступного разу ніхто не зайшов би, і це призвело б мене до руїни. Подруге, в кінцевому висновку поліція таки не повірила б, що незнайома людина вимагає, аби я писав її біографію. Напевно почали б копатися в моєму минулому і, звичайно, як часто буває в таких випадках, щось уже викопали б, а тоді і доводь, що то не так. Моє сумління було чисте стосовно цього; я не хибував на жодні особливі прогріхи у минулому, варті закиду, однак ті, що вже раз почали шукати, вимізували б, що знайти, і це, знову ж таки, заки роз'яснилося б, пошкодило б моїй репутації, а цим самим і моєму підприємству.

Тепер кожного дня відбувалося те саме: приходив мій відвідувач, казав, аби я писав його біографію, а я відповідав, що не хочу й чути про такі нісенітниці, і виганяв його, що мого відвідувача аж ні трохи не хвилювало. Інколи мені навіть здавалося, ніби йому подобається, як я його виганяю, від чого мені ні трохи не легшало. Я бачив кілька разів, як він сміявся за дверима й у відповідь на мої дорікання говорив щось лагідне, що мене тільки більше дратувало. Тоді я почав влаштовувати так, аби по змозі не лишатися самому в крамниці. Під різними претекстами я просив дружину затримуватися в антикваріаті, щоб допомагати розбирати книги або поштові марки. Інколи, коли я надто нервувався, доходило навіть до того, що я дозволяв їй кольорувати відбитки гравюр, чого я ніколи раніше не робив, дбайливо приховуючи від неї причину, яка змусила мене шукати товариства. Коли ж трапилося, що дружина раптом була зайнята, я навіть приводив з собою дітей, аби не лишитися самому, і цим унеможливити ненависні відвідини.

Та моє припущення, що мій відвідувач не з'явиться в присутності сторонніх, не ствердилося. Щоправда, спочатку він справді кілька днів не приходив, з чого я на радощах фальшиво виснував, ніби він не любить товариства. Можливо, на нього дещо вплинула моя винахідливість, або він задумував новий план, щоб дошкулити мені сильніше, і попервах йому бракувало часу, але незабаром він став вчашати разом з іншими покупцями й спочатку тихо і ввічливо, а потім щоразу голосніше, хоч все ще ввічливо, вимагати, аби я писав його біографію. І це при покупцях, у моїй крамниці, і я не міг нічого вдіяти!

Я не потребую й казати, як я млів від жаху, що покупці почують його слова і з хвилини на хвилину всі довідаються, як мене відвідує підозріла людина, якій я пишу або збираюся писати біографію, ну і звичайно до такого власника антикваріату годі ставитися цілком поважно, а вже говорити про довір'я і поготів.

Вічний страх, що кожної миті він з'явиться й покупці почують його вимоги, так розхитував нерви, що мої ділові

справи почали йти на спад, хоч я досі взагалі не знав, що таке нерви. Моя нервова система функціонувала звичайно, як у кожної пересічної людини. Та безглузді вимоги мого відвідувача саме своєю цілковитою безглуздістю виводили мене з рівноваги, і я весь аж шарпався, угледівши його, наче мені кожного разу виливали в обличчя сірчаний квас. І кожного разу його поява кидала мене в розпач. Сама згадка про нього позбавляла мене працездатности. Я стримувався, пробував соромити себе, звертатися до розважности й нагадувань, що так поводитися просто недоцільно, та перемогти себе виявилось понад силу.

Наскільки його щоденні відвідини хвилювали мене, я став помічати, коли доводилося писати рахунки чи листи, оскільки я сам вів усю кореспонденцію. Щораз частіше траплялося, як, пишучи ділові листи, замовляючи або дякуючи за прислані товари тощо, я раптом серед звичних висловів подяки чи прохань надіслати замовлене, ціпеніючи, подибував фрази: «Ідїть ви під три чорти!», «Я не хочу писати вашої біографії!», «Я вас уб'ю або збожеволю, якщо ви не відчепитесь від мене!» Під кінець я вже так боявся, що в моїй діловій кореспонденції можуть затесатися подібні вислови, хоч я заради певности по кілька разів перечитував написане, що я не наважувався відсилати листів і губив клієнтів.

Я дуже добре здавав собі справу, як мій стан з дня на день погіршується, і то в такий спосіб, що треба негайно протидіяти, аби остаточно не заломитися. Я слідував за собою, намагався не дратуватися, більше відпочивати, з неспокоєм стверджуючи в собі наростання рис, яких я раніше не зауважував. Часто я почував себе, як риба, яку обсіли дрібно-та-паразити, і вона йде на дно. Я ловив себе на тому, що надаю ваги дрібницям, яких колись просто не помічав. Я зробився недовірливим. На безневинніше питання я міг раптом грубо відповісти, підозрюючи, що вже всі знають історію з моїм відвідувачем і натякають на це, і лише зустрівши здивовані погляди, зі страхом встановлював: мені надходить кінець, так довго не потриває, доведеться щось вирішувати, і то негайно. Байдуже яким способом, аби якнайшвидше розв'язати історію з моїм відвідувачем, не чекаючи ні хвилини, бо ще трохи — і я або накладу на себе руки, або збожеволю. Іншої розв'язки я не бачив, я мусів поспішати, поки ще хоч зовнішньо тримався.

Так найближчого дня, коли знову з'явився мій відвідувач, я сказав, що погоджуюся писати його біографію, нехай він тільки залишить мене в спокої, і попросив принести основні матеріали до його життєпису.

Мені здавалося, ніби тепер усе налагодиться, що я, хоч і робитиму щось, що суперечило моїм поглядам і людському глуздові взагалі (де ж це мислення — писати біографію незнайомого чоловічи!), все таки позбудуся його відвідин, а там уже воно якось налагодиться: я ладен був що завгодно зробити, аби його назавжди позбутися.

І саме тут трапилося те основне, чого я ніколи не передбачав, після чого моє життя перейшло в інше річище, ніби в картотечі світових доль несподівано похопилися і тепер покликали мене розплачуватися за попереднє спокійне життя.

Мій відвідувач зачудовано подивився на мене, наче я бовкнув таку дурницю, аж йому соромно за мене, і відповів, що всі матеріяли до його біографії я мушу вишукувати сам. На те, мовляв, існують біографи, щоб турбуватися за біографію людини, про яку вони збираються писати. Матеріялів про себе у нього нема, десь загубилися, а утруднювати себе спогадами йому ліньки, і це нижче його гідности. Зрештою, його спогади однаково не матимуть для мене того значення, що для нього. При невдалому насвітленні вони навіть ризикують викривити його біографію, а цього він найменше хоче. Для біографії потрібна насамперед об'єктивність, факти, хоч він і визнає, що на самій об'єктивності й фактах не напишеш біографії. Щождо суб'єктивних фактів, чи радше уточнень, то він не спроможний переказати мені про себе найменшої подробиці, бо він і я — різні характери, і я однаково інакше зрозумію те, що він скаже.

Можливо, він мстився тепер за те, що я раніше не погоджувався писати його біографії, за те, що виганяв. Можливо, він просто не відзначався дуже привабливою вдачею, а я занадто брав його слова до серця. Не знаю, кому приписувати вину, йому чи мені, однак з мене вийшло терпіння, як з бальона повітря. Навіть пізніше мене дивувало, яким чином я дався спровокувати на подібний вибух гніву, бо ж я не пригадую, аби колись раніше до такої міри втрачав рівновагу.

Я схопив у оберемок стос книг і з прокльонами жбурнув на мого відвідувача. Потім полетіли важкі предмети зі столу: попільниці, рами для гравюр, бронзова китайська ваза, в якій я тримав загострені олівці, — все, що потрапляло під руки: гравюри, мапи і навіть бляшанка з колекцією метеликів, яку мені лишили на продаж.

Я потрощив би усе в крамниці, якби випадково не зайшла дружина, яку останнього часу почав непокоїти мій стан здоров'я. Зауважуючи, що зі мною щось діється, і не знаючи що, вона думала, чи я не перевтомлююсь або недоживлююся, як це траплялося, коли я працював без спочинку, і часто тепер навідувалася до антикваріату, щоб допомогти або витягти мене скоріше додому на обід.

Її присутність змусила мене отямитися і вигадати щось зовсім безпомічне й недоладне про причину мого шаленства, бо коли я глянув навколо, я сам здивувався, чого я накоїв. У крамниці панував повний розгром. Я почував себе мізерно, наче мене побили.

Не знаю, чи повірила вона тому, що я сказав, але розпитувати докладніше не стала, за що я сповнився супроти неї невимовною вдячністю, хоч і вдавав, ніби все це, мовляв, дурниця, і чим скоріше випровадив її додому. Що, зрештою,

мені лишалося? Історію з відвідувачем я не зважився б їй розповісти за жодних обставин. Я навіть і не пробую обороняти себе. Не виключене, що це упередження виглядало смішним дивацтвом з мого боку. Ймовірно, дружина не сприйняла б цього так трагічно, яким воно мені здавалося, а, навпаки, порадила б щось таке розумне, після чого взагалі перестала б існувати проблема з моїм відвідувачем. Однак як міг я їй розповісти, коли мене самого пік сором, що зо мною трапилося щось подібне? Я не відзначався амбітністю. Я ніколи не страждав на самолюбство чи якісь інші умовності, всю несуттєвість яких я добре розумів, проте дізнатися їй, наскільки я виявився безпомічним, що не в змозі упоратися з нахабою, який вимагає від мене нісенітниць, — ні, ніколи, за жодних обставин! Цього я просто не подолав би. Це перевищувало мої сили. Власне все й полягало в цій нісенітниці. Якби щось інше, що завгодно, тільки не нісенітниця, я дав би собі якось раду. Та безглуздя вимоги писати біографію, яка мене аніскільки не цікавила, до якої я не мав найменшого стосунку, а головне — ніякого бажання її писати, доводило мене до гарячки, яка валила мене в ліжко. Вистачало мені уявити, що відвідувач існує і невблаганно вимагає, аби я писав його біографію, як мені забивало дух, і я не годен був ступити й кроку, хоч я ніколи в житті не хворів на дихавицю. Найгірше, що всі мої резонування зводилися нанівець, як тільки я пригадував, що все це сталося зо мною, а не з кимось іншим. Про історію з моїм відвідувачем я не те що добровільно, а й під страхом тортур нікому не признався б. Зрештою, я так залутався в своїх почуттях, що навіть якби раптом у розпачі й захотів відкритися дружині, то не спромігся б і сам у них розібратися.

На другий день мій відвідувач знову з'явився з тим самим проханням, мило усміхаючися, наче не я на нього жбурляв важкими предметами (не виключене, що він, на свій лад, навіть виявляв риси доброї людини, тільки я не знаходив до нього належного підходу), а за тиждень я згодився на все, чого він домагався.

Хто зна, хтось інший на моему місці, либонь, не так швидко подався б. Однак з ним я не вмів боротися. Ми вже, видно, прийшли на світ надто різні. Не виключене, що я просто виявився надмір пересічною людиною, а мій відвідувач надто добре вивчив мою вдачу і тому обрав саме такий підхід до мене, який діяв безвідмовно. Я бачив по ньому, що він знав: з підлотою, грубіянством, навіть злочином я ще потраплю змагатися, а проти вимог, які перечили найпростішому глуздові — я безсилий, бо це для мене просто фізично неподоланне, оскільки я гублюся й стаю не весь.

І він спокійно чекав, поки я, щоб не збожеволіти, погоджуся писати його біографію всупереч усім моїм переконанням, всупереч будь-якому людському глуздові й гідності... Він не поспішав, він диспонував необмеженим часом, і в мене не було жодного виходу, передо мною розкрилося провалля,

від якого ніщо не рятувало, і це я так само добре усвідомлював, як і він. Я опинився перед невидимою стіною, що нагло, без жодної з мого боку провини, відгородила мене від інших, і я мусів якось пройти крізь неї, як, я ще не уявляв, але я не витримував цієї відмежованости. Я народився нормальною пересічною людиною, — і я погодився.

Я погодився, тільки чогось заплутанішого ще не траплялося в моєму житті. Труднощі, пов'язані з писанням біографії мого відвідувача, хоч з яких кінців я до неї брався, здавалися неподоланними: я не знав імени мого відвідувача, ні де він жив, ні де бував, нічого, за що я сподівався вхопитися, аби якось розпочати його біографію. Кілька разів, коли він виходив з антикваріату, я пробував простежити, куди він іде. Та це ні до чого не довело. На диво, тепер, коли я хотів, чи радше, вирішив слідкувати за ним, виявилось, що я зовсім не пригадую, як мій відвідувач виглядає. Я сам не збагну, як це трапилось. Можливо, тут завинило бажання стерти його з пам'яті. Адже за час, поки він мучив мене вимогами писати його біографію, справді не бракувало нагоди запам'ятати його обличчя, а я чомусь не запам'ятав. Мабуть, частково це сталося й тому, що його обличчя виглядало таким звичайним, так походило на інші, що часто на вулиці я підбігав до незнайомих людей, беручи їх за мого відвідувача. Мені часто здавалося, ніби я бачу його в натовпі, та коли я підходив ближче, виявлялося, що то або не він, або що він уже зник. Зрештою, після кількох марних спроб, я признаюся, остаточно завагався, чи пізнав би його, зустрівши поза моєю крамницею.

Для мене лише одне дедалі більше вияснялося: вести розшуки в такий спосіб ледве чи сприяло б успіхові. Доводилося якось ґрунтовніше допасовуватися до мого відвідувача, тобто насамперед випрацювати плян, щоб систематичніше й доцільніше скерувати свої дії. А такий плян потребував крайнього зосередження й обачности. Крім того, доводилося перш за все добре зважити й вибрати всі можливі способи, за допомогою яких я бодай з деякою певністю, а не наосліп, заходився б визбирувати матеріяли до біографії мого відвідувача, бо дещо здавалося, попри брак зачіпок, таки очевидним, а саме: обставина, що мій відвідувач жив у місті, тобто що він не належав до випадкових приїжджих, інакше як би він встигав по кілька разів на день відвідувати мою крамницю? А коли так, то десь існували й люди, які його знали, яких він відвідував, з якими він говорив, і моє завдання зводилося тільки до того, як цих людей розшукати. Так принаймні виглядали вихідні дані, а решта залежала виключно від моєї винахідливости.

До кожної роботи, до якої я брався, я ставився винятково сумлінно. Я не прагну цим сказати, ніби це якась заслуга з мого боку і тому мені належить особлива пошана за ці якості. Ні, я просто стверджую, так само, якби я складав інвентар, задля більшої точности, щоб факти, які я оповіда-

тиму, не набрали іншого наświetлення, ніж це сталося в дійсності. Я боюся щось перекрутити або пропустити, оскільки все це має для мене вирішальне значення, а що це значення стосується виключно моєї особи і вже для когось іншого не тільки втрачає наочність, а й навіть віддалену подібність, як при переповіданні сну, коли слова охоплюють і передають не пережитий настрій сну, а тільки його зовнішню дію чи приблизний образ і неможливість відтворити плинний жмут почуттів, які не цілком відповідають виговореному, бо уві сні слова заряджені іншим, інколи навіть протилежним підтекстом, вже творять не той сон, що оповідаєш, а цілком інший, який не зраджує нічого спільного з першоджерелом, і тоді раптом виявляється, що для когось стороннього сон не лише не цікавий, й просто незрозумілий, — то це справді не моя вина.

Завдання, яке я собі поставив або вірніше — яке мені накинули, вимагало виняткового терпіння й докладності. Перебравши подумки всі теорії, які я лише потрапив вигадати, я повиписував найбільш підхожі на аркуш паперу, задля більшої наочності і, щоб не заплутатися, вирішив комбінувати, на чому зупинитися.

Однак у моїй ситуації виявилось досить важко щось путне вимізувати. Хоч як я мудрував, ніякого факту, за який я сподівався вхопитися й почати розшуки, не знаходилося. Всі теорії зводилися до одного: єдиний спосіб виявити якісь дані до біографії мого відвідувача — це заходити в кожний будинок, у кожне помешкання й розпитувати про нього.

Не треба багато уяви, аби зрозуміти, як я себе почував, усвідомлюючи, що передо мною повне місто мешканців, яке доведеться обходити й випитувати про мого відвідувача, але іншої ради я не бачив і тому вважав за найдоцільніше діяти, відклавши всі роздуми набік, і то діяти найскоріше, а там воно вже якось утрясється. Я поклав собі взяти це за свою методику й поволі привчатися до цього.

Перш за все я купив найновішу мапу міста. Дивно, пізніше моє обережність не здавалася мені такою конечною, аби їздити за звичайною мапою аж на околицю міста в книгарню, де я не сумнівався, що мене не знають в обличчя, хоч згодом я не менш дбайливо замітав сліди. Я припускаю, що пов'язані з цією купівлею неприємні асоціації (мені всю дорогу ввижалося, ніби всі дивляться, як я везу з околиці мапу) з часом трохи вивітрилися супроти інших, гостріших, які стоять до мене ближче, і тому деякі мої тодішні дії (очевидно, обставини їх ніби й виправдують) вражають мене зараз своєю невідповідністю до дійсності.

Придбавши найновішу мапу міста, я на ній за допомогою циркуля й лінійки (акуратність одна з моїх найбільших пристрастей) розтяв місто червоним олівцем на чотири частини: північну, південну, східну і західну, потім кожну частину на дільниці синім олівцем, аби краще відрізнити,

і кожний кусник перенумерував: ці дільниці я постановив по черзі докладно обслідувати, щоб згодом ту, яку я пройшов, викреслювати. Тепер лишалося тільки устійнити, як розпитувати про мого відвідувача.

Прийти до незнайомих і питати про людину, не знаючи навіть її прізвища, якось не випадало. Не те що в мене не вистачило б сміливости. Наявність чи відсутність її вже не відогравала в такому збігові обставин значущої ролі. А просто це могло б викликати несприятливі наслідки. І дійсно, з'явитися і сказати: «Добрідень, добрі люди. Чи ви не знаєте, бува, мого відвідувача? Він виглядає так і так, хоч не виключене, що він також виглядає отак і отак, і чи ви щось про нього знаєте?» — «А як він зветься, і пощо він вам? Ми не зобов'язані давати будь-кому звіт про наших знайомих!» — «Я не знаю, як він зветься, проте мені конче треба про нього довідатися, як він живе, що він робить і хто він, бо я збираюся писати його біографію».

Таке, звичайно не підходило. Найкраще вигадати якусь нескладну напівбрехню, напівправду, яка не привертала б на себе уваги незвичайністю чи двозначністю і якій би вірили. Факт, наприклад, що я антиквар, лишити, це досить солідний факт, тільки додати, що відвідувач — це, ну скажімо, мій клієнт, аджеж таке зовсім не виключене! Зразу виглядає краще. Далі, що мій відвідувач, тобто клієнт, винен мені гроші за книги і гравюри і що він, якщо я не помиляюся (ви ж самі розумієте, всього не запам'ятаєш, а я до того ще й вічно забуваю прізвища!), зветься так то, чи приблизно так, прізвище його крутиться мені на язичі, я зараз пригадаю, зараз, ну, зараз. Точну адресу його я, на нещастя, загубив, але мені здається, ніби він живе чи жив (у залежності від виразу очей опитуваних) саме в цьому помешканні чи навпроти. Тому нехай господарі не гніваються, коли я їх потурбував, вони самі розуміють: я волів би отримати назад гроші від клієнта, і нехай вибачать мої розпити.

При цьому кожного разу описувати мого відвідувача, наскільки моя пам'ять зберегла його риси.

Такий варіант виглядав би зовсім правдоподібним. Після цього лише влаштувати, як викраяти час на розшуки, а тоді, як доля схоче.

День відпадав. Вдень я працював у крамниці, отже залишався тільки вечір, і то не завжди, бо звичайно я проводив вечори дома в родині, і якби я раптом тепер почав зникати, це впало б в око, а я не допустив би за жодних обставин, аби дружина довідалася про мою історію з відвідувачем, хоч досі я від неї нічого не приховував.

Найнеприємніший, щоб не сказати найстрашніший, був, звичайно, початок, а там уже чітко розроблений план діяв би сам собою, головне — не тягнути, не відкладати, як це часто кортить перед прикрим і дошкульним, бо чим швидше я візьмуся за розшуки, тим швидше їх скінчу.

Так одного вечора, коли мені здалося, ніби я досить теоретично підготований, щоб братися за практику, замкнувши двері крамниці і попередивши дружину, мовляв, я йду до одного добродія, який продає колекцію малюнків фльорентійської школи (цей добродій дійсно існував і його колекція теж, тільки він зовсім не збирався продавати малюнки, і малюнки ті носився з думкою купити не я, а мій колега, про що, звичайно, моя дружина не мала найменшого поняття), і щоб вона не хвилювалася, якщо я трохи затримаюся, я вирушив у першу зазначену мною задалегідь частину міста.

Місто назагал не становило для мене нового терену. Я жив у ньому багато років, і мені доводилося заходити, залагоджуючи різні справи, в найвіддаленіші райони, хоч, звичайно, околиці я відвідував далеко менше, ніж центр. У центрі я до подробиць пам'ятав майже кожну вулицю. Тільки тепер я почував себе так, наче мене щойно привезли в це місто і поставили, аби я орієнтувався, натягнувши мені на голову по самі плечі товсту подяну панчошу, яку я ніяк не міг скинути і вона викривлювала усі предмети, і разом з тим ці викривлені предмети ніби й уосіблювали справжню дійсність, на яку я втратив право.

Я почував себе дуже дивно. Я антиквар, солідна пересічна людина, батько двох дітей (хлопчик і дівчинка), і раптом на цих вулицях вночі, та ще й з такою метою: потайки від усіх іду розшукувати матеріали до біографії мого відвідувача!

Цю ділянку міста я вибрав першою з мого пляну тому, що тут мені найчастіше траплялося проходити, і я навіть відчував до неї якусь симпатію, хоч рідко хто знаходив її привабливою, а міська управа взагалі плянувала її перебудувати, правда, покищо безуспішно за браком грошей. Власне кажучи, моя симпатія стосувалася спочатку двох кам'яних меланхолійних ніби левів, ніби гіпопотамів, що тримали в лапах щити перед новою ратушею, а згодом з левів-гіпопотамів вона поширилася і на весь цей район, де скупчився гамір цілого міста, яке саме тут перетинала центральна міська вулиця, що в будні дні радше скидалася на палубу, на яку з циклопічних сітей вивернули нерівномірно озвучену рибу, що виприскувала з-під ніг, і по ній примушували ходити.

Це особливо помічалось біля середньовічної брами, що заважала рухові міста, яке невпинно розросталося. Навколо цієї брами коштом тротуарів вічно поширювали вулицю з обох боків, турбуючися, де їхати автам і трамваям (про пішоходів не встигали подумати), і що більше розширювали, то неможливіший ставав рух, ніби наростання руху збільшувалося в геометричній пропорції до поширення вулиці.

Я не певен чи існувала в місті людина, яка похвалилася б, що вона вдень перейшла цю вулицю на другий бік. Навіть якщо і так, то я просто не годен повірити, бо мені, за весь час, скільки я тут мешкав, це ні разу не вдалося, хоч я далеко не безпомічний. Воно й зрозуміло, бо заки людина

настроювалася переходити, від сновигання і шуму вона губила віру в спроможність перенести своє тіло неушкодженим на другий бік, і тоді вже й обценьками її не перетягли б через вулицю.

Про себе я скажу тільки одне: такого вінегрету звуків мені не доводилося чувати в жодному місті. Крім автомобільних гудків та скреготу і дзенькоту трамваїв, які існували виключно, щоб заважати рухові, бо в них рідко хто їздив, оскільки на практиці виявлялося: найшвидше дійти до місця призначення — пішки, — клацання язиком (не уявляю собі, звідкіля, — може, місто побудували на багнищі, де жила нечиста сила?), булькотіння з саксофонним оханням, сопіння з легким металевим шерехом, який осколою зводив щелепи, грубих обрубаних звуків, таких, які виникають, коли відриваєш порожню пляшку від уст, випивши з неї одним подихом всю рідину, шипіння, хлюпання, потім мішечків з окремих голосівок, які висіли над натовпом (слів ніколи не чулося; навіть коли через радіо передавали промови уряду, вони зразу ж від докотишньої угнутої повітря розпадалися на складові літери), тут панувала ще безліч уже цілком неокреслених амебних звуків.

Це все діялося вдень. Але вночі вулиця затихала й порожніла, і з'являлися тротуари, при існуванні яких вдень ніхто й не догадувався. На тротуарах стояли повії, ніби з них знесло пісок, яким вони на цьому самому місці були засипані вдень, а тепер пісок відхлинув разо з рухом і світлом, і, нарешті, відкривалося справжнє місто.

Я пройшов до кінця усю вулицю, так і не відважуючися зайти в будь-який будинок. В уяві все виглядало цілком інакше. Ніби й те саме, а разом з тим таке інакше, що я раптом відчув: ніколи, за жодних обставин я не здолаю перенести свій плян з теорії в дійсність. Не тому, ніби я несподівано відкрив, що мій бездоганно придуманий плян поганий, а просто при згадці, що я маю зараз зайти в перший-ліпший будинок і питати про мого відвідувача, — мої ноги самі поверталися назад, і заки я їх наздоганяв, переконуючи себе, мовляв, бажання тікати світ за очі і зануритись у подушку, забути, що існує мій відвідувач, який домагається, аби саме я, а не хто інший, писав його біографію, і що я погодився писати її всупереч своїм переконанням, не змінить мого стану на краще, я вже чувся настільки безсилий, що мені випадало з пам'яті, чого я взагалі так біжу. Ба більше, я нагло з неспокоєм зауважив, що думки про мого відвідувача вислизують у мене з голови, а на їх місце приходять різні дурниці, асоціації, які сягають, ніби навмисне, якнайдалі від того, що мене непокоїть, бо в мене перед очима стоїть пляж, куди ми з дружиною їздили кілька років тому ще перед народженням другої дитини, і я силкуюся пригадати, чи в кошику з їжею, який ми загорнули в коц і поставили в лози в холодильник, дружина поклала яблука чи груші, наче від цього вияснення залежить тепер усе мое життя.

Внизу в кінці вулиці, на розі завулку, вимощеному круглим диким каменем, стояв гурт молодих людей, голосно розмовляючи з кількома повіями. Всі вони, видно, когось чекали.

Напевно я занадто різко повернув біля них і пішов назад, хоч я дуже слідкував, щоб це виглядало якомога невимушено, бо на цей раз повії звернули на мене увагу, припускаючи, що я вагаюся, яку з них вибрати, і вирішили допомогти.

— Ей, ти, маєш вогонь? — посміхнулася, наближаючись, блондинка в червоному, принаймні на два числа, завузькому светрі, що ледве стримував її могутні груди, схожі на сидниці.

Замість відповіді я прискорив кроки.

— Імпотентний сарако! — гукнула вона мені навздогін з легким пересердям.

Та я не обернувся, навіть не перейшов на другий бік. Я поспішив вулицею угору, вернувся і вже знову з жахом наближався до гурту в кінці вулиці, твердячи собі, як отчешаш, що треба зважитися кудись зайти. Не бігати ж до ранку отак назад і вперед! Як це виглядало! Мене могли запідозрити в казна чому, якщо вже не запідозрили. Адже це повне безглуздя, так не вільно поводитися, це ж ясно, більш ніж ясно: єдиний рятунок примусити себе — або я заходжу в перший-ліпший будинок, або негайно зникаю звідсіля в іншу дільницю і пробую там.

Однак попри це логічне й рішуче твердження, я все таки ще раз пройшов чи радше пробіг вулицю і знову повертався назад, трясучися від усвідомлення, що остаточно звернув на себе увагу. З гурту хтось кинув на мою адресу дотеп, якого я не розчув, але який іншим сподобався, бо всі зареготали, а повія в червоному светрі, закривши жовтою торбинкою нижню частину живота і стиснувши іксом ноги, стала присідати, вигукуючи, що вона от-от не втримається, щоб не замочитися.

Я розумію гумор, і я не з тих, хто не годе без надсади чи хворобливої ретельності пожартувати з своїх недоліків. Я успадкував стільки ж почуття гумору, скільки успадковує кожна пересічна нормальна людина, не замало і не забагато, і це я кажу не на те, аби поставити себе у вигідніше світло з егоїстичних мотивів, а виключно з страху допуститися неточностей, які, навіть якщо вони спочатку й не здаватимуться дуже помітні, згодом ладні скерувати подальші події в інший напрям, з якого стане незрозумілий перебіг того, що відбулося в дійсності, а це я волів би оминати.

Я розумію гумор, але не тоді, коли об'єктом сміху стаю проти своєї волі, тобто не тоді, коли мені приводять перед очі саме те, чого мені в дану хвилину якраз не хочеться бачити, байдуже — з важливих чи дрібничкових причин.

Це кепкування, хоч я його до ладу так і не розчув, а, може, саме тому, подіяло на мене, як заряд електричного

струму. Мені вдарила кров у голову, я рішуче ступив уперед і не повірив своїм очам: у будинок, перед яким стояв гурт молодиків, зайшов мій відвідувач. Сірий і невиразний, такий, як він мене відвідував в антикваріаті, але що це — він, у мене не лишилося жодного сумніву. Напевно він стояв серед гурту так, аби я його не помітив, і не виключене, що саме йому належала ініціатива зауваги, киненої в мій бік, хоч я не доберу, пощо йому забаглося тепер цькувати мене, коли я погодився на розшуки його даних і вважався, так би мовити, його біографом? Чи, може, він слідкував, куди я йду, бо йому нарешті стало незручно стільки часу знущатися надо мною, і він вирішив хоч на початку розшуків допомогти мені? Такий вчинок, звичайно, ледве чи скидався на нього, проте чого не трапляється? Я його не настільки знав, аби закріпити за ним ту чи іншу рису, я навіть схильний лишити в силі припущення, ніби він мені привидівся від збудження, хоч, як я пригадую, саме в ту мить я не настільки зайнятий був ним, щоб думкою надати йому тіло й поставити серед гурту, який став свідком моєї біганини. Щоправда, в будинку, як я потім установив, його не бачили, хоч це ще не переконливий аргумент, оскільки мій відвідувач відзначався подивугідною здібністю зникати дослівно з-під рук.

Хоч би там що, чи то від сміху на мою адресу, чи від того, що я вмовив у себе появу відвідувача, чи тому, що він дійсно з'явився, або найправдоподібніше від усього цього разом з мене злетіла несміливість, наче мене вилушили з великого бляшаного стручка. Імовірно, навіть моя постать змінилася, бо переді мною розступилися, і потім, скільки я пригадував, я незмінно бачив себе, як я йшов по чийсь узутих ногах, яких не встигли прибрати з дороги, і ніхто не кричав і не висмикував ніг, хоч це мені здається неможливим, кожного разу, як я відновлюю цей деталь у пам'яті.

Я зайшов у будинок, перед яким стояв гурт молодиків, і, не зупиняючися, на одному віддиху, наче ззаду на мене тис завдовжки з метр струм води, погнав широкими сходами з просторими, як тенісний корд, майданчиками, на другий чи на третій поверх, аж доки з легень вишло все повітря, і щойно тоді постукав у найближчі до мене двері.

За дверима загуркотіло, потім почувлося кудакання і зразу ж за ним сухий тріск, як при спаленні кінострічки, після чого запала глибока павза. Потім двері відчинилися, ніби їх рвонуло протягом, і літній чоловік у небесному, майже кам'яному халаті, у фетровій фесці чи тубетейці (пізніше я розгледів, що то верх капелюха з обрізаними крисами), притримуючи однією рукою щось багатокриле, що тріпалося у нього під ногами, роблячи йому один бік і ногу з суцільних крил, і що намагалось вискочити в коридор, витягнув другу руку і, перш ніж я встиг вимовити початковий склад уготованого запитання, переставив мене з коридору до кімнати.

Я не доберу, як він це зробив. Це відбулося так швидко, що якби мені сказали, ніби він тільки доторкнувся мене,

а я вже сам, як на коліщатках, переїхав з коридору до його кімнати, не поворушивши ногами, я не дуже запротестував би.

— Вибачте, будь ласка, за таке прийняття. Я вас не налякав? — спитав він, з видимою полетішею зачинивши двері.

— Я... не знаю.

Господар почекав, чи я далі говоритиму і, побачивши, що ні, сказав:

— Двері для мене вічна проблема. Я ніколи не годен довго тримати їх відчиненими. Мої каліки, — він показав углиб рукою, і подібного руху я вже ніколи пізніше не подібав. В мене склалося враження, наче від долоні до плеча в нього тріснуло м'ясо до кости й звідтіля розкрився на все помешкання пругкий товстий вахляр чи легені, що дихали, — мої каліки дуже неспокійний народ, і я мушу пильнувати, аби вони не розбіглися й не влізли в нову халепу, перш ніж видужають.

У хаті дійсно я зауважив покалічених тварин. Можливо, господар їх колекціонував. Можливо... Тільки іншої думки я не виснував до кінця. Вона обірвалася, і я не пробував її відновити.

— Їх у вас справді чимало, — вирішив нарешті сказати я, так і не зважившись, чи відразу питати про мого відвідувача, чи трохи задля ввічливости почекати.

— Та чимало.

Вигляд помешкання й прийняття, яке аж ніяк не передбачалося моїм пляном, хоч тепер мені самому важко визначити, чого саме я очікував, дезорієнтували мене. Чому тут назбиралося стільки тварин? Вони явно заважали. Я не сподівався, ніби початок моїх розпитів почнеться дуже приємно, однак чому він починався зразу якось не так? Чи не ліпше вибачитися, поки ще не пізно, мовляв, я помилився дверима, й спробувати десь в іншому помешканні, у якому покалічені тварини не сиділи б на виду? Я нічого не мав проти тварин, тільки чому їх тут зібралася аж така кількість? Вони розпрошували мою увагу. Ну як я міг в їх присутності зосередитися й питати про відвідувача?

— Ви не любите тварин? — спитав господар.

— Я? Ні, чому? Я люблю. Тобто, я не знаю... Вони мені заважають... Я...

— Прощу, не звертайте на них уваги, проходите. Не бійтеся, це ж свійські тварини (під осліничком явно сидів шакал). Поки знайдеться їх господар, їм доводиться слухатися мене, хоч вони й так лагідні.

Дивно, навіть те, що він зауважив, мені не сподобалося. Я припускаю, це незадоволення становило частку мого незадоволення самим собою, ладне обернутися при першій нагоді проти кожного іншого, хто пробував його обійти або знехтувати, поки я краще запаную над собою, хоч не виключене (бож при свідках демонструвати свою безпорадність сердило),

що воно й не залежало від мого настрою, а існувало саме собою, тільки я довідався про нього лише тому, що слово «господар» раптом винесло мені перед очі пригадку, як на нашому розі авто, що везло корів на різню, напоролосся на вантажник із коксом, коли я, ще будучи гімназистом, нудився біля вікна, komponуючи шкільне завдання про Франціска з Ассізі, і це знову неприємно шарпонуло глибоко всередині, навіть якщо зараз мене й не хвилювали пожмакані коров'ячі голови і черева всуміш з коксом, і той рев, який, здавалося, ішов просто із шматків м'яса.

Імовірно, мій вигляд до певної міри відбивав моє незадоволення, і господар пов'язав його з присутністю тварин, бо його пояснення прозвучало, як довгий і лагідний компрес із слів, надміру лагідний, а це враження лагідності походило напевне від того, що він, перш ніж почати говорити, мугикав, мов заколисуючи дитину, хоч я того відразу не усвідомив, і щойно згодом, коли я зареагував і насторожився, це мугикання перейшло в слова, і — правда, мугикання більше не повторювалося, — кожний вислів ніс його підкладку.

— На вулиці великий рух, і часто потрапляють під колеса не тільки люди, а й тварини. Коли не знаходиться нікого, хто піклувався б жертвами, або коли бідак, відкидають на бік, гадаючи, ніби допомога вже зайва, а вона ніколи не зайва, я забираю їх до себе, і вони живуть у мене дома, доки не знаходиться їх господар.

— Ви любите тварини? — На щось інше я ще не спромігся. Я силкувався призвичаїтися до оточення попри нехіль, яка гальмувала всі мої рухи, а головне, думання, аби хоч не стовбичити біля дверей.

Господар тихо засміявся і, не дивлячися на мене, ніби вибачився:

— Усіх моїх мешканців приносить вулиця, вона їх і забирає, але я радий кожному.

Те, що тріпалося у нього під ногами, затихло і, зменшившись, набрало подобу рудої, на обидва боки кульгавої курки (родайленд), наче з неї колись пробували зробити таксу. Остаточо переконавшись, що вислизнути в коридор не пощастить, вона покульгала під стіл, дзьобнувши по дорозі вівчура з забинтованими передніми лапами. Собака з докором подивився на господаря, недвозначно благаючи дозволу перекусити дебелу нахабу.

— Нічого, нічого, ти більший, — рзвів руками господар. — Уникай ставати їй на заваді. Ти ж знаєш, який у неї незрівноважений характер!

Собака спробував заскавучати та, отримавши через руку господаря, який мимохідь погладив його, собаче речення, заспокоївся і ліг.

Під столом, куди пішла курка, ще щось вовтузилося, я лише так і не роздивився що, бо його прикривала безформна хламίδα. Біля пічки, на якій, судячи з покришки — вона рівномірно підплигувала — вже довгий час кипів чайник,

лежало два забинтовані коти. Коли я подивився на них, мені здалося, ніби вони блиснули на мене скалками неонових очей і помінялися трубними хвостами, аж я поспішив забрати з них свій погляд. Над ними на полиці, над піччю, поруч з надрізаним буханцем хліба і верхком циліндричного коржа з солодкого печива, можливо, то зберігався навіть шматок паски, який, раз закам'янівши, тримається, як ритуальний реквізит від Великодня до Великодня, примостили коробку, товсто вимощену всередині ватою. Там здригався майже без пір'я горобець, без перерви розтуляючи дзьоб і тицькаючи ним у вату з такою рівномірністю, що я спочатку вирішив: напевно господар тримає його замість годинника. Чому ні? Адже існували диваки, які послуговувалися лише клеписидрами, квітами чи жабами, аби відчитувати час. Чому господареві не тримати собі живого годинника, якщо йому вдалося відрегулювати горобця на точність удару годинникового механізму?

Трохи вище від полиці і звідтіля через усю кімнату висіла вірвочка з частково ще сирію білизнаю: дві хусточки до носа, три шарпетки, пелюшка, картата сорочка невирозного кольору, якась фантина і кільканадцять свіжовипраних бинтів. Двері в другу кімнату чи на балкон закривала руда завіса в стилізованих лотосах, які з однаковою ймовірністю скидалися і на асирійські бороди чи невеличкі каструлі або й рекламні побільшені вафляні рурочки на морозиво, залежно від кімнатного освітлення. Припускаю, від кімнатного освітлення походила не тільки їх неозначена приналежність, а й моя безпорадність, бо згодом я помітив, що при певному освітленні, особливо такому, яке з будь-яких причин здається незвичним, я втрачаю здібність швидко реагувати.

Біля лампочки, замість абажура, звисала, прибита за один край до стелі цвяхами й англійськими шпильками, розгорнена газета, яку похитувала пара з носика чайника, і від цієї газети простягалася густа тінь на півкімнати, де, якщо не помиляюся, теж розмістилися забинтовані звірята. Я навіть мав враження, хоч це вже ледве чи ймовірно, наче в господаря під ліжком простягся забинтований або муміфікований крокодил, однак, не виключене, що то просто лежала тінь або дрова з решток зимового запасу.

Господар (тепер він мені здавався молодшим, ніж коли я його побачив у дверях), давши мені зрозуміти, щоб я почував себе як дома, витяг з-під столу два осліпчики, тоді, трохи повагавшись, один засунув назад, пішов у найтемнішу частину помешкання до шафи, дістав звідтіля стілець і приніс, аби я сів. Потім наблизився до горобця, помацав пальцем кінчик дзьоба і захопився заварювати чай.

— Вибачте, коли я вас потурбував, — почав я, стежачи, як він з прозорого мішечка насипає в продовгастий глиняний чайничок чай і як від наликаного окропу поверхня чайника потіє, відколюється сочевицею й падає шиплячи на плитку.

— Ви мене ні трохи не потурбували. Я дуже радий відвідинам.

Він знову попрямував до шафи, зникнувши в ній на деякий час, і повернувся, тримаючи в руках повно кексів, сиру і булочок, — нарізувати тартинки. І тоді я вирішив:

— Якщо це для мене, це справді зайве! Я прийшов лише спитати, чи ви, випадково, не знаєте мого ...клієнта. Мій клієнт виглядає... (так і так). Я йому продав у кредит кілька книг, і мені конче треба його бачити. Тобто не бачити, а довідатися. Він, здається, живе в цьому будинку (як це жалюгідно виходило — неправдоподібно, непереконаливо; тепер, коли я почав говорити, мене осяяла думка, що випадало б зовсім інакше почати, але про це належало б подумати раніше, тепер уже не вистачало часу, тепер я вже мусів домовитися до кінця, а тоді хоч світ нехай завалися, аби тільки швидше скінчити). — Я бачив, як мій клієнт заходив сюди, і лише тому зважився вас потурбувати (не слова, а дрючки, нехай, байдуже, аби встигнути, заки він обізветься, бо якщо він мене не дослухає або вижене, я вже не назбираю сили зайти в будь-яку іншу квартиру, тоді мене просто не стане, я розчинюся, як сіль у воді, — і я чув, як я говорив далі). — Я антиквар, — говорив я, — і мені конче потрібно довідатися про мого клієнта бодай найголовніші дені його біографії, навіть якщо це коштувало б мені життя. Я згоден на все, аби тільки...

Я не певен, чи я справді це вимовив, чи тільки подумав, та від переляку, що господар міг це дійсно почути, я завмер і тут же вирішив, що він не почув.

Я занадто захопився, говорячи так. Проте виключене, аби я бовкнув про біографію мого відвідувача.

Господар зняв з себе тубетейку, накрив нею заварку, щоб настоювалася, і вперше уважно зупинив на мені погляд.

— Так ви антиквар, — сказав він, і у мене кригою взялося в середині. Я приготувався почути запит, чи я справді пишу біографію мого відвідувача, та господар заговорив про інше, і мені відлягло від серця; напевно він таки не почув фрази про дані до біографії мого відвідувача.

— Можете звати мене Домом або Рамзесом, — говорив він, — так мене тут усі кличуть: місцеві жартуни прозвали, вважаючи це дотепним, а я пошкодував їх розчарувати, пощо? — тож воно так і лишилося. Зрештою, якщо вам воно не подобається, звіть мене, як вам захочеться. Я не надаю значення прізвищам. Якщо вам зручніше, то мене цілком задовольнятиме, коли ви мене і взагалі ніяк не називатимете або зватимете кожного разу іншим ім'ям, як вам до вподоби. Ваш клієнт у цьому будинку не живе, це напевно, бо я знаю всіх тутешніх мешканців. Він до мене дійсно кілька разів навідувався, однак його ім'я чи прізвище мені не відомі, тобто оскільки я не надаю їм значення, вони не тримаються в моїй пам'яті, я навіть своє забув. Я також не знаю, де він мешкає, бо людина мешкає там, де вона є, а мені зараз важко визна-

чити, де він. Єдине, чим я в стані порадити, це дати адресу, куди він час від часу заходить, якщо це вам хоч трохи придасться. Не виключене, звичайно, що там ви дістанете відомості, які вам потрібні.

Він поставив тарілку з тартинками на стіл, витерши його рушником з мого боку, і налив мені й собі чаю.

— Вам дуже міцний, чи так добре?

— Дякую, так добре.

— Цукру?

— Дякую, вистачить.

Він бачив мого відвідувача. Він майже його знав. Він перша людина, яка стверджувала існування мого мучителя — відвідувач існував і за межами мого антикваріату! Чи мені придасться адреса, де він буває? Таж, Господи Боже, швидше адресу. Негайно. Щоб не пропало ні хвилини. Зараз же, негайно, бо інакше виявиться пізно, але як усе це висловити?

— Якщо ви голодні, я зварю макарони.

— Ні, дякую.

Господи, адресу, адресу! Я не хочу макаронів. Я нічого не хочу. Я хочу адреси. Якнайшвидше.

— Якщо ви не любите макаронів, я зараз подумаю, що в мене лишилося з їстівного. Здається, нічого таки нема іншого, а крамниці вже зачинені. Хібащо сходити тут поблизу в шинок, взяти ковбасок і підсмажити?

— Бога ради, не турбуйтеся. Я не голоден. Я вже вечеряв.

— Ви маєте ще час подумати.

— Ні, запевняю вас, ні. Я вже вирішив.

Мені ще не вистачало макаронів! Чай з ввічливості я ще годен проковтнути, а макарони, — ні, макарони рішуче ні! Адресу, і більш нічого. Тільки ж як йому сказати, що мій час обмежений, що мене дома чекає дружина і що я властиво мушу бігти? Нічого, крім адреси і бігти, обтрусивши з себе ці в'язкі очі, ці надміру велетенські і непорушні очі, як вирізані ножицями з геленістичного саркофага, непорушні, і разом з тим внутрішньо рухомі, що пускають мені в чоловічки коріння, перетворюючи мене на сіяньського близнюка, який зростається з ним очима, і я втрачаю здатність рухнутися, бо його погляд, навіть коли він не зупиняється на мені, витравлює з мене згадку про антикваріят, ніби він належить комусь іншому, і я мовчки продовжую пити чай, замість схопитися на ноги і мчати геть.

(Далі буде)

Господа Бернарди Альби
ДРАМА ЖІНОК ПО ЕСПАНСЬКИХ СЕЛАХ
Федеріко Гарсія Льорка
У перекладі Віри Вовк

ДІЯ ДРУГА

Біла світлиця в Бернардиній господі. Ліворуч кілька дверей до почивалень. Доньки Бернарди сидять на низьких кріслах і шють. Магдалина вишиває. З ними Понсія.

АНГУСТІЯСА Я вже відкрояла третє простирало.

МАРТІРІО Воно для Амелії.

МАГДАЛИНА Ангустіясо, маю вишити також ініціали Пепе?

АНГУСТІЯСА *(сухо)* Ні.

МАГДАЛИНА *(голосно)* Аделю, ти не вийдеш?

АМЕЛІЯ Вона, певно, в ліжку.

ПОНСІЯ Щось із нею діється. Бачу, що не має спокою, трясеться, перелякана, немов би мала ящірку між грудьми.

МАРТІРІО В неї ні більш ні менш, ніж у нас усіх.

МАГДАЛИНА У всіх, крім Ангустіяси.

АНГУСТІЯСА Я себе добре почуваю, а та, яка мені заздрить, хай лусне.

МАГДАЛИНА Мушу визнати, що найкраще з того, що ти маєш, то постать і делікатність.

АНГУСТІЯСА На щастя, скоро заберусь із цього пекла.

МАГДАЛИНА Або й ні!

МАРТІРІО Облиште цю розмову.

АНГУСТІЯСА А все ж таки: більше значить червінець у скрині, ніж чорні очі в лобі.

МАГДАЛИНА Входить мені в одне вухо й виходить другим.

АМЕЛІЯ *(до Понсії)* Відчини двері на подвір'я, може, вітне трохи холодком. *(Служниця виконує).*

МАРТІРІО Цієї ночі я не могла заснути від спеки.

АМЕЛІЯ Я також.

МАГДАЛИНА Я встала, щоб прохолодитися. Стояла чорна грозова хмара, і навіть кілька крапель дощу впало.

ПОНСІЯ О першій годині вночі земля палила вогнем. Я також устала. Пепе і Ангустіяса стояли ще при вікні.

МАГДАЛИНА *(з іронією)* Так пізно? О котрій він пішов?

АНГУСТІЯСА Чого питаєш, як бачила?

АМЕЛІЯ Пів на другу, не пізніше.

АНГУСТІЯСА Так? Як ти знаєш?

АМЕЛІЯ Я почула, як він закашляв і кобила копитами зацокала.

ПОНСІЯ Алеж бо я чула, як він пішов геть о четвертій.

АНГУСТІЯСА То не він.

ПОНСІЯ Я певна.

АМЕЛІЯ Мені також так здавалося.

МАГДАЛИНА Що за дивина! (*Мовчанка*).

ПОНСІЯ Слухай, Ангустіясо: що він тобі сказав, коли вперше підійшов до вікна?

АНГУСТІЯСА Нічого. Що мав би сказати? Звичні речі.

МАРТІРІО Справді якое дивно, щоб двоє незнайомих раптом опинились у ґратах вікна як готові наречені.

АНГУСТІЯСА Мене воно не вразило.

АМЕЛІЯ А мені здавалося б бозна чим.

АНГУСТІЯСА Ні, бо коли мужчина наближається до вікна, то вже довідався від тих, хто йде і приходить, що дістане згоду.

МАРТІРІО Гаразд; алеж бо він мусів би тоді так сказати.

АНГУСТІЯСА Звісно!

АМЕЛІЯ (*зацікавлено*) І як він тобі сказав?

АНГУСТІЯСА Звичайно: «Знаєш, що ходжу за тобою; потрібно мені доброї, чесної жінки, і нею будеш ти, якщо згідна».

АМЕЛІЯ Мені стає соромно від таких речей.

АНГУСТІЯСА І мені, але мушу їх витримати.

ПОНСІЯ Він ще говорив?

АНГУСТІЯСА Так, весь час він говорив.

МАРТІРІО А ти?

АНГУСТІЯСА Я не могла. Серце мені майже вискочило ротом. Це вперше сталося, що я була сама вночі з мужчиною.

МАГДАЛИНА І з таким гарним хлопцем.

АНГУСТІЯСА Він непоганий.

ПОНСІЯ Говорити, розмовляти, рухати рукою, — це можуть люди, що вже трохи обзнайомлені... Коли мій муж Еварісто Колін прийшов уперше під моє вікно... Ха-ха-ха!

АМЕЛІЯ Що сталося?

ПОНСІЯ Було дуже темно. Я почула, як він підійшов і сказав: «Добрий вечір». «Добрий вечір», — відповіла я, і ми мовчали з доброї півгодини. Усе тіло в мене обіллялося потом. Тоді Еварісто зовсім наблизився, нахе хотів би пролізти крізь залізні ґрати, і дуже тихо сказав: «Ходи, підійди на притулу». (*Всі сміються*).

АМЕЛІЯ квапливо підводиться і заглядає крізь двері.

АМЕЛІЯ Ай, я гадала, що мама прийшла.

МАГДАЛИНА Добре б нам дісталося!

Знову сміються.

АМЕЛІЯ Цить! Ще нас почують!

ПОНСІЯ Потім він добре поведився. Замість щось інше ви-

творяти, почав виводити щиглів аж до смерти. Ви, не одружені, мусите передовсім знати, що мужчина два тижні по шлюбі залишає ліжку для столу, потім стіл для корчми; а та, яка з цим не погодиться, нидіє, плачучи в кутку.

АМЕЛІЯ Ти погодилася.

ПОНСІЯ Я дала собі з ним раду!

МАРТІРІО Чи то правда, що ти його відлущувала кілька разів?

ПОНСІЯ Так, і мало бракувало, щоб не вибила йому ока.

МАГДАЛИНА Такі повинні бути всі жінки!

ПОНСІЯ Я пройшла школу твоєї мами. Раз він мені сказав не знаю що, а я повбивала товкачем його щиглів. *(Сміються)*.

МАГДАЛИНА Аделю, дитино! Не прогав цього.

АМЕЛІЯ Аделю! *(Мовчанка)*.

МАГДАЛИНА Піду подивитися. *(Іде)*.

ПОНСІЯ Та дівчина хвора.

МАРТІРІО Певно. Вона ледве спить.

ПОНСІЯ Що ж вона ще робить?

МАРТІРІО Я знаю, що!

ПОНСІЯ А вже знаєш, краще ніж я, бо спиш за стіною.

АНГУСТІЯСА Заздрість її гризе.

АМЕЛІЯ Не перебільшуй.

АНГУСТІЯСА Я це бачу в її очах. В неї починає визирати з очей божевілья.

МАРТІРІО Не говоріть про божевільних. Тут єдине місце, де не можна промовити цього слова.

Входить МАГДАЛИНА з АДЕЛЕЮ.

МАГДАЛИНА Отже, ти не спала?

АДЕЛЯ Все тіло мені болить.

МАРТІРІО *(натякає)* Ти не добре виспалася вночі?

АДЕЛЯ Так.

МАРТІРІО Отож.

АДЕЛЯ *(голосно)* Залиш мене! Чи я сплю, чи ні, не маєш права втручатися в мої справи. Я роблю з собою, що мені до вподоби!

МАРТІРІО Це ж тільки для твого хісна!

АДЕЛЯ Для мого хісна чи твоєї цікавості. Хіба ти не шила? Можеш продовжувати. Я хотіла б бути невидимою, переходити кімнатами без ваших запитань, куди йду!

СЛУЖНИЦЯ *(входячи)* Бернарда вас кличе. Прийшов чоловік з мереживами.

Виходить. MARTIRIO тупо дивиться на Аделю.

АДЕЛЯ Перестань на мене дивитися! Як хочеш, дам тобі свої ще свіжі очі й свою спину, щоб ти нею надолужила свій горб, але відверни голову, коли проходжу. *(Мартіріо йде)*.

ПОНСІЯ Вона ж твоя сестра. та й ще та, яка тебе найбільше любить!

АДЕЛЯ Всюди мене переслідує. Часом заглядає до моєї кімнати, чи сплю. Не дає мені дихати. І завжди: «Яка шкода такого обличчя! Яка шкода такого тіла, яке ні для кого не здається!» Але це то вже ні! Мое тіло буде того, кого я захочу!

ПОНСІЯ (*натякаючи, пошепки*) Пепе Романо, правда?

АДЕЛЯ (*заскочена*) Що ти кажеш?

ПОНСІЯ Те, що й кажу, Аделю.

АДЕЛЯ Мовчи!

ПОНСІЯ (*голосно*) Гадаєш, я не помітила?

АДЕЛЯ Тихіше!

ПОНСІЯ Убий ці думки!

АДЕЛЯ Що ти знаєш?

ПОНСІЯ Ми, старі, бачимо крізь стіни. Куди ти йдеш уночі, коли підводишся?

АДЕЛЯ Щоб ти осліпла!

ПОНСІЯ В мене голова і руки повні очей, коли йдеться про те, що йдеться. Хоч як роздумую, не розберу, що маєш на умі. Чому ти стала майже гола з засвіченим світлом при відкритому вікні, коли Пепе проїздив другого дня, як приходив говорити з твоєю сестрою?

АДЕЛЯ Брехня!

ПОНСІЯ Не будь дитиною. Дай спокій своїй сестрі, а якщо Пепе Романо тобі до вподоби, стерпи. (*Аделя плаче*). Зрештою, хто каже, що ти не зможеш за нього вийти заміж. Твоя сестра Ангустіяса не має здоров'я, не переживе першого породу. Вона вузька в пасі, підстаркувата, і мій досвід запевняє тебе, що помре. Тоді Пепе зробить те, що роблять усі вдівці у цьому краї: ожениться з наймолодшою, найкращою, і нею будеш ти. Живи цією надією, забудь його, все що хочеш, але не виступай проти Божого закону.

АДЕЛЯ Мовчи!

ПОНСІЯ Не буду мовчати!

АДЕЛЯ Знай свої справи! Підглядачко! Донощице!

ПОНСІЯ Буду твоєю тінню.

АДЕЛЯ Замість прибирати в хаті чи лягти в ліжко й помолитися за своїх небіжчиків, риєш, наче стара льоха, в справах чоловіків і жінок, що аж слиною обкапугешся.

ПОНСІЯ Я стережу! Щоб люди не спльовували, входячи через ці двері.

АДЕЛЯ Що за велика припильність до моєї сестри так раптово тобою заволоділа!

ПОНСІЯ До жодної не маю прихильности, але хочу жити в чесній хаті. Не бажаю на старість ганьбитися.

АДЕЛЯ Твоя рада — зайва. Вже пізно. Не лише через тебе, служницю, а через свою рідну маму я перескочила б, щоб загасити цей вогонь, що палає мені у стетнах і на губах. Що можеш про мене сказати? Що замикаюсь у своїй кімнаті і не відмикаю дверей? Що не сплю? Я хитріша від тебе! Дивися, чи спроможна вхопити зайця руками.

ПОНСІЯ Не дратуй мене, Аделю, не викликай вовка з лісу. Бо я можу зчинити галас, засвітити світло і вдарити в дзвони. АДЕЛЯ Принеси чотири тисячі жовтих фойерверків і повстромлюй їх на паркані подвір'я. Ніхто не перешкодить, щоб сталося те, що має статися.

ПОНСІЯ Так дуже любиш того чоловіка!

АДЕЛЯ Так дуже. Коли дивлюся йому в вічі, здається, що поволі п'ю його кров.

ПОНСІЯ Не можу тебе слухати.

АДЕЛЯ Але будеш слухати. Я боялася тебе, та я вже дужча, ніж ти!

Входить АНГУСТІЯСА.

АНГУСТІЯСА Завжди сварка.

ПОНСІЯ Звісно. Переконає мене, щоб у цю спеку я йшла принести їй бозна що з крамниці.

АНГУСТІЯСА Ти купила мені пляшечку парфуми?

ПОНСІЯ Найдорожчої. І пудри. Я поклала їх на столі твоєї кімнати.

АНГУСТІЯСА виходить.

АДЕЛЯ І тихо — цить!

ПОНСІЯ Побачимо!

Входять МАРТІРІО, АМЕЛІЯ і МАГДАЛИНА.

МАГДАЛИНА (до Аделі) Ти бачила мережива?

АМЕЛІЯ Ті, що належать Ангустіясі, на її шлюбні простирала, — дуже гарні.

АДЕЛЯ (до Мартіріо, що несе мережива) А ці?

МАРТІРІО Це мої. На сорочки.

АДЕЛЯ (глузливо) Треба доброго гумору.

МАРТІРІО (з натяком) Вони тільки для моїх очей. Я не потребую пописуватися ні перед ким.

ПОНСІЯ Ніхто вас не бачить у сорочках.

МАРТІРІО (з натяком, дивлячися на Аделю) Як часом! Але я милуюся спідньою білизною. Якби я була багата, мала б батистову. Це одне з моїх небагатьох уподобань.

ПОНСІЯ Ці мережива чудові для дитячих шапочок, для пелерин на христини. Я ніколи не могла здобутися на них для своїх дітей. Побачимо, чи тепер Ангустіяса зможе вжити їх для своїх. Як вона почне родити дітей, будете шити відранку до вечора.

МАГДАЛИНА І не думаю зробити навіть стібка.

АМЕЛІЯ А ще менше няньчити чужі діти. Подивися, як виглядають сусідки по завулку, віддані на поталу чотирьом паяцам.

ПОНСІЯ Їм краще, ніж вам. Принаймні чути, як там сміються і б'ються.

МАРТІРІО Ну то й іди до них служити.

ПОНСІЯ Ні. Доля присудила мені цей монастир.

Чути, наче крізь багато мурів, далекі дзвони.

МАГДАЛИНА Це чоловіки повертаються з праці.

ПОНСІЯ Перед хвилиною вибило третю.

МАРТІРІО Такого сонця!

АДЕЛЯ (*сiдає*) О, якби й собі вийти на поле!

МАГДАЛИНА (*сiдає*) Кожному своє діло.

МАРТІРІО (*сiдає*) Так і є.

АМЕЛІЯ (*сiдає*) Ах!

ПОНСІЯ Нема більшої радості, ніж у полях у цю пору. Вчора вранці прийшли жінці. Сорок чи п'ятдесят добрих парубків.

МАГДАЛИНА Звідкіля вони цього року?

ПОНСІЯ Дуже здалека. Прийшли з гір. Веселі які! Опалені, наче дерева! Викрикували і метали каміння! Вночі зайшла до села одна жінка, вдягнена в блискітки і танцювала під акордеон, а п'ятнадцять із них заплатили їй, щоб провести в оливковий гай. Я бачила їх здалека. Найняв її зеленоокий хлопець, оперезаний, наче сніп пшениці.

АМЕЛІЯ То правда?

АДЕЛЯ Зовсім можливе.

ПОНСІЯ Перед роками прийшла інша з тих жінок, і я сама дала своєму старшому синові гроші, щоб пішов з нею. Мужчинам треба тих речей.

АДЕЛЯ Їм усе прощається.

АМЕЛІЯ Народитися жінкою — кара Божа.

МАГДАЛИНА Навіть наші очі не наші.

Чути далекий спів, що наближається.

ПОНСІЯ Це вони. Принесли чудові пісні.

АМЕЛІЯ Тепер виходять на жнива.

ХОР Виходять жінці з серпами
на поле жати колосся,
а поле квітне серцями,
що жнець очима накосить.

Чути тамбурини і сопілки. Павза. Всі слухають у тиші, пронизаний сонцем.

АМЕЛІЯ Спека їм байдужа.

МАРТІРІО Жнуть серед полум'я.

АДЕЛЯ Я хотіла б жати, щоб іти й повертатися. Так забувається те, що нас гризе.

МАРТІРІО Що ж ти маєш забувати?

АДЕЛЯ Кожна має свої справи.

МАРТІРІО (*глибоко*) Кожна.

ПОНСІЯ Мовчати! Мовчати!

ХОР (*дуже здалека*)

Вікна, двері розкривайте,
виходьте всі на веранду,
на бриль собі жнець прохає
з вашого саду троянду.

ПОНСІЯ Що за спів!

МАРТІРІО (*з тугою*)

Вікна, двері розкривайте,
виходьте всі на веранду...

АДЕЛІЯ (*пристрасно*)

... на бриль собі жнець прохає
з вашого саду троянду.

Спів віддаляється.

ПОНСІЯ Тепер завертають за ріг.

АДЕЛІЯ Ходім до моєї кімнати, подивимося на них з вікна.

ПОНСІЯ Вважайте, відчиняйте тільки трішки, бо можуть
його штовхнути, щоб побачити, хто заглядає.

*Три з них ідуть. МАРТІРІО залишається сидіти на
стілці, з головою між долонями.*

АМЕЛІЯ (*підходить*) Що тобі?

МАРТІРІО Спека мене мучить.

АМЕЛІЯ Тільки це?

МАРТІРІО Я хотіла б, щоб прийшов листопад, дощові дні,
іній, усе — тільки не це безкрає літо.

АМЕЛІЯ Скоро минеться і знову повернеться.

МАРТІРІО Звісно! (*Павза*) Коли ти заснула вчора увечорі?

АМЕЛІЯ Не знаю. Сплю, наче колода. Чому?

МАРТІРІО Ет пусте, здавалося мені, ніби я чула людей
на подвір'ї.

АМЕЛІЯ Так?

МАРТІРІО Дуже пізно.

АМЕЛІЯ І ти не боялася?

МАРТІРІО Ні. Я вже чула таке раніше по ночах.

АМЕЛІЯ Мусимо остерігатися. Може, наймити?

МАРТІРІО Наймити приходять о шостій.

АМЕЛІЯ Може, яка неосвоєна осличка?

МАРТІРІО (*крізь зуби, двозначно*) Так, так! Якась неосвоє-
на осличка!

АМЕЛІЯ Треба остерегти.

МАРТІРІО Ні, ні. Не кажи нічого; може бути, що то мені
увяляється.

АМЕЛІЯ Може. (*Змовкає. Павза*).

МАРТІРІО Амеліє.

АМЕЛІЯ (*в дверях*) Що? (*Павза*).

МАРТІРІО Нічого. (*Павза*).

АМЕЛІЯ Чому ти мене кликала? (*Павза*).

МАРТІРІО Вирвалося мені. Несвідомо. (*Павза*).

АМЕЛІЯ Спочинь трохи.

АНГУСТІЯСА *(люта виходить на сцену, створюючи великий контраст до попередньої тиші)*. Де поділася знятка Пепе, що я мала під подушкою? Хто з вас узяв?

МАРТІРІО Ніхто.

АМЕЛІЯ Так наче б Пепе був святим Бартоломеєм зі срібла!

АНГУСТІЯСА Де ділася знятка?

Входять ПОНСІЯ, МАГДАЛИНА і АДЕЛЯ.

АДЕЛЯ Яка знятка?

АНГУСТІЯСА Одна з вас її заховала.

МАГДАЛИНА Не соромно тобі таке говорити?

АНГУСТІЯСА Вона була у мене в кімнаті, а тепер нема.

МАРТІРІО Не висмикнулася часом опівночі на подвір'я? Пепе любить виходити в місячну ніч.

АНГУСТІЯСА Кинь ці жарти! Як прийде Пепе, розкажу йому.

ПОНСІЯ О ні, бо віднайдеться! *(Дивиться на Аделю)*.

АНГУСТІЯСА Я хотіла б знати, в котрої вона!

АДЕЛЯ *(дивлячись на Мартіріо)* У когось! У всіх, тільки не в мене!

МАРТІРІО *(з притиском)* Очевидно!

БЕРНАРДА *(входячи)* Що це за скандал у моєму домі, ще й серед тиші, в такій гнітючій спеці? Сусідки певно вже прилипли вухами до стін!

АНГУСТІЯСА Мені забрали знятку мого нареченого.

БЕРНАРДА *(люта)* Хто? Хто?

АНГУСТІЯСА Оті!

БЕРНАРДА *(розлючено)* Хто з вас? *(Тиша)*. Признайтеся! *(Тиша. До Понсії)*. Перевір кімнати, перетруси ліжка. Це тому, що я вас не взяла тугіше в шори! Але дістанеться вам! *(До Анґустіјаси)*. Чи ти певна?

АНГУСТІЯСА Так.

БЕРНАРДА Ти добре перешукала?

АНГУСТІЯСА Так, мамо. *(Всі стоять серед ніякової тиші)*.

БЕРНАРДА Під кінець життя даєте мені пити гірку отруту! Жодна мати не годна таке витримати. *(До Понсії)*. Не знайшла?

ПОНСІЯ *(входячи)* Ось вона.

БЕРНАРДА Де ти її знайшла?

ПОНСІЯ Вона була...

БЕРНАРДА Кажі сміливо.

ПОНСІЯ *(здивована)* Між простирадлами в ліжку Мартіріо.

БЕРНАРДА *(до Мартіріо)* Чи то правда?

МАРТІРІО Правда!

БЕРНАРДА *(кидається її бити)* Щоб ти луснула, гнидо! Чортове насіння!

МАРТІРІО *(люта)* Не торкайтеся мене!..

БЕРНАРДА Роблю те, що хочу!

МАРТІРІО Я вас не займаю. Чуєте? Забирайтеся!

ПОНСІЯ Поважай свою маму!

АНГУСТІЯСА *(забирає матір)* Облиште її, прошу вас!

БЕРНАРДА Ні сльозини в тих очах!

МАРТІРІО Не плакатиму, не зроблю вам приемности.

БЕРНАРДА Чому ти взяла знятку?

МАРТІРІО Чи мені не вільно подражнити сестру? Навіщо він мені здався?

АДЕЛЯ (*підскочивши, повна задрощів*) То не був жарт, ти ніколи не любила бавитися. Інша річ муляла тобі в грудях, щоб висмикнутися. Ясно скажи.

МАРТІРІО Мовчи, не дратуй мене, бо як почну говорити, стіни прилипнуть одна до одної від сорому.

АДЕЛЯ Для лихого язика немає кінця вигадкам!

БЕРНАРДА Аделю!

МАГДАЛИНА Ви навіжені.

АМЕЛІЯ І каменуете нас поганими думками.

МАРТІРІО Декотрі ще гірші речі роблять.

АДЕЛЯ Аж нарешті роздягнуться голі і ріка їх понесе.

БЕРНАРДА Безсоромнице!

АНГУСТІЯСА Я не винна, що Пепе Романо вибрав мене.

АДЕЛЯ За твої проші!

АНГУСТІЯСА Мамо!

БЕРНАРДА Мовчати!

МАРТІРІО За твої морги поля і за твої гаї.

МАГДАЛИНА То правда!

БЕРНАРДА Мовчати, кажучи! Я бачила, що насувається буря, але не думала, що так швидко оскаженіє. Ях, яким камінним градом ненависти ви розчавили моє серце! Все ж таки я ще не стара і маю п'ять люнцогів на вас, і цей дім мій батько так спорудив, що навіть трави не почують про мое горе. Геть звідсіля! (*Доньки виходять. Бернарда сідає, прибитта. Понсія стоїть, пригукнувшись до муру. Бернарда кріпиться, тупає об долівку ногою*). Мушу їх загнзудати! Пам'ятай, Бернардо, що це твій обов'язок!

ПОНСІЯ Я можу говорити?

БЕРНАРДА Говори. Жалію, що ти все це чула. Ніколи не добре, щоб була чужа людина серед родини.

ПОНСІЯ Але те, що бачила, те бачила.

БЕРНАРДА Ангустіяса скоро мусить вийти заміж.

ПОНСІЯ Певно: треба її позбутися.

БЕРНАРДА Не її. Його!

ПОНСІЯ Звісно. Треба його звідси віддалити. Ти добре міркуєш.

БЕРНАРДА Я не міркую. Є речі, про які не можна й не слід думати. Я наказую.

ПОНСІЯ Гадаєш, що він схоче забратися?

БЕРНАРДА (*підводиться*) А що ти собі в своїй голові міркуєш?

ПОНСІЯ Ясно, що він одружиться з Ангустіясою.

БЕРНАРДА Говори; надто добре тебе відаю і знаю, що ти вже мені приготувала ніж.

ПОНСІЯ Я ніколи не думала, щоб осторогу називано вбивством.

БЕРНАРДА Хочеш мене остерегти перед чимось?

ПОНСІЯ Я не оскаржую, Бернардо. Я тільки кажу: розплющ очі і побачиш.

БЕРНАРДА Що побачу?

ПОНСІЯ Ти завжди була розумна. Вітрила зло в людей на сто миль відстані; багато разів я гадала, що ти вгадуєш думки. Але діти дітьми. Тепер ти сліпа.

БЕРНАДА Ти про Мартірію?

ПОНСІЯ Щодо Мартірію... (З цікавістю) Нащо їй було ховати знатку?

БЕРНАРДА (заступаючися за доньку) Кінець-кінцем вона сказала, що то був тільки жарт. Що ж інше могло бути?

ПОНСІЯ (іронічно) Ти так думаєш?

БЕРНАРДА (енергійно) Не думаю. Так є!

ПОНСІЯ Досить. Ідеться про твої справи. Але якби йшлося про сусідку навпроти, що тоді?

БЕРНАРДА Вже лагодишся показати кінчик ножа.

ПОНСІЯ (весь час жорстоко) Бернардо, тут ідеться про важливі справи. Я не бажаю складати вину на тебе, але ти обмежувала волю своїх доньок. Мартірію — люблива; кажи, що хочеш. Чому ти не дозволила їй вийти заміж за Енріке Гуманас? Чому того самого дня, коли вибирався під вікно, ти йому переказала, щоб не приходив?

БЕРНАРДА Я зробила б так тисячу разів! Поки живу, моя кров не змішається з кров'ю Гуманасів! Його батько був наймитом!

ПОНСІЯ І так то буває з твоєю гордістю!

БЕРНАРДА Вона в мене є, бо вона може в мене бути. А ти її не маєш, бо дуже добре знаєш своє походження.

ПОНСІЯ (з ненавистю) Не пригадуй мені. Я вже стара. Я завжди дякувала тобі за твій захист.

БЕРНАРДА (величчю) Щось воно не виглядає на це!

ПОНСІЯ (з підсолодженою моттю) Мартірію забуде.

БЕРНАРДА А якщо не забуде, тим гірше для неї. Не думаю, що це «дуже важливі справи», які тут діються. Тут нічого не діється. Ти так хотіла б! І якщо навіть щось би діялося, будь певна: не просочиться крізь стіни.

ПОНСІЯ Я не знаю. В селі є люди, що і здалека читають приховані думки.

БЕРНАРДА Як радо б ти бачила мене і моїх доньок на доорозі в бурдель!

ПОНСІЯ Ніхто не знає свого кінця!

БЕРНАРДА Я добре знаю свій кінець. І моїх доньок! Бурдель залишається для однієї небіжки.

ПОНСІЯ Бернардо, поважай пам'ять моєї матері!

БЕРНАРДА Не переслідуй мене своїми лихими думками!

Павза.

ПОНСІЯ Краще ні до чого не втручатися.

БЕРНАРДА Так ти повинна робити. Працювати й на все мовчати. Це обов'язок тих, що живуть з заробітку.

ПОНСІЯ Але годі бо. Не здається тобі, що Пепе більш відповідало б одружитись із Мартірію... або... так! з Аделею?
БЕРНАРДА Не думаю.

ПОНСІЯ Аделя. Ось і справжня наречена для Пепе Романо!
БЕРНАРДА Ніколи не станеться так, як нам до вподоби.

ПОНСІЯ Але їм дуже важко обминути справжнє почуття. Мені здається, погано, щоб Пепе поєднався з Анґустіясою. І людям, і навіть повітрю! Хто зна, чи вийде по-їхньому.

БЕРНАРДА І знову те саме!.. Ти проговорюєшся, щоб наповнити мене недобрими снами. Я не хочу тебе розуміти, бо якби я сприйняла все, що говориш, мусіла б тебе подряпати.

ПОНСІЯ Кров до ріки не допливе!

БЕРНАРДА На щастя, мої доньки мене шанують, і ніколи ще не порушили моєї волі.

ПОНСІЯ Щодо цього, то так. Але коли їм даси волю, вилізуть тобі на дах.

БЕРНАРДА Тоді їх стягну, метаючи камінням.

ПОНСІЯ Ти завжди була найбойовіша.

БЕРНАРДА Я завжди давала доброго перцю!

ПОНСІЯ От так воно! В їхньому віці. Аж мило дивитись на те щастя Анґустіяси з нареченим! І його, видно, також дуже вжалило. Розказував мені старший син, що він гнав вулицею пару волів учора вранці о пів на п'яту, а вони ще розмовляли.

БЕРНАРДА Пів на п'яту!

АНґУСТІЯСА *(входячи)* Брехня!

ПОНСІЯ Так мені говорили.

БЕРНАРДА *(до Анґустіяси)* Кажі!

АНґУСТІЯСА Вже більш тижня Пепе відходить о першій. Хай Бог мене покарає, якщо брешу!

МАРТІРІО *(виходячи)* Я також чула, як він пішов о четвертій.

БЕРНАРДА Але бачила ти його на власні очі?

МАРТІРІО Я не хотіла підходити. Хіба ви не говорите тепер через вікно, що виходить у завулок?

АНґУСТІЯСА Я говорю з вікна своєї кімнати.

З'являється в дверях АДЕЛЯ.

МАРТІРІО Тоді...

БЕРНАРДА Що тут діється?

ПОНСІЯ Намагайся розвідати! Тим часом знаємо, що Пепе був о четвертій ранку під однією віконницею твого дому.

БЕРНАРДА Напевно знаєш?

ПОНСІЯ Напевно нічого не знати на цьому світі.

АДЕЛЯ Мамо, не слухайте тієї, що хоче нас усіх згубити.

БЕРНАРДА Я зумію сама розвідати! Коли люди в селі пуస్తять фальшиве оскарження, попаде коса на камінь. Не говорім про ці справи. Часом інші підносять болотяну хвилю, щоб нас утопити.

МАРТІРІО Я не люблю брехати.

ПОНСІЯ Щось у цьому є.

БЕРНАРДА Нічого не станеться. Я вродилася, щоб мати розплющені очі. Тепер буду чувати, не заплющуючи їх аж до смерти.

АНГУСТІЯСА Я маю право дізнатися.

БЕРНАРДА Ти маєш тільки право слухатися. Ніхто мене тут не обдурить. А ти дбай за власний дім. Віднині тут ніхто і кроку не зробить без мого відома!

СЛУЖНИЦЯ *(входить)* На вулиці вгорі велике збіговисько і всі сусіди в дверях.

БЕРНАРДА *(до Понсії)* Біжи розвідати, що сталося! *(Жінки біжать до виходу)* Куди ви? Я завжди знала, що ви ласі виглядати з вікон і порушувати жалобу. Марш на патіо!

Виходять доньки і служниці, потім БЕРНАРДА.

Здалека чути крики.

Входять МАРТІРІО і АДЕЛЯ, які прислухаються, не зважуючися підійти на крок до порога.

МАРТІРІО Подякуй випадкові, що я не розв'язала язика.
АДЕЛЯ Я також сказала б своє.

МАРТІРІО І що ти могла б сказати? Хотіти, то не робити.

АДЕЛЯ Та, що моторніша, та й робить. Ти хотіла, але не спромоглася.

МАРТІРІО Не довго це в тебе потриває.

АДЕЛЯ Він буде зовсім мій!

МАРТІРІО Я переб'ю твої обійми.

АДЕЛЯ *(благає)* Мартіріо, залиш мене!

МАРТІРІО Аж ніяк!

АДЕЛЯ Він мене бажає для своєї хати!

МАРТІРІО Я бачила, як він тебе обнімав.

АДЕЛЯ Я не хотіла. Наче яким мотузом мене тягло.

МАРТІРІО Радше б тебе бачила небіжкою.

Долучуються МАГДАЛИНА й АНГУСТІЯСА.

Чути, як росте галас.

ПОНСІЯ *(входить із Бернардою)* Бернардо!

БЕРНАРДА Що діється?

ПОНСІЯ Донька Лібради, не одружена, мала не знати з ким дитину.

АДЕЛЯ Дитину?

ПОНСІЯ І щоб заховати свій сором, убила її і поховала під камінням, але собаки, що мають більше серця, ніж багато людей, вигребли її і, наче проваджені Божою рукою, поклали на поріг її дому. Тепер люди хочуть її вбити. Волочать її вулицею вниз, і стежками оливкового гаю біжать чоловіки галасуючи, що аж поля дрижать.

БЕРНАРДА Так, хай прийдуть усі з масличними киями і заступилнами, хай усі біжать, щоб її вбити!

АДЕЛЯ Ні, ні! Не вбити!

МАРТІРІО Так! І ми також ходім!

БЕРНАРДА Хай заплатить та, яка топче пристойність.

АДЕЛЯ Хай дадуть їй утекти! Не виходьте!

МАРТІРІО (*дивлячись на Аделью*) Хай заплатить те, що винна!

БЕРНАРДА (*під аркою*) Скінчіть з нею, заки прийде міліція! Сипте жару в місце її гріха!

АДЕЛЯ (*тримаючись за черево*) Ні, ні!

БЕРНАРДА Вбийте її, вбийте її!

ДІЯ ТРЕТЯ

Чотири білі стіни, з легким відтінком блакиті, довкола патіо Бернардиної господи. Ніч. Якнайпростіша декорація. Двері, освітлені з житла, дають сцені слабкий блиск. Посередині стіл із лямпою, при якому вечеряють БЕРНАРДА і доньки. ПОНСІЯ слугує. ПРУДЕНСІЯ сидить збоку.

Коли підноситься завіса, панує глибока тиша, переривана брязкотом посуду.

ПРУДЕНСІЯ Треба йти. Довгі відвідини вам зробила. (*Підводиться*).

БЕРНАРДА Побудь, жінко. Ми ніколи не бачимось.

ПРУДЕНСІЯ Вже дзвонили останній раз на вервечку?

ПОНСІЯ Ще ні. (*Пруденсія сідає*).

БЕРНАРДА А твій муж як мається?

ПРУДЕНСІЯ Без змін.

БЕРНАРДА І його не видати.

ПРУДЕНСІЯ Ти знаєш його вдачу. Відколи розсварився з братом за спадщину, не виходить дверима на вулицю. Прикладає драбину і перестрибує стіни і подвір'я стайні.

БЕРНАРДА От справжній мужчина! А з твоею донькою?

ПРУДЕНСІЯ Він їй не простив.

БЕРНАРДА Добре робить.

ПРУДЕНСІЯ Не знаю, що тобі й казати. Я через те страждаю.

БЕРНАРДА Неслухняна донька перестає бути дитиною, щоб стати ворогом.

ПРУДЕНСІЯ Я жду, щоб перетекла вода. Не маю більшої потіхи, ніж втекти до церкви, але починаю сплунути, то треба буде перестати ходити, щоб дівтора мене не драгувала.

Чути міцний удар у мур.

БЕРНАРДА Це замкнений огир б'є копитами в мур. (*Голосно*) Стриножте його і пустіть надвір! (*Тихо*) Він певно розгарячений.

ПРУДЕНСІЯ Пустиш його до молодих кобил?
БЕРНАРДА Вранці.

ПРУДЕНСІЯ Ти зуміла розгосподаритися.

БЕРНАРДА Коштом грошей і неприємностей.

ПОНСІЯ *(перебиваючи)* У неї найкраща череда на всю околицю. Яка шкода, що впала ціна.

БЕРНАРДА Хочеш трохи меду й сиру?

ПРУДЕНСІЯ Не маю охоти.

Ще раз чути удар.

ПОНСІЯ О, Боже!

ПРУДЕНСІЯ Мені затремтіло в грудях.

БЕРНАРДА *(встає люта)* Маю казати двічі? Пустіть його, хай витобиться в копицях соломи! *(Павза. Наче до наймитів)* Замкніть кобил у стайні, але дайте йому волю, бо порозваляє нам стіни. *(Подається до столу і ще раз сідає)* Ах, що за життя!

ПРУДЕНСІЯ Борешся, наче мужчина.

БЕРНАРДА То правда. *(Аделя підводиться від столу)* Куди йдеш?

АДЕЛЯ Напитися води.

БЕРНАРДА *(голосно)* Принеси жбан свіжої води. *(До Аделі)* Можеш сісти. *(Аделя сідає)*.

ПРУДЕНСІЯ А коли Анґустіяса виходить заміж?

БЕРНАРДА За три дні прийдуть посватати її.

ПРУДЕНСІЯ Ти рада?

АНґУСТІЯСА Певно!

АМЕЛІЯ *(до Магдалини)* Ось ти розсипала сіль!

МАГДАЛИНА Гіршої долі, ніж уже її маєш, не матимеш.

АМЕЛІЯ Це завжди наводить недобру тінь.

БЕРНАРДА Досить!

ПРУДЕНСІЯ *(до Анґустіяси)* Вже подарував тобі перстень?

АНґУСТІЯСА Подивись! *(Показує їй)*.

ПРУДЕНСІЯ Хороший. Три перлини. В мої часи перлини означали сльози.

АНґУСТІЯСА Але тепер уже не так.

АДЕЛЯ Гадаю, що так. Речі завжди мають те саме значення. Персні на заручини повинні бути з діамантами.

ПРУДЕНСІЯ Так краще годиться.

БЕРНАРДА З перлинами, чи без них, воно так, як ми припускаємо.

МАРТІРІО І як Бог рішає.

ПРУДЕНСІЯ Розповідали мені, що меблі дуже хороші.

БЕРНАРДА Він витратив шістнадцять тисяч реалів.

ПОНСІЯ *(перебиваючи)* Найкраща там шафа з дзеркалом.

ПРУДЕНСІЯ Я ніколи не бачила такої.

БЕРНАРДА В нас були скрині.

ПРУДЕНСІЯ Найважливіше, щоб усе вийшло на добре.

АДЕЛЯ Цього ніколи не знати.

БЕРНАРДА Нема причин, щоб так не було.

ПРУДЕНСІЯ Останні дзвони. *(До Анґустіяси)* Ще прийду, щоб ти мені показала посаг.

АНґУСТІЯСА Коли захочеш.

ПРУДЕНСІЯ Дай Боже доброї ночі.

БЕРНАРДА Бувай здорова, Пруденсіє.

П'ЯТЕРО *(разом)* Іди з Богом.

Павза. ПРУДЕНСІЯ виходить.

БЕРНАРДА Ми вже повечеряли. *(Підводиться).*

АДЕЛЯ Піду до брами, щоб розходити ноги і дихнути свіжим повітрям.

Магдалина сідає на низьке крісло, спиною до стіни.

АМЕЛІЯ Я піду з тобою.

МАРТІРІО І я.

АДЕЛЯ *(з стриманою ненавистю)* Не загублюся.

АМЕЛІЯ Ніч вимагає товариства. *(Виходять).*

БЕРНАРДА сідає. АНґУСТІЯСА прибирає стіл.

БЕРНАРДА Я тобі наказала говорити з своєю сестрою Мартіріо. Те зі зняткою був жарт, і маєш забути.

АНґУСТІЯСА Самі знаєте, що вона мене не любить.

БЕРНАРДА Кожний знає свої приховані думки. Я не закрадаюся до серцець, але бажаю пристойної форми і родинної згоди. Зрозуміла?

АНґУСТІЯСА Так.

БЕРНАРДА Отож.

МАГДАЛИНА *(дуже сонна)* Особливо, коли ти скоро відійдеш. *(Засинає).*

АНґУСТІЯСА Уже пізно, здається.

БЕРНАРДА О котрій годині вночі ти закінчила розмову?

АНґУСТІЯСА О пів на першу.

БЕРНАРДА Що каже Пепе?

АНґУСТІЯСА Мені здається, що він якийсь відмінний. Завжди говорить до мене, наче думав би про щось інше. Коли його питаю, що з ним діється, відповідає: «Ми, чоловіки, маємо свої турботи».

БЕРНАРДА Не питай його. А коли одружишся, ще менше. Говори, коли говорить до тебе, дивися, коли на тебе дивиться. Так не матимеш клопоту.

АНґУСТІЯСА Мамо, у мене таке враження, що він приховує багато речей від мене.

БЕРНАРДА Не намагайся їх відкрити, не розпитуй його, і від самого початку хай він ніколи не бачить, коли плачеш.

АНґУСТІЯСА Я повинна бути рада, але воно не так.

БЕРНАРДА Однаково.

АНГУСТІЯСА Часто дуже пильно дивлюся на Пепе, а за ґратами образ розмазується, наче б його закривала хмара пилу, що його підносить череда.

БЕРНАРДА То квалість.

АНГУСТІЯСА Дав би Бог!

БЕРНАРДА Він прийде сьогодні?

АНГУСТІЯСА Ні. Пішов з своєю мамою до столиці.

БЕРНАРДА Тоді ми полягаємо раніше. Магдалино!

АНГУСТІЯСА Вона заснула.

Входять АДЕЛЯ, МАРТІРІО і АМЕЛІЯ.

АМЕЛІЯ Що за горобина ніч!

АДЕЛЯ Не видно за два кроки.

МАРТІРІО Ніч пригожа для злодіїв і для того, кому треба сховку.

АДЕЛЯ Огир стояв на середині подвір'я. Білий! Удвічі більший, повнив собою темряву.

АМЕЛІЯ Правда. Наводив жах. Ніби видиво яке.

АДЕЛЯ На небі були зорі, наче п'ястуки.

МАРТІРІО Вона дивилася на них, так якби мала собі переломити шию.

АДЕЛЯ Хіба вони тобі не до вподоби?

МАРТІРІО Мене не обходить те, що понад головами. Досить мені того, що діється в кімнатах.

АДЕЛЯ Так тобі ведеться.

БЕРНАРДА Так їй з її справами, як тобі з твоїми.

АНГУСТІЯСА Добраніч.

АДЕЛЯ Ти вже кладешся спати?

АНГУСТІЯСА Так. Пепе не прийде цієї ночі. *(Виходить)*.

АДЕЛЯ Мамо, чому коли падає зірка або блискає блискавка, кажуть:

Свята Варваро на небі,
доц твій свячений гребінь,
стань нам у кожній потребі.

БЕРНАРДА Віддавна люди знали багато речей, що ми їх позабували.

АМЕЛІЯ Я мружу очі, щоб їх не бачити.

АДЕЛЯ Я ні. Я люблю бачити, як біжить розжарене те, що стояло непорушне довгими роками.

МАРТІРІО Алеж бо ті речі нічого не мають до діла з нами.

БЕРНАРДА Краще про них і не думати.

АДЕЛЯ Яка прекрасна ніч! Я хотіла б довго сидіти і втішатися леготом з поля.

БЕРНАРДА Але маеш кластися спати. Магдалино!

АМЕЛІЯ Снить перший сон.

БЕРНАРДА Магдалино!

МАГДАЛИНА *(невдоволено)* Залишіть мене!

БЕРНАРДА До ліжка!

Іде буркочучи.

АМЕЛІЯ Добраніч. (*Іде*).

БЕРНАРДА Ідїть і ви.

МАРТІРІО Як це, що наречений Ангустіяси сьогодні не прийде?

БЕРНАРДА Він поїхав у подорож.

МАРТІРІО (*дивлячись на Аделю*) Ах!

АДЕЛЯ До завтра. (*Виходить*).

МАРТІРІО п'є воду і поволі йде геть, дивлячись на браму огорожі.

ПОНСІЯ (*виходячи*) Ви ще тут?

БЕРНАРДА Милуюся тишею і не спроможна помітити ніде тих «важливих справ», які, на твою думку, тут діються.

ПОНСІЯ Бернардо, залишїм цю розмову.

БЕРНАРДА В цїй хатї зайві «так» і «ні». Моя чуйність дає собі в усьому раду.

ПОНСІЯ Нічого не вирветься назовні. То правда. Твої доньки живуть, наче замкнені в шафах. Але ні ти, ні хтось інший не спроможний встеретти те, що в серці.

БЕРНАРДА Мої доньки мають спокійний віддих.

ПОНСІЯ То обходить тебе, їхню матір. Мені досить з обслугою твого дому.

БЕРНАРДА Тепер ти помовчазніла.

ПОНСІЯ Я на своєму місці маю спокій.

БЕРНАРДА Бо в ґрунті речі не маеш чого сказати. Коли б у цїй хатї росла трава, ти вже постаралася б привести сюди овець із сусідства на пашу.

ПОНСІЯ Я заступаю більше, ніж ти собі уявляєш.

БЕРНАРДА Чи твій син надалі бачить Пепе о четвертїй ранку? Ще далі відчитують недобру літанию про цей дїм?

ПОНСІЯ Нічого не кажуть.

БЕРНАРДА Бо не можуть. Бо немає м'яса, щоб угризти. Це завдяки моему невсипущому оку.

ПОНСІЯ Бернардо, не хочу говорити, бо боюся твоїх замірїв. Але не будь така впевнена.

БЕРНАРДА Я якнайпевніша.

ПОНСІЯ Може, зненацька впаде блискавиця. Може, нагло удар спинить твоє серце.

БЕРНАРДА Тут нічого не відбувається. Я наготові проти твоїх підозр.

ПОНСІЯ Тим краще для тебе.

БЕРНАРДА А ти думала!

СЛУЖНИЦЯ (*входить*) Я вже помила начиння. Що ще на-кажеш, Бернардо?

БЕРНАРДА (*підводячись*) Нічого. Піду спочити.

ПОНСІЯ О котрій годині тебе покликати?

БЕРНАРДА О жодній. Цієї ночі добре спатиму. *(Виходить)*.

ПОНСІЯ Коли хто не може собі дати ради з морем, краще повернутися до нього спиною, щоб його не бачити.

СЛУЖНИЦЯ Вона така горда, що сама накладає собі опаску на очі.

ПОНСІЯ Нічого не вдію. Хотіла б запобігти речам, але вони мене вже надто лякають. Чуєш цю тишу? То буря в кожній кімнаті. Того дня, коли вибухне, вимете нас усіх. Я вже сказала, що мала сказати.

СЛУЖНИЦЯ Бернарда гадає, що ніхто її не здолає, і не розуміє сили, яку має мужчина між самотніми жінками.

ПОНСІЯ У цьому не зовсім винен Пепе Романо. Правда, що останнього року ходив за Аделею і що вона гине за ним, алеж повинна б поставити себе на своє місце і не дражнити його. Мужчина мужчиною.

СЛУЖНИЦЯ Дехто думає, що він говорив багато разів з Аделею.

ПОНСІЯ То правда. *(Пошепки)* І не тільки говорив.

СЛУЖНИЦЯ Не знаю, що тут станеться.

ПОНСІЯ Я хотіла б переплисти море і залишити цей дім роздору.

СЛУЖНИЦЯ Бернарда приспішує весілля, і, може, нічого не станеться.

ПОНСІЯ Надто воно вже достигло. Аделя готова на все, а інші безнастанно чатують.

СЛУЖНИЦЯ І Мартірію?

ПОНСІЯ Та найгірша. То — криниця з трутизною. Бачить, що Романо не для неї, і втопила б світ, якби від неї залежало.

СЛУЖНИЦЯ Які вони злі!

ПОНСІЯ То — жінки без чоловіків, ніщо більш. У таких справах забувається навіть власна кров. Цить! *(Прислухаться)*.

СЛУЖНИЦЯ Що таке?

ПОНСІЯ *(встає)* Собаки брешуть.

СЛУЖНИЦЯ Хтось певно перейшов повз браму.

Виходить АДЕЛЯ в білих підтичках і станику.

ПОНСІЯ Ти не лягла спати?

АДЕЛЯ Іду напиться води. *(П'є з склянки на столі)*.

ПОНСІЯ Я гадала, що ти спиш.

АДЕЛЯ Спрага мене збудила. А ви не кладетесь?

СЛУЖНИЦЯ Зараз.

АДЕЛЯ виходить.

ПОНСІЯ Ходім.

СЛУЖНИЦЯ Ми заробили собі сон. Бернарда не дає мені цілий день спочити.

ПОНСІЯ Забери світло.

СЛУЖНИЦЯ Собаки наче показалися.

ПОНСІЯ Не дадуть нам спати. (*Виходять. Сцена залишається майже темною.*)

Входить МАРІЯ ХОСЕФА з ягничкою на руках.

МАРІЯ ХОСЕФА

Ягничко, моя дитино,
над берег морський ходім.
Мурашка нас жде на порозі,
а я дам тобі цицьку та хліб.
Бернарда,
лице леопарда,
Магдалина,
з обличчя гіена.
Ягничко!
Ме-е-е, ме-е-е,
ходімо, де має в гілках Віфлеєм.
В цю ніч нам не хочеться спати,
розкриються двері самі.
Ходімо спочити над морем
у коралевім журені.
Бернарда,
лице леопарда,
Магдалина,
з обличчя гіена.
Ягничко!
Ме-е-е, ме-е-е,
ходімо, де має в гілках Віфлеєм.

Виходить, співаючи.

Входить АДЕЛЯ. Крадькома розглядається на всі боки і зникає крізь браму стодоли.

З'являється МАРТІРІО іншими дверима і слідкуючи за нею, стає перелякана посередині сцени. Вона також у підтичці, прикрита короткою хусткою до пояса. Напроти неї виходить МАРІЯ ХОСЕФА.

МАРТІРІО Куди ви, бабуню?

МАРІЯ ХОСЕФА Ти мені відімкнеш двері? Хто ти така?

МАРТІРІО Як ви сюди дісталися?

МАРІЯ ХОСЕФА Я втекла. Хто ти така?

МАРТІРІО Ідіть лягайте.

МАРІЯ ХОСЕФА Ти будеш Мартірію, вже тебе бачу. Мартірію, стражденне обличчя. Коли в тебе буде дитина? Я народила ось це.

МАРТІРІО Звідки ви взяли це ягня?

МАРІЯ ХОСЕФА Знаю, що воно — ягня. Але чому ягня не може бути дітям? Краще мати ягничку, ніж ніщо. Бернарда, лице леопарда, Магдалина, з обличчя гіена.

МАРТІРІО Не кричіть.

МАРІЯ ХОСЕФА Правда. Все дуже темне. Тому що в мене

сиве волосся, тобі здається, що я не можу мати дітей, алеж бо можу: дітей, дітей, дітей. В цієї дитини тут буде ясне волосся, і буде в мене ще одне і ще одне дитя, і всі з сніжним волоссям. Ми будемо, наче хвилі, — одна, ще одна і ще одна. Тоді всі посідаємо з білим волоссям і станемо піною. Чому тут немає піни? Тут тільки жалібні серпанки.

МАРТІРІО Мовчіть, мовчіть.

МАРІЯ ХОСЕФА Коли в моєї сусідки було дитя, я приносила йому шоколяду; вона мені його приводила і так завжди, завжди, завжди. В тебе буде біле волосся, але сусідки не прийдуть. Я мушу йти, тільки боюся, щоб собаки мене не покусали. Ти проведеш мене до поля? Я хочу поля. Я хочу домів, але відчинених домів, і сусідок, що лежать зі своїми малими дітьми в ліжках, з чоловіками, що сидять перед дверима на кріслах. Пепе Романо — велетень! Ви всі його хочете. Але він вас проковтне, бо ви — зернини пшениці. Не зернини пшениці. Жаби без'язики!

МАРТІРІО Ходімо. Йдіть до ліжка. (*Підштовхує її*).

МАРІЯ ХОСЕФА Добре, але потім ти мені відімкнеш, гаразд?

МАРТІРІО Певно.

МАРІЯ ХОСЕФА (*пхинькає*)

Ягничко, моя дитино,
над берег морський ходім.
Мурашка нас жде на порозі,
а я дам тобі цицьку та хліб.

*Мартіріо замикає двері на засувку, звідки вийшла
МАРІЯ ХОСЕФА і вертається до брами на подвір'я.
Тут вагається, але підходить ще на два кроки.*

МАРТІРІО (*тихо*) Аделю! (*Павза. Підходить до самих воріт. Голосно*) Аделю!

З'являється АДЕЛЯ, грохи розкуйовджена.

АДЕЛЯ Навіщо мене шукаєш?

МАРТІРІО Залиш того чоловіка!

АДЕЛЯ Хто ти, щоб так мені говорити?

МАРТІРІО То не місце для чесної жінки.

АДЕЛЯ З якою охотою ти його взяла б!

МАРТІРІО Прийшла хвилина, щоб говорити. Так не може йти далі.

АДЕЛЯ Це тільки початок. Я мала силу, щоб вибитися наперед. Відвага і заслуга, яких у тебе немає. Я бачила смерть під цим дахом і таки вийшла, щоб узяти собі, що мое, те, що мені належало.

МАРТІРІО Той мужчина без серця прийшов по другу. Ти його перехопила.

АДЕЛЯ Він прийшов по гроші, але свої очі зводив завжди на мене.

МАРТІРІО Я не дозволю, щоб ти його відбила. Він одружиться з Ангустіясою.

АДЕЛЯ Краще ніж я знаєш, що він її не любить.

МАРТІРІО Знаю.

АДЕЛЯ Знаєш, бо ти бачила, що він мене любить.

МАРТІРІО *(в розпучі)* Так.

АДЕЛЯ *(зближаючись)* Він мене любить, він мене любить.

МАРТІРІО Устроми в мене ніж, як тобі до вподоби, але не кажи мені цього більше.

АДЕЛЯ Тому ти намагаєшся, щоб я з ним не пішла. Тобі байдуже, коли він обійме ту, якої не любить; мені також. Може собі жити сто років з Ангустіясою, але те, що він обіймає мене, тобі жахливе, бо і ти його любиш, також його любиш!

МАРТІРІО *(драматично)* Так. Хочу тобі це сказати не ховаючися. Так! Хай мої груди тріснуть гірким гранатом. Я люблю його!

АДЕЛЯ *(з поривом, обіймаючи її)* Мартірію, Мартірію, я в цьому не винна.

МАРТІРІО Не обіймай мене! Не засліплюй моїх очей! Моя кров уже не твоя. Хоч би й хотіла бачити в тобі сестру, тепер бачу в тобі тільки жінку. *(Відтручає її)*.

АДЕЛЯ Тут уже немає ліку. Та, яка має втопитися, хай топиться. Пепе Романо — мій. Він мене поведе до шуварів на березі.

МАРТІРІО Того не буде!

АДЕЛЯ Вже не витримаю жаху цих дахів, відколи скуштувала смак його уст. Буду тим, чим він захоче. Усе село повстане проти мене, пектиме мене своїми пальцями з жару; ті, що називають себе порядними, будуть мене переслідувати, а я одягну терновий вінець, що його носять коханки одруженого чоловіка.

МАРТІРІО Мовчи!

АДЕЛЯ Так. Так. *(Пошепки)* Ходім спати, залишім, щоб одружився з Ангустіясою, мені однаково, але я піду собі в самотню хатину, де він мене буде відвідувати, коли йому захочеться, коли відчуже потребу.

МАРТІРІО Цього не буде, коли в моєму тілі є крапля крові.

АДЕЛЯ Не тільки тебе слабосилу, а й сполошеного коня я поставлю на коліна одним мізинцем.

МАРТІРІО Не піднось того голосу, що мене дратує! Моє серце повне такої злої сили, що задушує мене саму попри мою волю.

АДЕЛЯ Нас вчать любити сестер. Бог повинен був залишити мене саму в п'їтмі, бо дивлюся на тебе, якби тебе ніколи не бачила.

Чути посвист, Аделя біжить до дверей, але Мартіріо їх заступає.

МАРТІРІО Куди йдеш?

АДЕЛЯ Уступися від дверей!

МАРТІРІО Пройди, якщо спроможна.

АДЕЛЯ Забирайся. (Борюється).

МАРТІРІО (кричить) Мамо, мамо!

Входить БЕРНАРДА в підтичці й чорному шалю.

БЕРНАРДА Тихо, тихо. Яка я убога, що не маю блискавки в долоні.

МАРТІРІО (показуючи на Аделю) Вона була з ним! Подивіться, на підтичці повно пшеничної соломи!

БЕРНАРДА То ложе зле народжених. (Зближається люта до Аделі).

АДЕЛЯ (стає навпроти) Нема вже для мене в'язничних наказів. (Вихоплює мамину палицю і переламує її навпіл) Так я роблю з палицею тиранки. Не зближайтеся ні на крок. Мною ніхто більше не володіє, тільки Пепе.

МАГДАЛИНА Аделю!

Входять ПОНСІЯ і АНГУСТІЯСА.

АДЕЛЯ Я — його жінка. (До Ангустіяси) Знай це і піди на подвір'я сказати йому. Він переможе цілий цей дім. Він тут, надворі, дише наче лев.

АНГУСТІЯСА Мій Боже!

БЕРНАРДА Рушниця! Де рушниця?

Вибігає. За нею виходить МАРТІРІО. Ззаду з'являється перелякана АМЕЛІЯ і дивиться через мур.

АДЕЛЯ Ніхто не зможе мене подолати. (Хоче вийти).

АНГУСТІЯСА (втримуючи її силою) Звідси не вийдеш зі своїм звитяжним тілом. Злодійко! Безчестя нашого дому!

МАГДАЛИНА Залиш її, хай собі йде туди, де її ніхто більше не побачить!

Чути постріл.

БЕРНАРДА (входячи) Май відвагу його тепер шукати.

МАРТІРІО (входячи) Нема вже Пепе Романо.

АДЕЛЯ Пепе! Боже мій! Пепе! (Вибігає).

ПОНСІЯ Ви його вбили?

МАРТІРІО Ні, вилетів чвалом на своїй кобилі.

БЕРНАРДА Не моя вина. Жінка не вмє ціляти.

МАГДАЛИНА Чому ж ти тоді так сказала?

МАРТІРІО Для неї! Я вилила б ріку крові на її голову.

ПОНСІЯ Проклята.

МАГДАЛИНА Осатаніла.

БЕРНАРДА Так краще. *(Чути удар)* Аделю! Аделю!

ПОНСІЯ *(при дверях)* Відімкни!

БЕРНАРДА Відімкни. Не думай, що мури заховують твій сором.

СЛУЖНИЦЯ *(входячи)* Сусіди повставали.

БЕРНАРДА *(ніби тихо ричить)* Відімкни, бо розвалю двері!
(Павза. Всі мовчать) Аделю! *(Відходить від дверей)* Принеси молот!

ПОНСІЯ штовхає двері й входить. Увійшовши скрикує.

Що сталося?

ПОНСІЯ *(підносить руки до шиї)* Щоб ми не мали такого кінця!

*Сестри відступають. СЛУЖНИЦЯ хреститься.
БЕРНАРДА скрикує і рушає.*

Не входьте!

БЕРНАРДА Ні! Я ні! Пепе, ти будеш ходити живим у темряві тополиних гаїв, але одного дня впадеш. Відв'яжіть її. Моя донька вмерла незайманою. Понесіть її до кімнати і вдягніть як дівчину. Ніхто хай нічого не говорить! Вона вмерла незайманою. Повідомте, щоб уранці двічі дзвонили похоронні дзвони.

МАРТІРІО Щаслива тисячу разів, що могла його мати.

БЕРНАРДА Не хочу сліз! Хочу дивитися смерті в обличчя. Тихо! *(До однієї доньки)* Будь тихо, кажу! *(До другої)* Сльози насамоті! Ми всі потонемо в морі жалоби. Вона наймолодша донька Бернарди Альби, вмерла дівчиною. Ви чули? Тихо, тихо я сказала. Тихо!

Мости щиросци

Юлиян Д. Колесар-Дюрдьовчань

ПОГЛЯД ЗА СОБУ

Догод сом лем могол
З очми допатриц турню червену
У моим валале,
Пси ше забеговали на мене, — власни!
А накеди сом з ногу крочел
До цудзих гонох,
Теди:

— Трубаше, — трубце на вешеле!
Але, не бануйце, мамо,
— Кед учуеце крочаї попод облаки,
Зрана,
Чи позно,
— То я пришол...
— Кед рихтаце танери на стол,
— И я з вами шедам.
— Кед дочекуеце шпивачох на Вилію-вечар,
И мне порихтайце до мещка, бо,
Я вше бул и мали и вельки...
А таким и останем
Оздаль...

ЗАОРЕМ БРАЗДУ НОВУ

Дзешкаль,
На млечних драгох крижних,
Виписаних на дланї моеї
— Кедишик,
Орал сом дильови недопатрими з очми своїма...
А зоз шерцом,
Гвизди сом садзел за собу!
— Чоло ми було таке простране як горизонт!
А шерцо, таке веліке-необлапиме,
Ягод у дзецка малого!
А ноги,
Не, я не мал ноги!
— Кридла сом мал! Але...
Шатву ми позобали!..

— Я не убрав радосни стретки, поцилунки щери, ані квеца
 — Же бим венк вивил
 Дзецом своим!..

Дзешкаль, на крижних драгох, я забул як пахне ліпа...
 Кедишик,
 Ляд ми ше улапел коло шерца...
 — А так сом любел улапиц ше до кола зоз дзецми,
 И сам буц такими-шпиваюци.

Але,
 Заорем я бразду нову!

МОЙО РУКИ ШЕСТРИ НЕ МАЮ

Я писня орачова
 — Широка, розцагнута, як гони трої...
 Я биле,
 З чарним обцагнуте...
 Я запор летушні!
 Турня червена з далека!
 Я блато по костки,
 Зной слани, на твари хлеборобовой,
 И йойк нарикачковой — я!
 Ой, руки мойо!
 Очи, чоло и уста!
 А ранци не мам
 — Ніяки,
 Яні на чоле,
 Яні на шерцу,
 Бо мойо шерцо на длані,
 А чоло сом подаровал птицом, як небо белаве!
 Зоз своим шерцом
 Можем облапиц и писню полянову,
 И плач при посцелі,
 И зной висцерац зоз твари одберачковой!
 Лем руки...
 Ой, руки мойо!
 — Гладни билих рукох-шестричкох!..

КЕД МИ ДНІ КВИТНИ

В моим шерцу Май праздуе каждого дня!
 Я летам верхом, на билих коньох бесних!
 З ручніками и квецем вивязаних
 Пишних!
 Коні, подомну регоча,
 Велічезни!
 Летам, и людзох венцуем.

Квече шарене
 З обидвома руками
 На шицки страни дзелім —
 Розруцуем!
 — Радуйце ше людзе!
 Летам, а позамну градки преквитаю, на каменю!
 — Радуйце ше людзе!..
 Людзе...
 Патрим,
 А вони, лем счиха преходза
 Понагляюци...

В моим шерцу бива коліска слункова
 Та, як воно става, з рана,
 Чи заходзи
 Вечарами,
 Так и мойо шерцо, плаче за нїм,
 Або шпива — укладаюци го.

МАЛА ОДА ШЛЕБОДИ

Шицки клїтки на швеце
 Поотверал бим и потрепал!
 Птици бим випущел
 Гет!
 Шицки ланци, порубал бим и потаргал
 З рукох
 И ногох рабом!
 Бо знам
 ЖЕ ніхто
 Шлебоду, не зна так любиц
 — Як птица!
 Меджи бим повалял
 А мости били
 Повидзвиговал преїґа морїох
 — Од жеми по жем
 Од шерца гу шерцу, людзом
 — Мости щиросци и любви!
 Бо знам
 ЖЕ як пече горчина у шерцу!

Птица сом, а кридла ми режу!
 Птица сом, а до клїтки ме запераю!
 Я птица, а кулі ми вяжу на ноги,
 Чежки, железни!
 — Праху ми до очох руцаю,
 З полїньчом ме карма
 И поя!

Ти польо недопатрима.

Жем,

Добре зорана,

Мелка и цепла

— Жадна зарна и хмарки!

Ти ноц вишольнета зоз шептаньом травох,

И зарна цо випукуе!

Ти страх у очох сарньових

И лепет кридлох птици сплашеной

— жено!

То ме рука твоя погласка по глави,

Теди,

Кед слунко, своєю цепли зарі престре польом,

Та мойо власи останю позлацени!

То твой дих шумний,

Стриберний,

— Кед витор зажене габи по желеним поле

И твар ми умие

— Жено!

Ти шлїд зароснути у трави,

И шмих дзецински,

И риба у риковей глібини,

Та остатні вреск — як труну спуцаю до гроба!

А я,

Хмарка чи зарно

Чи рука орачова чежка

Жульовата...

ВЧЕРАЙШЕ ЗЛЕ

Злодійом сом биди бул,

А вона мне ище горше

— Стораз!

Роги сом не мал,

Ношиц ше з ню,

Але, кридла — гей! Злати!

Та, вецей,

Ані на истей посцелї,

Ані за едним столом,

А ані сушедом, не сцем буц,

Нїкеди

Зоз биду!

Поет скривавленого села

ЗАКІНЧЕННЯ

Юрій Клиновий

Треба ще підкреслити вміння Косинки будувати діалоги. Коли в ранніх творах його й тоді вже майстерні діалоги губилися в соковитому імпресіоністичному обрамуванні, то з дозріванням таланту вони прозорішають. Письменник дедалі більше скупий на авторські ремарки, він висуває діалоги, як один із засобів мистецького вислову на перше місце і в цей спосіб уподібнює свої новелі до маленьких драм.

Часто-густо він дуже мало, а то й зовсім не говорить від себе, а замість цього дає діалог, що краще, ніж авторська багатомовність, характеризує психологічні силуети персонажів. Крім цього, письменник знаходить ще один засіб характеризувати героїв і ситуації, в українській, а то й в чужій новелях мало використовуваний, прикметну для драми систему подвійних діалогів: один, що передає розмову персонажів, другий, що влітається в перший і передає думки розмовників. Добрим прикладом для ілюстрації цього погляду може правити хоч би діалог між селянином і офіцером у новелі «Сорочка». При допомозі цієї системи автор з великою пластикою малює підсвідомі, може, ще навіть словом не оформлені почуття й думки селянина Дуба і так проникає у глибокі нетрі людської психології. Косинка справді один з найбільших наших майстрів у будівництві діалогу, з-поміж своїх великих сучасників, без сумніву, найвидатніший.

Закінчуючи наші зауваження про стиль Косинки, скажемо ось що: коли в початках літературної діяльності письменник поступався змістом на користь форми, то в дальшому розвитку він позбувався декоративної перебільшеності і переліризування та тяжив до спокійної, майже епічної форми. Саме цим кінцевим періодом своєї творчості він наблизився до Стефаніка часів його «Дороги» (1901).

Справа впливів на Косинку — це широка і в своїй суті дуже хистка тема, що вимагає незвичайної обережності. Критики, що писали про нього, — а писали таки досить часто, — підкреслювали його спорідненість із класиками української новелі: Васильченком, Коцюбинським, Винниченком, і особливо із Стефаніком. Воно й правда, Косинка таки досить міцно базувався на формальних досягненнях своїх попередників. Проте ця залежність ні в якій мірі не зменшує ваги його творчості і не поменшує оригінальних особливостей його таланту. Це, здається, і мав на увазі М. Хвильовий, коли своє враження від Косинчиної творчості конкретизував такими, повними захоплення думками («„Соціологічний екві-

валент" трьох критичних оглядів», «Вапліте», ч. 1, 1927): «Він — один з найкращих наших майстрів слова». А далі така апострофа до В. Коряка, — з ним та іншими «соціологічними» критиками Хвильовий гостро полемізує: «Докажіть, будь ласка, — пише Хвильовий, — що Косинка росте головним чином не з Винниченка, як думають критики, а з Стефаніка. Ми от, коли треба буде, це з задоволенням докажемо».

У початковому ультраімпресіоністичному періоді особливо важили над Косинкою впливи Коцюбинського та Винниченка. Від Коцюбинського він узяв частинно прикметний його оповідань баталістичного змісту. А. Музичка, наприклад, у статті «Творчий шлях Г. Косинки» («Критика», ч. 3, 1929) відзначає стилістичну і образну систему Винниченка в деяких Косинчиних новелях. Він підкреслює і залежність Косинки від натуралістичного імпресіонізму Коцюбинського, мовляв: тут Косинка наче продовжує те, що розпочав у нашій літературі Коцюбинський такими творами, як «Цвіт яблуні», «Невідомий», «Intermezzo» тощо. Щождо спорідненості із Стефаніком, то вона, на думку Музички, тільки тематична й ідеологічна: «І зв'язок із Стефаніком виявляє Г. Косинка не тільки тим, що малює в своїх творах майже виключно село, але й тому, що, як і Стефанік, подає селянина з його любов'ю до землі, за яку він б'ється до загину». Інші критики, перед Музичкою і по ньому, поширили Косинчину залежність від Стефаніка, а Ф. Якубовський дійшов до того, що назвав Косинку «спадкоємцем Стефаніка» (Ф. Якубовський, «На зломі українського імпресіонізму», «Життя й революція», ч. 3, 1927). Всі ці погляди не зовсім без основ, вони й примушують нас обговорити цю проблему ширше. Це тим більше, що таке обговорення ще краще навітлить творчу індивідуальність Косинки.

У попередньому розділі таки досить якраво зазначена тематична та ідеологічна спорідненість Косинки із Стефаніком. Тут треба б іще навести думки критиків про близькі цим письменникам формальні засоби, а зокрема композиційну будову та ритмізацію фрази.

Аналізуючи композицію новель Косинки і Стефаніка, Ф. Якубовський дійшов до висновку, що складники її в обох письменників подекуди ті самі. Облямування Стефанікової новелі описами природи, що своїм настроєм тісно в'яжуться з сюжетом, перехоплює від покутського письменника Косинка. Не входячи в ближчу аналіз цих, за висловом Якубовського, зачинів і кінцівок, процитуємо тільки ті з-поміж Косинчиних новель, де таке облямування проявляється з особливою виразністю: «Вечірні тіні», «На золотих богів», «Голова ході», «Зелена ряска», «Анкета», «Циркуль», «Перед світом», «В хаті Штурми» та інші менші. Цей засіб Косинка ще далі розбудовував, даючи і в тексті, а не тільки в зачині та кінцівці, третарні описи природи. Оце й дало

привід одному з його критиків написати таке східне зауваження: «Природа це є та схованка, куди Косинка раз-у-раз тікає від гострих проблем нашої доби». Та не тільки рамуванням своїх оповідань Косинчина новела близька до Стефаникової, — в нього є декілька оповідань, які розкладом тематично схожого матеріалу зовсім нагадують Стефаника; композицією, стилістичними засобами чи тільки ледве вловним настроєм вони зазублюються із Стефаниковою творчістю. Винятком з цього погляду є оповідання «Темна ніч», тематика, композиція, ритміка, а частинно навіть образна система якої подекуди ідентичні з такими самими елементами Стефаникового «Злодія». Проте й тут, висловлюючись уже використаним сюжетом і композицією, Косинка виявив стільки власної творчої інвенції та майстерности, що про якесь наслідування не може бути й мови.

В ритмізуванні своїх оповідань, як це ствердили критики, Косинка, без сумніву, виростає на ґрунті Стефаникової прози. Обидва письменники на повну силу використовували мелодійність української мови та дали прегарні зразки ритмізованої прози. Та нам здається, що Косинка в цьому мистецтві багатший за Стефаника, він довів нашу прозу до невідомого їй досі музичного звучання. Коли Стефаник, беручи на початку певний ритмічний тон, тримає його впродовж цілої новелі, то Косинка поодинокі партії оповідання ритмізує з великою різноманітністю. Він не раз влітає у текст оповідання строфку народної пісні та до її ритмічного тону достоварує дальшу розповідь. Добрим прикладом до ілюстрації цього погляду може послужити хоч би оповідання «На золотих богів», прегарна музична мініатюра, інструментована з величезним багатством. Разом з дозріванням таланту і повільною еволюцією в бік реалізму, оповідання Косинки дедалі більше втрачають свою музичну вишуканість та входять на шлях трохи одноманітного, але не менше ефективного ритмізування.

Косинка, цього заперечити не можна, далеко ближчий Стефаникові...

На цьому незакінченому реченні уривається моя передмова. Проте і сьогодні, 26 років по її написанні, я можу відновити не тільки кінець речення, але й, до деякої міри, її закінчення. Цитую ще раз: «Косинка, цього заперечити не можна, далеко ближчий Стефаникові», — і реконструюю, — «ніж Мартович і Черемшина».

Тут, повторюючи думки з-перед 26 років, хочу підкреслити, що близькість Косинки до Стефаника, тематична, ідейна і стилістична, аж ніяк не означає, що Косинка є спадкоємцем чи, борони Боже, наслідувачем покутського новеліста. Косинчин талант, індивідуальні риси його творчости — такі самобутні, такі неповторні, що про спорідненість цих двох письменників можна говорити тільки в цілком іншому контексті. Причина їх близькості, на нашу думку, не в ремісничому наслідуванні чи впливі одного письменника на дру-

гого, вона в тому, що їх творчість впливала з одного і того самого джерела, виростала з ідентичного мистецького ґрунту. Це ще один, немає сумніву, зайвий, доказ, що українці з-над Дніпра і українці з-над Дністра — один і той самий народ.

І тут пригадую добре, я поділив модерне українське оповідання на три окремі групи, в залежності від того, до якої міри воно стоїть під впливом української народної творчості, прозової і поетичної. Ці групи такі:

1. Народне оповідання, творцем якого є Марко Вовчок, а головними представниками — Юрій Федькович і Марко Черемшина.

2. Оповідання, формоване за зразками західноєвропейської новелі. Сюди належить не тільки Іван Франко, але головне Михайло Коцюбинський, а в дальшому ціла плеяда талановитих оповідачів цього сторіччя.

3. Синтеза цих двох окремих родів оповідання, представниками якого є Василь Стефаник і Григорій Косинка; до неї, до цієї групи, прилягають такі письменники, як Юрій Яновський, Михайло Стельмах і Олесь Гончар, а з прозаїків, що працюють на еміграції, — Микола Понеділок і Павло Маляр.

IV

Яка ж доля літературної спадщини Г. Косинки від 1944 року, коли збірне видання його творів от-от мало появиться, але, через воєнну негоду, так і не побачило світу? Цієї теми торкнувся тільки в найбільшому скороченні.

Передусім у 1947 році в Авґсбурзі появилася збірка оповідань Косинки п. з. «В житах», складена з трьох оповідань, передмову до якої написав передчасно померлий новеліст Володимир Русальський. Він дає дуже високу оцінку творчості Косинки: «В побутових малюнках Косинка — майстер великої міри». А далі він стверджує: «Своєю чіткою формою, своєю, так би мовити, архітектонічною побудовою новеля Гр. Косинки є, покищо, неперевершеною».

Коли українська еміграція не присвятила забагато уваги творчості письменника, то злам прийшов деінде, прийшов там, де він найбільше бажаний, на Україні. Дякуючи зусиллям і авторитетові покійного Максима Рильського, Косинку частинно реабілітовано та у висліді, в 1962 році, появилася збірка його оповідань п. з. «Новелі» із дуже цінним вступом «Слово Косинки», написаним самим Максимом Тадейовичем. Ця збірка була передрукована 50 000 тиражем у 1967 р. п. з. «Серце».

На це видання, а пізніше на його передрук, появилася таки досить багато рецензій, всі прихильні, щоб не сказати ентузіастичні. Нам вдалося розшукати тільки деякі з них, самі їх заголовки свідчать про високу оцінку творчості письменника.

менника. Так М. Мицик назвав свою рецензію «Друге народження», М. Шумило — «Живущеє слово», В. Півторадні — «Майстер карбованого слова», письменник Є. Гуцало — «Майстерність слова» і т. д. Для прикладу ми зупинимось коротко на Гуцаловій рецензії, тому, що вона досить глибоко проникає в тайни Косинчиної творчості.

Є. Гуцало, як й інші рецензенти, щиро захоплений творчістю Косинки. «Тривалий час його ім'я згадувалося тільки в усних розмовах». Гуцало не входить у деталі — чому, проте ще раніше підкреслює «яскраве національне обличчя» письменника. Він стверджує в дальшому, що не тільки можна «помітити чисто український кольорит села в точних деталях, але навіть відчути його українське сприймання — і що, можливо, найбільш цікаво, витлумачення». Він цілком заперече антирадянську суть творчості Косинки і закінчує свою рецензію так:

Своїм чесним серцем, своїм талантом Григорій Косинка забезпечив собі видатне місце в українській літературі. Його творчість нині відкрита для народу заново. І з повним правом можна сподіватись на його добрий вплив на нашу сучасну новелістику.

Проте найавторитетніший і таки найглибший розгляд творчості Г. Косинки дав у своїй вступній статті до згаданого вгорі видання Максим Рильський: «Він, — пише Рильський, — великий майстер прямої мови героїв, майстер виразного діалогу». Коли ж ідеться про ідейні спрямування Косинчиної творчості, то Рильський пробує делікатно замазати цю проблему: «Ніде чи майже ніде не знайдете ви у нього образу революціонера-робітника, майже чужим залишилися його бистрому око місто, і звуженості творчих та й ідейних обріїв Косинки не можна заперечувати». З другого боку, Рильський засуджує злочинне вбивство письменника таким уступом: «Прірва зненависти між бідарями і куркулями нещадними фарбами змальована в багатьох творах Косинки. Не доводиться й казати, на чиему боці стояв автор. Треба було бути не те що вульгаризатором, а просто людиною, яка не хоче бачити очевидного, щоб закидати Косинці якусь ідеалізацію чи романтизацію куркулів, як це робили деякі з тогочасних критиків».

Позиції М. Рильського до питання радянської благонадійності Косинки підтверджують одногосно всі критики, рецензії яких нам вдалося прочитати, правда, деякі сильніше, деякі слабше. Наприклад, Олександр Дяченко у рецензії «Трепетні, як життя», що була надрукована в місячнику «Вітчизна» за жовтень 1968 року, йде таки досить далеко:

Коли писав про життя сільської бідноти, то писав кров'ю свого серця, бо й сам звідав цей нелегкий життєвий шлях. Коли писав про куркулів, то його пе-

ром водила люта клясова ненависть до них, як до особистих ворогів. Своїх симпатій чи антипатій письменник ніколи не приховував, він їх і не декларував, але вони були гранично чіткі і ясні для читачів його творів.

Проте Косинчині симпатії чи антипатії аж ніяк не ясні офіційній радянській критиці. УРЕ, наприклад, відводить письменникові дуже мало місця і підкреслює, що «на деяких оповіданнях Косинки позначився вплив буржуазно-націоналістичної ідеології». А «Історія української радянської літератури» присвячує неспівмірно багато місця таким партійним графоманам, як Іван Микитенко, Іван Ле чи ославлений Ярослав Галац, який в УРЕ навіть удостоївся прикметника «видатний», проте для Косинки автор третього розділу, Л. Новиченко, має тільки слова осуду, так само, як колись відомий і сьогодні донощик О. Полторацький. Пише Новиченко:

Критика 20-их років, багато що спрощуючи, в оцінці творів Косинки мала безумовну рацію тоді, коли вказувала, зокрема з приводу подібних творів, на серйозну вузькість світогляду Косинки, на його вагання між старим і новим.

Підсумовуючи ставлення до Косинки сучасної критики на Україні, треба ствердити сумну правду: українські критики все ще примушені писати «ad usum delphini», тобто під кутом вимог «влада імущих». А втім і авторів цієї передмови треба вдаритися у груди, бо ж і він, 26 років тому, писав свою передмову теж «ad usum delphini», тобто так, щоб нацистична цензура пропустила до друку збірне видання творів Косинки. Тоді то цквування письменника О. Полторацьким та іншими радянськими собачками таки дуже йому придалися.

У статті М. Рильського дуже важливим є підкреслення залежності новель Косинки від народної пісні. Пише Рильський:

Твори Косинки, як і твори улюбленого його Васильченка, з яким, до речі, був він у приятних особистих стосунках, густо пересипані народними піснями, що іноді безпосередньо в'яжуться із словесною тканиною авторської прози чи мови його персонажів, і це надає їм особливої музикальності.

У дальшому М. Рильський окремим уступом узагальнює свій погляд на залежність української літератури від народної творчости:

У нас частенько говорять про національні особливості тої чи іншої літератури. Думаю, що не помилюсь, коли скажу, що не тільки для української поезії від Шевченка й до наших днів, а й для української

прози, починаючи з Марка Вовчка, Ганни Барвінок, Федьковича і кінчаючи знову таки нашими днями, характерна органічна спорідненість із стихією народної творчості, передовсім пісні. Особливо яскраві приклади в цьому розумінні — наші сучасники Михайло Стельмах і автор «Козака Мамая» — Олександр Ільченко. Гадаю, що не тільки загальнополітичними умовами, не тільки царськими утисками продиктоване було виникнення на дореволюційній українській сцені такого жанру, як «драма з співами і танцями». Слово «етнографізм» застосовують до п'єс Кропивницького та Старицького, а почасті й Карпенка-Карого, звичайно в огудливому значенні. «Етнографізм отой, здається мені, заслуговує на окрему розмову, але, в усякому разі, про міцний фолкльорний струмінь у нашій літературі не треба забувати, коли заходить мова про «національну специфіку».

Цей уступ є, без сумніву, висловом довголітніх роздумів М. Рильського над одною з найцікавіших і найменш досліджених проблем української літератури, її відношення до української народної творчості, такої великої і своїм розміром і своєю літературною вартістю, що їй, на нашу думку, відповідає назва «української народної літератури». Звідси вже легко поширити думку Рильського, наприклад, ставити тезу, що модерна українська література, починаючи від «Енеїди» І. Котляревського, є тільки логічним продовженням української народної літератури. Коли з мовного погляду ця теза, особливо коли йдеться про початки нашої модерної літератури, є напевне правдивою, вона також відповідає дійсності, коли йдеться про мистецькі засоби цієї літератури. Не треба мати музичного слуху, щоб почувти, як наша народна література могутнім струменем пропливає в досить великій частині нашої сучасної поезії і прози, у повістях не лиш Михайла Стельмаха і Олександра Ільченка, але й у віршах Ліни Костенко та Івана Драча, чи ще рвучкішим струменем у нашій давнішій літературі, зокрема й у творчості безневинно вбитого Григорія Косинки.

Забутий поет

З НАГОДИ 30-РІЧЧЯ З ДНЯ СМЕРТИ
СТЕПАНА БЕНА

Олександр Філіпович

*... Хороше бути ліриком степу,
Молодим косарем
І поетом.*

С. Бен

Дуже сумно і боляче писати про долю поета, який зовсім несправедливо пішов у забуття. Після його арешту, на початку 30-их років, єдина збірка віршів, видана 1929 року в Харкові під назвою «Солодкий світ», була заборонена і вилучена з обігу. Під час «відлиги» деяких поетів було реабілітовано, але, на жаль, не Степана Бена. Ніхто вже про нього не згадує, жодна антологія, чи, скажімо, добірки віршів, що виходять періодично під заголовком «День поезії».

Степан Федорович Бендюженко (псевдонім — С. Бен) народився в с. Лозоватці 29 жовтня 1900 року в бідній селянській родині. Батьки поета мали лише клопоть поля, одну корову і кілька курей. Село Лозоватка виглядало гарно і досить мальовничо, мало три ставки, гарні зелені левади, а поблизу ліс, у якому розважалася молодь. Від м. Шполи, проз село, йшов битий шлях до повітового міста Звенигородки. А недалеко, в іншому напрямі, була і Керелівка, батьківщина Т. Шевченка (приблизно 30 кілометрів від Лозоватки).

На початку революції 1917 року над широкими просторами України повіяв свіжий запашний вітер волі. Хвиля національно-культурного відродження захопила і С. Бена, а також молодь, що студювала в різних київських школах. Треба сказати, що в Лозоватці вже досить давно існувала «Просвіта», отже було вогнище, яке гуртувало молоді національно свідомі сили.

На тлі цього відродження варто згадати Бенового друга — Онопрія Тургана. Це була цікава і кольоритна постать. Маленький на зріст, надзвичайно здібний (писав вірші), прекрасно знав літературу, мав виняткову пам'ять, дотепний і веселий, — він був душею всього товариства. Вчився він в Уманському агрономічному технікумі і приятелював в Умані з молодшим товаришем — Юрієм Лаврінком. Турган мав великі сценічні здібності, був режисером театрального гуртка і чудово виконував в українських п'єсах різні ролі, наприклад, у жарті С. Васильченка «На перші гулі» виступав у ролі парубка Тимоша. А коли він виконував одну жіночу

ролю (якоїсь баби), публіка рвала боки від сміху. С. Бен також інколи брав участь у виставах. Пригадую, він виступав у ролі якогось комічного персонажа.

У зв'язку з цим, для характеристики тієї доби, треба пригадати, які були того часу найбільш популярні п'єси, що хвилювало це покоління: «Сватання на Гончарівці» — комедія Квітки-Основ'яненка; «Борці за мрії» — п'єса І. Тогобочного; «На перші гулі» — жарт С. Васильченка; «По ревізії» — комедія М. Кропивницького; «Бурлака» — драма Карпенка-Карого.

Це була цікава доба, був молодечий запал, були рожеві мрії і сподівання. Це був час, коли Павло Тичина привітав національну революцію такими рядками з «Соняшних клярнетів» (1918):

Одчиняйте двері —
Наречена йде!

І Бен і Турган, і автор цих рядків — всі ми любили поезію і часто, роблячи прогулянки «до лісу», скандували різні вірші. О. Турган захоплювався С. Городецьким, зокрема віршем:

Звоны-стоны, перезвоны,
Звоны-вздохи, звоны сны,
Высоки крутые склоны
Крутосклоны зелены.

і на закінчення, як останній акорд:

... Стены выбелены бело.
Мать игуменья велела
У ворот монастыря
Не болтаются зря!

А Бен окселентував за Рильським:

Тристан коня сідлає
І їде в дальню путь.
Ворон крикливих зграї
Недобру вість несуть.

Хтось поламає лука,
Хтось розіб'є шолом...
Ізольда Білорука
Ридає за вікном...

Я також не відставав (за Тичиною):

Йду в простори я, чулий, тривожний
(Гасне день, облітає, мов мак).
В моїм серці і бурі, і грози,
Йй рокотання-ридання бандур...

С. Бен не мав закінченої освіти. Скінчивши лозоватську двокласову школу, він один рік вчився у Керелівській учительській семінарії, але за браком коштів її не закінчив.

На початку 20-их років мій старший брат Павло одвідав Лозоватку, і Бен мав нагоду познайомитися з ним. Це знайомство було дуже корисне для Бена. Вони вдвох багато розмовляли на різні літературні теми, брат радив Бенові більше читати і подарував авторський примірник поезій «Земля і вітер». Якось жартуючи, Бен сказав: «З Павла Филиповича вийде український Максиміліян Волошин (? — О. Ф.), а з Бена буде... український Есенін!..»

Брат мав добру бібліотеку, отже Бен зарився у книжки і жадібно читав російських поетів-символістів (Бальмонт, Блок, Сологуб, Брюсов). Бачачи великий вибір творів французьких поетів (Леконт де Ліль, Верлен, «Квіти зла» Бодлера, «Трофеї» Ередія), він заздро поглядав на них, і раптом вирішив опанувати французьку мову, щоб читати в оригіналах Верлена, Маллярме, Рембо, Вергарна. Я мав добрий самовчитель французької мови Туссена і радо запропонував цю книжку Бенові. Я вчив цю мову ще в гімназії, і ми разом заходилися за лінгвістичні вправи. Навчання йшло повільно, але певно посувалося вперед...

Восени 1923 року С. Бен приїхав до Києва і поринув у гущу літературного життя столиці. Він познайомився з Г. Косинкою та іншими письменниками. На літературному вечорі в Академії наук, на якому виступали неоклясики, М. Зеров вітав поета і зачитав кілька його поетичних творів (зокрема: «Житом, калиною літо цвіло»). Сам Бен, несміливий сільський юнак, не зважився виступити перед столичною аудиторією, але забрав слово у дискусії і висловив таку думку: «Кожному овочеві свій час і своя пора. Якщо поетичний твір „не виношений”, не дозрілий, у такому випадку муза подарує світові, замість гарної дитини, — недоношеного дегенерата».

Через рік Бен знов їде до Києва, з метою вступити до університету та студіювати літературу. Він мав відрядження від комнезаму, але був трохи необережний. Замість відповісти на запитання анкети, яка його професія (можна було б сказати, наприклад, селянин-незаможник), він відповів: «поет». Голова приймальної комісії, єврей-партієць Загорський, присікався до нього і запитав: «Ви поет. — Добре! А як ви відбивали революцію у своїй творчості?» Відповідь була дуже проста: «Поскільки я її відчував, постільки й відбивав!» Цього було досить, щоб визнати кандидатуру невідповідною і провалити Бена на іспитах, хоч він склав їх добре. Висловлене необережно «поскільки-постільки» вирішило долю нещасливого поета. Другого дня Бен знов їде до голови приймальної комісії, але це йому не допомагає. Висловивши своє обурення, він випалює: «Хочете мати революціонера, так матимете — контрреволюціонера!» Гримнув дверима і вийшов з кімнати. Морально розбитий і вкрай пригні-

чений, він повертається до своєї Лозоватки, одержує посаду вчителя початкової школи у сусідньому селі Каменоватці і в сільській тиші продовжує свою поетичну творчість.

1924 року Бен був прийнятий до спілки селянських письменників «Плуг». З того часу він частіше друкував свої твори в кращих журналах: «Червоний шлях», «Життя й революція», «Нова громада» та ін.

Минуло кілька років, і раптом — несподівана картка від Бена. Лаконічний лист був такого змісту:

«Дорогий Сашко!

І лист і вірш Твій прекрасний, хоч перший рядок (без сорому казка) украдено в Рильського, — та це нічого. Коли хочеш, я можу бути Твоїм Вергілієм у поетичній подорожі? Пам'ятаеш Данте? Переглядав „Валліте”. Яновський спершу і наприкінці — хороший, Бажан теж — перший вірш, і проза Вразливого «Лист до друга» (стиль). Читаю з насолодою Доде „Листи з вітряка”. Знаєш?

Із вітряка колись Доде щасливий
писав листи поетам милим
і про густі зелені виногради,
що на узгір'ях квітнуть рядом,
і про добродія Сеґенову козу,
що не схотіла пастись на моріжку,
і про мірошника Корніля,
що над усе любив своє каміння
(одна маленька з багатьох селянських драм,
про неї розповів Доде старий дудар).
Коли захочеш, дорогий читачу,
Ти зможеш сам про все дізнатись.
Останнього ж із цих листів чудових
Я залишу собі на спомин.

С. Бен 19—2. II.—27».

На початку 1929 року вийшла перша збірка поезій Бена під заголовком «Солодкий світ». Варто розповісти про історію назви цієї збірки. Бен мав пантеїстичне сприймання світу, це відчувається і в кількох його віршах, отже він обрав назву «Вітаю Пана!» і навіть скомпонував відповідне мотто:

Вітаю Пана! Не думкою, не месою, а серцем,
і золотою шумкою на села
полине пісня флейти кудлатого Сілена.

За асоціацією можна пригадати мітологічного бога лісів, захисника черід і дичини, з пензля геніяльного Врубеля, де він змальований із оброслим щетиною волоссям, із сопілкою і з лагідною усмішкою.

Це була б дуже оригінальна назва. Але коли я влітку приїхав у Лозоватку і Бен привітав мене з дружньою присвятою, я мав велике розчарування. Замість «Вітаю Пана»,

стояло зовсім банальне «Солодкий світ», оригінальність зникла. Я висловив своє огірчення і запитав: «Степане! А де ж „Вітаю Пана“?!» Він усміхнувся і відповів: «А, ну його з тим Паном! Хтось подумає, що я вітаю іншого пана (як клясово ворожий елемент)». І смішно і... сумно!

Наприкінці 20-их років і на початку 30-их Бен був дуже активний у громадському житті села, навіть головував у комнезамі. Почалася колективізація і разом з тим руїна сільського господарства та розгром українського духового життя, цькування і нищення інтелігенції як у місті, так і на селі. Чаша ця не минула і Бена. Вкупі з гуртом передових сільських інтелігентів він був обвинувачений у «націоналізмі» і засланий на три роки до Сибіру. Не допомогла йому ані громадська активність, ані бідняцьке походження. Відбувши три роки заслання, поет, знівечений морально, повернувся на Україну, але лише задля того, щоб, за наказом згори, забрати свою родину (дружину і двоє малих дітей) і виїхати геть з України на постійне мешкання до Сибіру. Переїжджаючи через Київ (було це, я гадаю, восени 1934), він з родиною зупинився на пару годин у мене. Ми разом повечеряли і побажали щасливої дороги. Це був небезпечний час, і краще було не листуватися.

Через два роки (влітку 1936) Бен знову заїхав до Києва, по дорозі до Лозоватки. Він мав залагодити різні господарські справи (продаж хати). Я мав того часу надто пригнічений настрій, брат Павло був засланий на десять років на Соловки, і я дуже турбувався його долею. Під впливом цієї тяжкої події важко було говорити, та й побачення було таке коротке (від поїзду — до поїзду), що я й не міг як слід розпитати про його життя. Але дуже добре пригадую, що Бен сказав мені, як пересторогу, на прощання: «Вони (себто органи влади) можуть вигадувати все що завгодно, але ти не піддавайся, тримайся твердо!»

Це був останній раз, коли я бачився з Беном. Я довідався пізніш, що він працював у Сибірі (місто Ігарка на Єнісеї), а яка була ця праця — трудно сказати.

Про долю Бена я дізнався лише тоді, коли був у Нью-Йорку (восени 1968) і переглянув «Біо-бібліографічний словник», виданий у Києві 1965 року. У цьому словнику було сказано цілком ясно: «Народився в 1900 р. в селі Лозоватці, на Київщині, в родині незаможного селянина. Помер 1939 року», без жодних подробиць — де було поховано, від чого помер і яка була точна дата смерті?

*

Писати вірші С. Бен почав ще шістнадцятирічним юнаком, але розквіт його поетичної творчості припадає на двадцять роки. Від більшості поезій віє молодістю, юнацьким захопленням і радістю життя:

Келіхи повні вина.
Відкриваються губи...
Вип'ємо ж радість до дна!
Завтра сьогодні не буде.

Бен перш за все лірик села, поет природи і сільської праці, про це говорять заголовки деяких віршів: «Ходімо в поле жати», «Стоять жита, мов тин», «О, хутори!», «Щебечуть ластівки на клуні» та ін. Свіжість і безпосередність, яскраві образи — притаманна риса його поетичної творчості. Щодо манери писання — це був безперечно імпресіонізм: намагання схопити перше враження малюнка:

Беру оберемок проміння
Жовто-пужкої кульбаби,
Стелю і лягаю.
Коло мене коса,
Молоток і мантачка...

Як справжній син степу, Бен зневажливо поглядав на міста:

Чи вам, закурені міста, хоч снилась
Колинебудь така весна?

На початку 20-их років вийшла маленька книжечка ліричних віршів у прозі славетного бенгальського поета Рабіндраната Тагора під назвою «Садовник» (українське видання). Всі ми захоплювалися цими вишуканими поезіями. Не без впливу Тагора і Бен написав пару ліричних віршів, дуже безпосередніх і мальовничих:

Я сказав тобі: «Ти маленьке сонце!»
Ти оглянулася і засміялася.
Сміх задзвенів промінням.
В ньому я вчув задоволення,
Перемішане з бризками соромливости.
Серце тихо-тихо затремтіло
І проспівало мені: «Щасливий,
Ти знайшов „Незайману Радість”!»

В тому ж ключі і «Польова зустріч».

Цілком окремо стоїть вірш «Вітряки над шляхом». Можливо, що цей вірш був навіяний двома віршами Е. Вергарна: «Le Moulin» («Вітряк») та «Meules, qui brûlent» («Жорна, що палають»).

У більшому поетичному творі «Краю мій» брешуть революційні мотиви:

Дивлюсь і розбиваю флейту,
Лагідна пісня випита до дна.

Осінні посвисти на серці,
В руках тривожний блиск ножа.

Підем розбоем ми на пана,
На тебе, зрадниця земля!
Благословила ніч огняна
І чоловіка і коня...

В останніх творах відчувається національна стихія:
«Україно, тебе співаю!..»

І ці рядки:

Міцнійте ж духом і красою...
Рілля та плуг покажуть час,
Щитами прадідів до бою
Благословили села вас.

Бен був зачарований поезією села, оспівував ідилічну красу «хуторів, пронизаних полинною печаллю», «казкових тихих надвечір'їв», «синіх затінків осель», але поет не шкодував фарб, щоб змалювати картину горя і безпросвітньої нужди сільського життя. Досить навести коротенький вірш «Стоїть село»:

Стоїть село.
Ще рядна ночі не протряхли,
Ще сонце не зішло,
А мати встала кужіль прости.

Суха трава,
Туман холодний спить надворі,
І тільки горе зна,
Яке життя до нас суворе.

Звичайно, подібні вірші йшли врозріз з крикливими гаслами про «щасливе й радісне» селянське життя і легко могли дати підставу для обвинувачення поета в «зневір'ї», «очорнюванні дійсности» і інших смертних гріхах, достатніх для того, щоб зфабрикувати «справу». Трохи пізніше це й сталося.

Емоційна, мистецька натура, людина з тонким естетичним смаком, Бен усіма фібрами своєї душі ненавидів штамп, як у житті, так і в мистецтві. Над своїми віршами він довго і наполегливо працював, «виношував» їх, поки вони не набували досконалої мистецької форми.

На деяких поезіях Бена інколи відчувається Рильський, з його стислістю вислову, ясністю і прозорістю поетичного малюнка. Взяти хоч би першу строфу з «Надвечір'я»:

Дзвінкiш мороз. I вечiр на шибках
 Малюе тьмяно-бронзовi любистки.
 Ще мить — i догорять останнi блиски,
 Рожева тiнь сховається в кутках...

Але, не зважаючи на це, Бен залишається оригiнальним i самобутним у своїй творчостi, він має власне iндивiдуальне обличчя, свою тематику i поетичнi засоби.

Поza збiркою «Солодкий свiт» iзолювано стоїть вiрш «Ода», надрукований у журналі «Червоний шлях» (ч. 7-8, 1930). Цей вiрш своєю темою та iнтонацiєю цiлком вiдмiнний; це загальнолюдський гуманiстичний мотив з фiлософським пiдтекстом. До речi, це був останнiй друкований твiр Бена. Пiсля арешту поета всi українськi журнали вiдмовилися друкувати будь-якi його поетичнi твори.

Людино,
 Я завжди з тобою!
 Ось ти повертаєш додому;
 Галуззя пройдених лiт
 шумить за тобою...
 (з «Оди»)

Дуже боляче, що творче життя поета так рано обiрвалося...

У чужому холодному Сибiру, далеко вiд України, вiд вишневих гаїв рiдної Лозоватки, загубилася десь бiля Єнiсея ще одна невідома могила. I сумно шумить над могилою поета сибiрська тайга пiд тужливий рефрен Миколи Хвильового:

«Ех, ви сосни мої — азiятський край».

Еміграційне видання поезій Ліни Костенко

Богдан Кравців

Київська поетка Ліна Костенко здобула собі уже певне, видатне і тривале місце в сучасній українській поезії і в історії української літератури. На Україні творчість її відома не надто широким колам читачів. У журналах і газетах друкуються поезії Ліни Костенко рідко: від публікації до публікації минають інколи роки. Три із опублікованих збірок поезій Л. Костенко були видані ще в 1957—61 роках, до того ж мізерними тиражами: «Проміння землі» — 6 000 примірників, «Вітрила» зменшеним тиражем — 5 800 примірників, «Мандрівки серця» — тільки 2 500. Заповіджене в повідомленнях «Международной книги» на 1963 рік («Радянські книги українською мовою», Каталог ч. 2а, стор. 37—38) видання збірки Ліни Костенко «Зоряний інтеграл» із статтею Степана Крижанівського з якихось причин залишилося не здійснене, хоч книжка вже була готова до випуску з друкарні. Не побачила світу й проголошувана у проспектах видавництва «Дніпро» на 1966 рік «Лірика» Ліни Костенко, що мала вийти в серії «Бібліотека поета». Поза Україною, в Польщі і ЧСРСР, з'являлися поезії Л. Костенко час від часу у варшавських і пражських українських виданнях.

Ознайомлені трохи з поетичною творчістю Ліни Костенко еміграційні українські читачі — з виданих тут антологій і передруків у періодичній пресі. Проте, ця ознайомленість дуже фрагментарна й одностороння. Мало хто на еміграції мав змогу роздобути усі, видані в Києві, збірки Ліни Костенко чи й стежити за публікацією її віршів у радянській періодиці.

Беручи до уваги такий стан ознайомленості з творчістю видатної української поетки і на Україні і на еміграції, здійснене еміграційним видавництвом книжкове видання поезій Ліни Костенко треба тільки вітати. Воно могло б мати своє значення і для любителів справжньої поезії, такої рідкої в теперішній час, і для дослідників й істориків сучасної української літератури. З другого боку, видання великої книжки київської поетки на еміграції може бути свідченням про важкі умови, що в них перебуває українська література в Українській РСР. Повне ж видання усіх творів Ліни Костенко, авторизоване нею самою, мало б було появитися не тут — поза Україною, а в Києві, вже кілька років тому, хоч би в десятиріччя появи її першої збірки «Проміння землі». Заслужують на це поезії Ліни Костенко і своїм змістом, сповне-

ним любови до людей і України, і своєю мистецькою вагомістю.

Здійснило видання творів Л. Костенко еміграційне видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка (Балтімора—Париж—Торонто) 1969 року п. н. «Ліна Костенко — Поезії», в серії Бібліотека «Смолоскипа», як її ч. 4. Видано книжку на 357 сторінках друку на доброму папері з портретом авторки, з зазначенням: упорядкував Осип Зінкевич, обкладинку й суперобкладинку для видання проєктував Орест Поліщук. Друковано книжку — для зменшення коштів її видання — т. зв. верітайпером. У передмові від видавництва сказано, що воно «видає вперше найповніший вибір творів Ліни Костенко», і що це «найповніший дотепер (!?) вибір» — підкреслено також у призначеному для преси окремому повідомленні від видавництва. На внутрішніх сторінках суперобгортки надруковано вірш Л. Костенко «Естафети» й відгуки Б. Антоненка-Давидовича, І. Світличного та Й. Кисельова на творчість Ліни Костенко.

Видано цей «найповніший дотепер вибір поезій Л. Костенко» в супроводі висловленої в передмові заяви, що збірка появляється «без згоди і відома поетеси», з великим захопленням до її творчості й постаті, проте, треба сказати, без належної уваги до її авторської волі і її поетичного слова.

Абстрагуючися від того, що «вибору» не можна ототожнювати з «повністю» і що «вибір» не може бути ні повним, ні повнішим, ні найповнішим (таким може бути тільки зібрання творів якого письменника), серйозні застереження викликає упорядкування усього переддрукованого матеріялу. Поезії Ліни Костенко в оригінальних збірках і в періодичній пресі в основному не датовані, дати їх написання подані авторкою тільки винятково, і найправильніше з літературознавчого погляду було б переддруковувати в хронологічному порядку, тобто за роками видання, видані під її прізвищем і, правдоподібно, авторизовані нею ж збірки. Окремі поезії чи їх цикли, що не увійшли до збірок, а тільки були друковані в журналах, газетах чи збірниках, мали б іти також за часом їх надрукування або між окремими збірками, або відокремлено після усіх збірок. Тим часом упорядник видання Осип Зінкевич, хоч і намагається, згідно з заявою в передмові, «зберегти хронологічний порядок публікованих поезій», без упину і без будь-яких причин його порушує, в наслідок чого постає нерозбірлива плутанина.

Вірші з окремих збірок Л. Костенко переддруковано у виданні «Смолоскипа» з порушенням порядку, що був встановлений, мабуть, самою авторкою у кожній із її збірок. При переддруку віршів із першої збірки «Проміння землі» (1957), що охоплювала 46 поезій і була підписана до друку 3 листопада 1956, найперше вміщено поезію в прозі — «Лист» із шостої сторінки цієї збірки, за нею вірш «Я виростала у садах» із 5 сторінки, далі подано вірш «Висота», що його вза-

галі не було у збірці (він був друкований у журн. «Жовтень», ч. 10, 1956), і щойно потім іде вірш «Огортають землю замести» з 3 сторінки, а за ним вірш «Справжня сила...» з 8 стор., після якого слідує перекинений аж із 44—45 сторінок вірш «Я була маленька і стривожена». Подібного «порядку» додержано також і при передруку збірки «Вітрила» (1958): вірші третій і четвертий збірки («Новобудови» й «Обурення») перекинута аж під кінець передрукованих із неї текстів, а вірш «Папороть» надруковано перед «Виноградарями». Цілком незрозумілий «порядок» застосував упорядник і при передруку третьої збірки «Вітрила» (1961). Не згадуючи вже про те, що в склад цієї збірки влучено вірш «Кобзареві I», якого в оригінальній збірці немає (він був друкований у львівському «Жовтні», ч. 3, 1961, що не зазначене ні в тексті, ні наприкінці видання в змісті), третій вірш цієї збірки («Свої й чужі тривоги») переставлено на 25 місце, а вірш «Розкидані друзі по світу» з 38 сторінки «Мандрівок серця» попав аж на самий кінець видання — в чергу після віршів, друківаних у варшавському «Українському календарі» 1969 року.

Не дотримано хронологічного порядку і при передруку віршів, що не увійшли до збірок і були друківані в газетах, журналах чи збірниках. Поміж вірші, що були друківані в журналі «Прапор» (ч. 4, 1962), попав вірш «Іма Сумак», друківаний у «Літературній Україні» від 4 червня 1962. Вірші «Храми», «Ляйтмотив щастя» й «Пасаж болю», що були друківані в «Літературній Україні» від 13 червня 1967, подаються чомусь за їх передруком у прямишівській «Дуклі» (ч. 6, листопад-грудень 1967, у змісті подано помилково: жовтень 1967). Вірш «Ван Гог», що був друківаний у журналі «Дніпро» (ч. 12, 1964), вилучений упорядником з-поміж інших друківаних у цьому ж числі журналу поезій Л. Костенко і поданий відокремлено, як передрук з варшавського «Українського календаря 1968». Вірш «Баляда моїх ночей» подано взагалі без зазначення, де й коли він був друківаний.

Ще більше заперечень може викликати твердження упорядника, що це «найповніший вибір» з поетичної творчості Л. Костенко. Із усіх 46 віршів збірки «Проміння землі» попало до вибору О. Зінкевича тільки 38. Вилучено від передруку вісім віршів, деякі, мабуть, з огляду на їх «радянський» зміст («В краєзнавчому музеї», «Глядач», «Моя перша зустріч з гуцулами») чи захоплення поетки Підмосков'ям («Найрідніше моє Підмосков'я...») і російською мовою («Знову чую російську мову, мову рідкісної краси...») або й через російську цитату у вірші «Заповітна груша». Крім того, не удостоївся включення до «вибору» О. Зінкевича такий вірш Ліни Костенко, як «Не навчили мене подруги про любов говорить небиліці...», і не здобула прихильності упорядника така перлина любовної лірики, як вірш з 52 сторінки «Проміння землі»:

Вечори приходять з-за поля,
розстилають смугасті рядна...

Може б, я й прожила без долі,
а без тебе я жить не ладна...

А світанки ідуть з-за моря,
щоб не снила я, щоб не спала...

А про мене люди говорять,
ніби я тобі світ зав'язала...

Якщо йдеться про другу збірку Ліни Костенко «Вітрила», то з усіх надрукованих у ній 47 віршів, включно з поемою «Казка про Мару», не попали до «вибору» О. Зінкевича тільки два вірші: «В Париж прибуває поїзд...» — про похорони сина Віктора Гюго, що змер від ран, і ще одностофова поезія з 38 сторінки:

Відколосилася щедра нива,
сонце пішло далеко від ниви...
Закохані люди дуже вродливі.
Милий, чому ти не дуже вродливий?

Якщо відсутність першого вірша у виборі О. Зінкевича можна подекуди з'ясувати острахом перед згадкою, що синаві Віктора Гюго «комунари честь віддають», то вже ніяк не можна збагнути, чому наведена строфа здалась упорядникові не гідною уваги...

Із третьої збірки «Мандрівки серця», що в ній було 46 віршів, як і в першій збірці, не включив О. Зінкевич до свого вибору три вірші. У першому з них п. н. — «Конвойному Маноліса Глесоса» йде мова про грецького комуніста-в'язня. У другому із пропущених віршів п. н. «Смолоскипи» йде розповідь про смолоскипи, що горять над братською могилою загиблих під час війни вояків, «моїх братів», як їх називає Ліна Костенко, і закінчується цей вірш строфою:

Тихо світить над ними
сибірячка мати лучину,
і співає «Котка»
українка при каганці...

Крім того, залишився не включеним до «вибору» О. Зінкевича ще один вірш із збірки «Мандрівки серця» — поетичний спогад із Щеціну п. н. «Рани святого Якуба»: про зруйнований бомбою храм із постаттю святого, повз руїни якого проходить авторка ще з кимось, обоє атеїсти, «боячись тишу порушить...»

Незрозумілі також здійснені упорядником скорочення в деяких поемах Ліни Костенко. У змісті видання (стор. 357)

дощі прибують до землі» в нісенітний один рядок «коли будні прибують до землі». Образ «Захід сонця пряно пахне медом» попсовано: надруковано замість «пряно» — «прямо» (стор. 120). Замість «у льоди закутий» надруковано «закутаній» (стор. 165), чим порушено водночас і сенс і риму. У вірші «Цариця Астинь» (стор. 205) поріг охороняють «дві сокори» замість «дві сокири». У вірші «Храми» (стор. 216) переставлено 11 і 12 рядки і пропущено цілий 18 рядок: «Клав палець свічки тиші на вуста». Рядок «Це переждати переждати» у вірші «Пасаж болю» (стор. 219) попсовано: «Це переждати переждати». На стор. 229 із слів «Пахке безсоння» переставлено «Пахне безсоння». З «поетів» на стор. 237 виникли ... «пости» («Епоха нас постами зробила»). У вірші «Вирлоооке сонце» (стор. 241) замість «Впираючись» надруковано «Впиралась». Із слова «дитя» на стор. 256 вийшов новотвір «диття». У рядку «аж поки хтось не запитав сердито» на стор. 259 пропущено слово «хтось». На стор. 261 замість «І вп'ялася очима» надруковано і «вп'яла очима». На стор. 263 дві помилки поруч у двох рядках: замість «двоїлось» надруковано «двоїлося», і замість «прохожі» — «проходжі». Із «Насміхалися» на стор. 267 вийшло «наміхалися». Там таки і на стор. 268 українську «версту» замінено на «верству». На стор. 283 порушено риму: «однакові» замість «однакі». У рядку «Аж доки хтось іще на світі хоче» пропущено останнє слово «хоче» (стор. 299). На стор. 321 замість «Вдавися!» надруковано «Вдавися!» Фатальної долі зазнав вірш «Десята дорога», що був друкований на 41—42 стор. збірки «Проміння землі»: дві останні строфи із його закінчення у виданні в-ва «Смолоскип» причіплено до цілком іншого вірша «Зустріч» (стор. 41—42).

Не згадані в цьому переліку численні очевидні друкарські помилки, як також уся плутанина з правописом (літери г й ґ, другий відмінок однини і багато іншого).

Коротко кажучи, еміграційне видання поезій Ліни Костенко вийшло не так, як цього можна і треба було чекати від звеличників її творчості. Не включення до «найповнішого вибору» ряду її творів чи й проведені в них упорядником «незначні скорочення» не дадуть змоги читачеві ознайомитися з усією багатогранною творчістю Ліни Костенко, її поглядами й естетичними настановами. Поскорочувані довільно і попсовані пропусками тексти поезій Ліни Костенко в цьому виданні не матимуть вартости і для тих, що хотіли б досліджувати чи вивчати творчість поетки.

В передмові до видання поезій Ліни Костенко видавництво «Смолоскип» просило вибачення в неї, що це видання появляється без її згоди і відома. Нам здається, що воно мало б просити у неї вибачення за те, що воно вийшло в такому понівеченому вигляді.

Бітніки, гіппі, революціонери

НАРИС ІДЕОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ
АМЕРИКАНСЬКОЇ МОЛОДІ

Любомир Ониськевич

Часто чуємо з боку нашого старшого покоління осуди: «Вся американська молодь матеріалістична!»... «В них немає ідеалізму!»... «Вони всі бітніки і гіппі» тощо. Такі осуди на швидку руку свідчать про велике нерозуміння справи і часто перечать один одному. Важко, наприклад, уявити собі матеріалістичного гіппі, бо «гіппі» можна б назвати людиною, яка відкинула матеріалістичний світ.

Таке нерозуміння проблем сучасної американської молоді часто веде до нерозуміння проблем української молоді в Америці, бож наша молодь живе серед американського суспільства і силою факту набирається від своїх ровесників їхнього світогляду, ідеалів, системи вартостей, підходу до світу. Всі ідеологічні рухи між американською молоддю скоріше чи пізніше поширюються і між нашою молоддю, як доходять вони і до молоді поза американським континентом: у Західній Європі, Японії, а то й у країнах поза «залізною завісою». З року на рік, як розвиваються засоби комунікації, молодь усього світу уподібнюється, і течії, розпочаті в одній країні, з швидкістю телевізійної передачі засвоюються молоддю в країнах на другому кінці світу.

Тому неможливо нам розуміти ідеологічні прямування української молоді сьогодні без докладного розуміння ідеологічних течій, поширених серед молоді США. У короткій статті важко вглибитися в усі аспекти цих течій; я буду намагатися лише коротенько накреслити в хронологічному порядку розвиток ідеології американської молоді за останні 20 років (1950—70); бож всі ці напрямки мали вплив на ідеологічне обличчя тієї молоді, яку бачимо сьогодні. Час від часу я намагатимуся насвітлити впливи американських ідеологічних напрямків на українську молодь на американському континенті.

Заки дійду до властивої дискусії, хочу згадати один важливий аспект цієї справи, який рідко належно розуміють: завжди існує мале, досить обмежене число активістів серед молоді, які «надають тон» решті молоді даної генерації. Це своєрідний авангард, який є рушієм, проводом маси молоді, яка є звичайно консервативна й інертна. Цей авангард перший захоплюється новими напрямками, новими ідеологіями,

навіть новим мистецтвом, літературою, музикою, танками, строями. Щойно по деякому часі ці нові речі переходять до загалу молоді, яка їх сприймає або ні.

Тому щоб зрозуміти молодь якогось періоду, треба дивитися не на маси молоді, а на цих провідників-новаторів, які, хоч завжди в меншості, все таки є рушіями історії і тими чинниками, які вирішують майбутнє.

МОВЧАЗНА ГЕНЕРАЦІЯ

Почнімо наш опис молоді США від повоєнних років — того самого часу, коли маси «нових» українських емігрантів з'явилися на цьому континенті. У цей час між американською молоддю панував прагматичний матеріалізм, який так дуже впадав у око новоприбулим. Ми ж бо приїхали повні ідеалів, націоналізму, «гура-патріотизму», виплеканого в час війни і повоєнного скитання.

Американська молодь здавалася нам тоді надзвичайно плиткою. Майже кожна молода людина в США бажала лише матеріального добробуту: опанування практичного фаху, доброї праці, хати, авта, телевізора... Всі «ізми» молодь тоді відкидала. Була вона наскрізь консервативна: в одягу, зачісках тощо. Популярна була республіканська партія і пуританська мораль. Розмова звичайно обмежувалася спортом, фахом, школою.

У політику молоді люди тоді не йшли. І навіть як знайшовся хтось, що хотів пропагувати ту чи іншу ідеологію, його висміювали або просто ігнорували. Це була молодь так званої «мовчазної генерації». Філософічними напрямками ніхто не цікавився; якщо панувала якась тоді філософічна думка, то це був прагматизм Дюї й Джеймса. Важливі були лише матеріальний добробут, практика, особиста безпека, а не якісь теорії.

Нам це здавалося дивним: ми не могли розуміти, що хтось може бути такий обмежений. Але причини таких настроїв були зовсім ясні і зрозумілі: це була реакція на війну, а перед нею — десятилітню економічну депресію. Щойно ж скінчилася жорстока війна, в якій мільйони молоді загинули за ідеї фашизму, комунізму, націоналізму, соціалізму й інших «ізмів». Всі бідували, навіть у багатій Америці, яка щойно вийшла з депресії. Чи ж дивне, що молодь відкидала всякі ідеали попередньої генерації? У понятті молодого американця ідеологія була причиною всіх проблем на світі: війни, нужди, депресії, масових убивств, переслідувань, концтаборів, ненависти. Кожний думав: якби люди могли лише забути всі свої ідеали й ідеології, якби могли лише сконцентруватися на речах справді важливих: родині, громаді, економічному розвою, техніці; якби могли відкинути догматиків-ідеологів, то був би добробут і мир на землі.

Таким настроєм сприяв традиційний американський ізоляціонізм — «моя хата скраю», по-англійськи: «know-nothing». У той час консервативні напрямки панували взагалі в американській політиці: націоналістичне почування більшешевартисти, майже шовінізм, а потім, з початком корейської війни, — антикомунізм часів сенатора Дж. МекКарті.

Новоприбула українська молодь, як і все новоприбуле українське суспільство, була, очевидно, теж антикомуністична. Але це був націоналістичний ідеалізм, а не практичний підхід до справ, як в американському суспільстві. І тому не було взаємного розуміння. Українці замикалися в своїх «гетто», в яких влаштували своє традиційне суспільно-політичне життя, уряджували концерти, маніфестації, академії тощо. Молодь організовано брала участь у цих акціях, але практично щораз менше тим усім цікавилася. Хоч у неділю ходила на маніфестації, але цілий тиждень завзято студіювала, щоб набути якогось практичного фаху, чи працювала в поті чола, щоб доробитися і купити собі авто, хату.

І в тому ми йшли шляхами американської молоді. Хоч часто проголошували палкі кличі, але в глибині своєї душі визнавали за американцями рацію. І не один з-поміж нас думав: «Якби наші батьки так думали, то ми не знали б жахливої війни, а жили б сьогодні в добробуті». Хто ж бо відчув війну більш жорстоко на своїй власній шкірі, як не ми, що виростали під гук гармат? Так ми підсвідомо симпатизували настроям американської молоді, але назовні не дозволяло нам наше сумління і націоналістичне виховання визнати їм рацію.

ЕКЗИСТЕНЦІЯЛІСТИ З ДОВГИМ ВОЛОССЯМ

Але ніяка молодь у світі не може довго існувати без ідеології. Це було б неприродне. Так повоєнний прагматизм не міг довго проіснувати в Америці. Злидні війни забувалися; настав добробут, який дозволяв молодим активістам забувати про практичні потреби. Життя без якихось вищих цілей здавалося порожнім. І молодь почала потроху пошукувати за якимись «вищими» напрямками, які вивели б її понад нудну буденщину.

У той час з Франції прийшов екзистенціалізм. Американська молодь змінила його до невпізнання і прийняла свій. Увійшло в моду бути «інтелектуалом», сидіти до ранку над горнятком «експресо», дискутуючи про ідеї Сартра, Кіркгопра, Достоевського, Кафки. Появилася між студентами інтелектуальна еліта, яка відкидала суету буднів, шукаючи за екзистенціальними ідеями. Та еліта витворила своє супер-абстрактне мистецтво, суперабстрактну поезію, суперінтелектуальний джаз. Героями стали поети Гінсберг і Кероак; відкопано Кафку, який, може, найкраще відповідав настроям тієї

доби. Чи це був справжній екзистенціалізм? Він був далекий від думок Сартра; я б назвав цей напрямок радше інтелектуальним снобізмом.

Рація цього руху опиралася у великій мірі на атомову бомбу. Мовляв, ніхто не знає, чи, бува, завтра чи наступної хвилини не вибухне атомова війна. А, щобільше, ніхто тому не може зарадити. Тому треба сконцентруватися на теперішній хвилині, на теперішній «екзистенції», жити моментом.

Такі настрої могли легко довести до гедонізму, який ми бачимо тепер. Але тоді (середина 50-их років) молодь була ще надто пуританська, щоб насолоджуватися хвилиною, без закидів сумління...

Замість такої сенсуальної насолоди, була тоді насолода розуму: фільми Бергмана, абстрактна поезія, джаз, томи Томаса Манна, абстрактні дискусії до пізньої ночі.

Молодша молодь (учні середньої школи) участі в тому всьому брати не могла, бо це було вельми складне, вельми серйозне. Вони слухали Елвіс Преслі і подібну «рок-ен-рол»-музику, танцювали «ча-ча» і дивилися на ковбойські фільми. Пізніше, коли це покоління доросло вже до університетського віку, інтелектуалізм перестав бути модний, але залишився «рок-ен-рол» і своєрідний підхід до життя, який ішов у згоді з тим типом музики. Але це пізніше.

Як вислів опору проти інтелектуалізму в університетах, з'явився тоді культ мотоциклістів у чорних шкіряних куртках. Головне на Заході США почали з'являтися клюби таких молодих терористів, які мали якусь дивну притягальну силу для всіх прошарків молоді. Фільми з Марльон Брандо чи Джеймс Діном (які стали виразниками цього руху) стали найбільш популярні, а інтелектуальний журнал «Евергрін Ревю» засвоїв собі культ мотоцикла, як вияв опору проти суспільства.

Серед молодих інтелектуалів з'явилася нова мода в уборі й зачісках. У порівнянні з сьогоденніми строями «стилю гіппі» строї молоді з того часу були надзвичайно консервативні. І однак строї творили тоді «революцію» і були знаком опору проти дорослого суспільства. Вони навіть дістали нову назву: «бітніки», а сама генерація була охрищена «біт-генерацією»; це мало подвійне значення: «біт» ритм у джазі і «біт» — побитий, в екзистенціалістичному значенні цього слова.

Є засаднича різниця між «бітніками» цього часу і пізнішими «гіппі»: «бітніки» були вельми начитані, інтелектуально настроєні, філософічні. Гіппі ж були крайньо не-інтелектуальні, гедоністичні. Цей контраст відбився на всьому: музиці, літературі, мистецтві, строях. Багато людей ці два напрямки чомусь мішають; а в дійсності важко уявити собі дві більше відмінні речі.

Українське старше громадянство дивилося з погордою на «бітників» і всі їхні ідеї. (Але таке саме наставлення мала і старша американська генерація). Зате наша молодь ставилася до цього руху багато прихильніше. Творилися українські інтелектуальні групи, які йшли слідами американської екзистенціалістичної молоді — якщо не в строях, то принаймні в мистецтві, літературі і т. д. З тих часів походить українська «ню-йоркська група», яка народилася з тогочасного інтелектуалізму.

ЛІБЕРАЛИ І ПАЦИФІСТИ

Політично «біт-генерація» попала під вплив американського «академічного лібералізму», який був провідною політичною філософією по університетах США ще з часів депресії. У сорокових і ранніх п'ятдесятих роках лібералізм був трохи придушений, але в другій половині п'ятдесятих років він став панівним і почав активно вербувати в свої ряди молодих активістів з-поміж студентства.

Американський академічний лібералізм — це досить своєрідний політичний напрямок, про який треба б писати окрему статтю, щоб його як слід здефініювати. Тут нам вистачить лише ствердити, що «ліберальна» політична філософія — хоч сама не стала ніколи політичним рухом серед молоді (лише серед професорів) — мала дуже великий вплив на політичні напрямки серед тієї молоді, яка прийняла лібералістичні ідеї від своїх професорів, на протидію до політичного повоєнного консерватизму. Однак молодь скоро набрала відрази до лагідної політичної програми лібералів і перейшла більш ліворуч, до войовничої «нової лівости» сьогоднішніх днів.

Чому лібералізм, яким усі нехтували в сорокових роках, раптом став таким важливим чинником при кінці п'ятдесятих років? Можливо, це була реакція на методи сенатора Дж. МекКарті, може, реакція на світові події, змудження «холодною війною» чи комбінація всіх цих чинників. У кожному випадку в цей час молодь почала перебирати одна за другою догми ліберального руху, його політичний жаргон, пункти програми і т. д. Поміж іншими речами молодь перебрала від лібералів пацифізм.

У цей час не було ще в'єтнамської війни, а корейська вже закінчилася, тож пацифістичний рух скерований був у першу чергу проти атомової бомби. Відбувалися численні маніфестації і демонстрації під кличем «забороніть бомбу». Героями дня стали такі «академічні герої», як Лінус Павлінг, Бертран Рассел і т. д.

Наша старша генерація була і є крайньо вороже наставлена до всього ліберально-пацифістичного руху. Загальною вважалося, що це все лише витівка комуністів, хоч це бу-

ло лише частинно правдою: комуністи цього руху не видумали, але його завжди підтримували, бо він ослаблював США мілітарно і політично. Наша молодь, за малими винятками, також ніколи не була активна в цьому русі. Наставлення американських лібералів було завжди проросійське, проти поневолених націй, тож важко було нашій молоді погодити ці погляди із націоналістичним, самостійницьким вихованням у хаті та в українському суспільстві.

Однак кожен, хто перейшов американські школи й університети, мусів хоч трохи засвоїти собі ліберальні ідеали і систему вартостей. Цією ідеологією є так пересяклий весь американський академічний «естаблішмент» — як зрештою і преса, телевізія тощо, — що неможливо нікому вирости в тому всьому і хоч частинно не набратися тієї філософії. Однак до нас цей напрямок прийшов пізніше, як американська молодь уже покинула його і перейшла до інших ідеологій.

Взагалі можна ствердити, що українська молодь в Америці перебирала ідеологію американської молоді завжди із кількітнім запізненням. Так, у 50-их і 60-их роках ми були ідеологічно яких 4—5 років позаду і сприймали якийсь ідеологічний напрямок, коли він був уже перестарілий і старомодний серед молоді американської.

РАННІ ШІСТДЕСЯТІ РОКИ

З початком шістдесятих років з Європи до Америки прийшла інвазія музичної групи «Бітлс», а з ними цілий новий світ строїв, музики, манер, молодечого фолкльору. «Бітл-манія» поширилася не лише між студентами середніх шкіл, але й між студентами університетів. З'явилось довге волосся, нові танці («твіст», «ватусі»), кольоритні строї, інша поведінка, гедонізм. Ті чотири молоді англійці мали більший вплив на вигляд і поведінку молоді, ніж хтонебудь інший від війни.

«Бітлс» привезли з собою до Америки моду «мод» — дуже вишукані строї для хлопців, зачіски, манікюр, взуття. Строями і зачісками хлопці почали щораз більше уподібнюватися до дівчат, так що часом важко було відрізнити одних від других. А з тим прийшов до молодих американців, які жили в добробуті і мали більше грошей у кишені, ніж їм треба було, новий стиль життя: сенсуальність, гедонізм, шукання за вічними розвагами, сексуальна свобода, загубленість у ритмах модерного танку.

«Бітл-манія» головне була поширена між молодими смотриками, яких тоді в Америці називали «тіні-бопперс». Всюди можна було їх бачити з транзисторами коло вуха, вони похитувалися в ритмі музики, як у трансі. Для старших з'явилися «дискотеки», де можна було танцювати «твіста» і

«манкі». Кличем став зворот «го-го»: «го-го дівчата», «го-го ресторани» тощо.

До великої міри цей культ увійшов пізніше в культуру гіппі, які довели гедонізм далеко далі. Цей світ гедонізму і сенсуалізму існує й сьогодні — побіч із фанатичним ідеалізмом. Можливо, що ідеалізмом можна захопити лиш одиниці, а маси завжди дбають лише про приємність хвилини?

Наскільки цей період «бітл-манії» вплинув на нашу, українську молодь? Не дуже. Очевидно, і наші глядачі захоплювалися «бітл»-музикою, але засадничо наша молодь у цей час була ще вельми пуританськи наставлена, щоб віддатися всеціло гедонізму. Зрештою, це все не промовляло до активістів, чи то наших, чи американських. Ці активісти були надто ідеалістично наставлені; їм треба було конфліктів, цілей, змагання, а не забуття і втечі від життя.

ІДЕАЛІЗМ ЧАСУ КЕННЕДІ

Американські молоді активісти знайшли в той час зовсім нового героя — президента Кеннеді. Чи Джон Кеннеді був добрим президентом, чи ні — це покаже історія. Але лишається незаперечним фактом, що він умів промовити до молоді, захоплювати її, піддати їй високі ідеали. Як ніякий інший президент США за останні 50 років, Кеннеді вмів надихати молодь палким ідеалізмом і послати її на змагання проти кривди, нужди, всіх віковичних ворогів людства. Він умів витягнути молодь понад джаз і твіст та матеріалізм. Молодь любила його і вірила йому.

Прикладом такого нового ідеалізму може служити славний «корпус миру» («піс кор»). Тисячі молодих людей зголошувалися на службу в далекі країни, щоб помагати примітивним народам у різних ділянках життя. Це була ідеалістична, самовіддана праця, пересякнена романтикою, яка так добре відзеркалювала ті часи. Чи можна собі уявити представників «мовчазної генерації» або «біт-генерації» в корпусі миру? Ні, на це треба було людей нового поколю.

У цей час молодь зацікавилася проблемою негрів у США. Нужда цих «другорядних» громадян Америки дуже впадала в очі, і їй важко було сприйняти новим ідеалістам. Почалися численні демонстрації, агітація за «громадянські права» тощо. Ще з п'ятдесятих років велася «мирна революція» негрів, головне на півдні США, але біла молодь тим не цікавилася аж до часу Кеннеді. Аж тоді молодь почала масово включатися в марші, демонстрації. Багато молоді їхало на південь, де не раз доводилося ризикувати життям, щоб зареєструвати негрів до голосування тощо. Ця агітація принесла легальну рівноправність для негрів в усіх сферах, але, на жаль, не розв'язала найбільшої проблеми: нерівноправності соціально-економічної.

Також у той час поширилася пацифістична акція серед молоді. Ця акція почалася раніше, але за часів Кеннеді розрослася. Правда, тоді вона ще була спокійна, а не деструктивна, як це було за президента Джонсона. На початку шістдесятих років панували переважно справді конструктивні, ідеалістичні рухи, які не мали ще на меті накидати комусь насильно свої думки. Це були, може, найшляхетніші часи американської молоді від закінчення другої світової війни.

Дуже характерним явищем того часу була народна музика, яку молодь раптом відкрила. «Мовчазна генерація» ніколи не співала. Зате тепер молодь залюбки почала збиратися на співи народних пісень (так звані «гугенані»), з'явилися гітари, платівки народних пісень, популярні співаки в цьому жанрі. Проста наївність народних балад промовляла своєю щирістю до молоді, яка рвалася до ідеалізму.

У літературі популярним був тоді Салінджер з своїм «Cather in the Rye», а пізніше Голдінг із повістю «Володар мух». Строями ці активісти наближалися трохи до попередніх «бітників»: просте, розпущене волосся, мінімум косметики в дівчат, прості, майже народні строї тощо.

Як же дивилася на такий розвиток подій українська молодь, яка протягом останніх десятих років дивилася з погордою на американську молодь за її брак ідеалізму? Треба ствердити з деяким соромом, що ми не склали тоді іспиту. В час палкого ідеалізму серед американської молоді ми виглядали матеріялістами, вигідними... Дуже мало українців належало до корпусу миру, майже ніхто з нас не був активним в агітації за негрські права. І хоч наша історія була так подібна до негрської, ми не зрозуміли тих бідних людей і не пішли до них з якоюсь організованою допомогою.

Правда, були поміж нами винятки. Але маса і провід студентського українського руху стояли від цього всього осторонь. Ми вже були надто вигідні, чи просто — як завжди позаду? Ми також не вміли використати нового ідеалізму серед американської молоді для поширення української справи. Але, може, це й не була наша вина, бо молодь тоді була під великим впливом академічного лібералізму, який традиційно був проросійський, а тим самим антиукраїнський.

Може, якби цей період тривав довше, ми були б в нього більше включилися. Але вбивство президента Кеннеді в Далласі відібрало американській молоді провідника і закінчило період романтичного ідеалізму. Прийшов період розчарування. І з того розчарування виникли, з одного боку, гіппі, які втікали від життя, а з другого — войовники-активісти, революціонери.

Наступило розчарування не лише в справах політичних, але ще більше на полі соціально-економічному; це було загальне розчарування стилем життя, його вартостями і цілями.

«Мовчазна генерація» ставила собі за мету економічний розвиток, добробут для всіх, порядок, спокій. Засобами до цієї мети була наука і техніка. Панувало загальне переконання, що матеріальний добробут принесе «рай на землі»: якщо всі будуть мати подостатком бажаних продуктів, то не буде причин для війн, революцій, заколотів. І «мовчазна генерація» десятилітньою працею досягла своєї мети: незрівняний розріст науки і техніки, автоматизація продукції, розвиток індустрії принесли незрівняно високий рівень життя, багатство, якого не бачив ніхто ще в історії.

Але цей розріст не приніс із собою сподіваного Ельдорадо. Навпаки, технічно-науковий розвій спричинив дуже глибокі зміни в суспільному устрої країни. Прийшла «кібернетична революція», яка дуже сильно потрясла суспільство, може, ще більше, ніж це зробила колись індустріальна революція. А світ ще досі не погодився повнотою з наслідками індустріальної революції: ідеології, народжені з тієї зміни в суспільстві (комунізм, соціалізм, капіталізм), ще й сьогодні борються за панування в світі.

Та ефект нової, «кібернетичної революції» багато далекосяжніший. Бож індустріальна революція заторкнула лише безпосередньо економічне життя, а кібернетична революція заторкає без винятку всі аспекти людського життя: виховання, мораль, етику, суспільний устрій, екологію-оточення, здоров'я тощо. Вона принесла з собою автоматизацію, матеріальне багатство, довге життя, викорінення недуг, безпосередню комунікацію з кожним закутком землі, транспорт, приступний для кожного, освіту для всіх, доступ до літератури, музики, театру... Але разом з тим і занепад «старомодної» моральності, розпад родини, безособовість, відчуженість, бюрократію, регіментацію, занечистення оточення, атомну зброю, перенаселення, суперміста, ідіотичність телевізії та інших засобів масової комунікації, забагато вільного часу. Принесла добро і зло.

І супроти цих засадничих змін наші старі суспільно-політичні побудови здаються недостатніми. Наша мораль, релігії, етика, політика, устрій тощо не мали ще часу пристосуватися до «нового відважного світу» Гакслі, який сьогодні родиться в лябораторіях науковців та інженерів. Зміни приходять з блискавичною швидкістю; майже кожний день приносить новий винахід чи удосконалення, яке глибоко змінить наше життя — на краще чи на гірше.

І тому молодь невдоволена. Сьогодні молодь має все, що хотіли колись мати її батьки, але цього їм не вистачає. Молода людина питається: мої батьки дали мені матеріальні

надбання, але не дали мені цілі в житті: пощо це все? Ідеалістична молодь шукає чогось глибшого, чогось, задля чого можна було б посвятити своє життя і добробут, але що задовольняло б морально. А цього вона не знаходить у звичаях минулої доби. І вона шукає за речами, які мали б «відношення» до сучасного, дійсного світу, які б розв'язали «засадничі» проблеми життя. І в цьому треба дошукуватися кореня теперішнього бунту молоді.

Про кібернетичну революцію і її наслідки можна б писати томи; тут ми згадали її лиш для того, щоб хоч частинно зрозуміти причини теперішньої молодечої революції проти «естаблішменту», проти гіпокризії, проти бюрократії, проти добробуту, проти всієї спадщини, яку залишили їм їхні батьки. Революція ця покищо без проводу, анархістична. Вона знаходить собі тимчасові, другорядні цілі: війна у В'єтнамі, академічна свобода, рівноправність негрів, мілітаризм тощо. Але причини є багато глибші: загальне незадоволення з суспільства, яке ще не встигло змінитись і пристосуватися до нового світу, який постав наслідком кібернетичної революції.

Покищо молодь ще розгублена: одна частина хоче втекти від життя взагалі, в світ фантазії і наркотиків, друга хоче повернутися до «старих, добрих часів», коли ще не було науки і техніки. Ще інша частина хоче кривавою революцією змінити світ — але не знає як. Молоді активісти горнутья до ідеологій минулого століття: анархізму, комунізму, соціалізму — ідеологій, які створилися у відповідь на проблеми індустріальної революції і зовсім не дають відповіді на проблеми, створені новою, кібернетичною революцією. Скоріше чи пізніше знайдуться нові ідеологи, які подадуть свої рецепти, як нові проблеми розв'язувати; але покищо їх немає. І молодь розгублена. Вона шукає відповіді; першою такою спробою відповіді був рух «гіппі» — втечі від проблем, замість розв'язки їх.

СОЛОДКА ВТЕЧА ВІД ЖИТТЯ

«Гіппі» — це, здається, унікальне явище в історії людства. Якби ми не бачили його на власні очі, то, здається, ніколи не повірили б, що щось таке можливе. Тисячі молодих дівчат і хлопців втікало з дому (переважно з заможних домів) до своєрідних комун, де відкидали всі навчені засади моралі й етики і творили нове життя. Це життя складалось із вільної любови, дивовижних зачісок і стрів, браку гігієни, антиінтелектуалізму, втечі від реальности, різнорідних наркотиків, як і браку зацікавлення світом.

Рух був спонтанний. Не було в ньому якоїсь політичної закраски, і він скоро перейшов межі США і поширився по всьому світу. Було в ньому щось захоплююче, наївне, прямолінійне, патетичне. Була в ньому засаднича любов до ближнього і щирий, первіснохристиянський дух. Був у ньому аске-

тизм, зречення суєти і спокус світу, містицизм, самозречення. І навіть вільний секс, який вони практикували, був ще іншим висловом самозречення, пожертви себе для приємності інших.

Ціллю гіппі було те саме, що й у ранніх християн: добро, любов, краса, розуміння ближнього, ніжність, мир у світі... Не дивно ж, що Христос і Будда були героями гіппі. Вони створили клич: «Сила квітів» (flower power), яким сподівалися завоювати світ. Вони вважали, що змагання приводить до зла і що світ стане кращим, якщо всі стануть гіппі: тоді не буде воєн, нужди, нещастя, буде загальна любов, братерство. Економія їх не цікавила; вони переважно походили з багатих домів і не мали поняття, звідкіля беруться гроші. Ніхто з них не думав, що сталося б зі світом, якби всі справді покинули працю і змагання і пішли за покликком ідеалів гіппі. Це були наївні, патетичні діти, які не мали поняття про реальність. Дійсне життя їх страшило, і вони втікали в світ мрій і фантазії.

Гіппі створили свою специфічну культуру: дивні строї, довге волосся, бороди; яскраві, «психоделічні» фарби, специфічні символи (наприклад, квітка), окрема музика, мистецтво, література, стиль життя, мораль, філософія. Хоч сьогодні гіппі уже майже немає, однак багато з аспектів їхньої культури залишилося: строї, зачіски тощо. Їхнє мистецтво було прямолінійне: мелодійна музика («асід рок», себто поєднання народної музики з «рок-ен-рол»), яскравокольоритне, «психоделічне» мистецтво, казки-феєрії в літературі (найбільш популярною книжкою в цей час була трилогія перстень Толкієна). Все відбивало змагання втекти від світу в країну казки. Популярний був містицизм, йоги, всілякі дивні релігійні секти. Зокрема було захоплення орієнтальним містицизмом; індійський ситарист Раві Шанкар тішився великою популярністю, а кожна група гіппі мусіла мати свого «гуру» — учителя.

Найбільш небезпечним аспектом руху гіппі були наркотики і подібні препарати. Почалося все від англійського письменника-філософа Алдуза Гакслі, який у своїх повістях і есеях проповідував уживання нових хемікалій (сома). Він мав на думці деякі грибки з Центральної Америки і такі субстанції, як мескалін, пейоте, але саме в цей час винайдено низку хемічних препаратів, «галусиногенів», як, наприклад, ЛСД, який став надзвичайно популярним серед гіппі. Далі пішли інші: марівана, небезпечні амфетаміни і тому подібне. Багато з тих хемікалій є надзвичайно небезпечні і можуть легко зруйнувати молоду людину фізично і психічно. Від гіппі ці речі поширилися поміж молоддю взагалі; головне курення марівани є сьогодні дуже розповсюджене між університетською молоддю, а ще більше між учнями середніх шкіл.

Насправді гіппі не було так багато, і рух тривав заледве кілька років. Але вони мали величезний вплив на суспільство. Може це було тому, що майже кожний з нас у глибині своєї душі хотів би бути таким гіппі? Забути про пробле-

ми життя і втекти в країну мрій... де є лише добро, і щастя, і краса, і кольоритність у кожному закутку? Але більшість з нас не має відваги забути про все і пірнути в країну казки. І тому — хоч американське суспільство сміялося з гіппі, але в душі своїй заздрило їм.

Очевидно, такий рух не міг довго існувати. Гіппі були наївні, занадто безборонні супроти жорстокости світу. Світ повівся з ними брутально: в околиці гіппі спровадилися професійні злочинці, які їх безпощадно використовували, або психопати, які ставали провідниками лагідних гіппі і вели їх на манівці. Прикладом може служити серія вбивств у Каліфорнії, які поповнило задурене плем'я гіппі під проводом звихненого фанатика. А вбивство — це діаметральна протилежність до всієї філософії гіппівського руху.

ПОЛІТИЧНІ АКТИВІСТИ

Втеча від життя ніколи не була відповіддю на життєві проблеми для більшості молоді. Скоро дивовижні гіппі перестали захоплювати увагу молодих студентів; вони почали тужити за акцією, яка впливала б і змінила світ так, як вони того хотіли.

За часу президента Кеннеді молодь побачила, що вона може включитися в політичну акцію країни і мати вплив на біг подій. Марші, петиції, демонстрації чи навіть звичайна діяльність в рамках політичних партій дала результати: різні закони, головне в ділянці рівноправности для негрів.

Тепер негрська політична акція не потребувала вже допомоги білих активістів. Негри почали дивитися підозріло на кожну білу людину, і в їхній агітаційній праці вже не було місця на політичних студентів. Тож ці студенти-активісти почали шукати собі нових прапорів, під якими могли б гуртуватися і виливати свою молодечу енергію. Часто молодь вилаadowувала ту енергію хаотично, на різних нескоординованих вибухах у коледжах і університетах. Причиною до таких страйків і авантур були різні дурнички, які скоро забувалися. Але такі речі не вдовольняли молодих «революціонерів без причини», як їх у той час називали. Треба було якоїсь політичної мети; такою метою став В'єтнам.

Дивлячись у недалеке минуле, бачимо зовсім ясно, що В'єтнам не був причиною «мобілізації молоді». Він був лише вигідною, легко окресленою політичною програмою-кличем. Охота до революції була першою, а В'єтнам другим — а не навпаки. Якби В'єтнам спричинив ці заколоти, то чому були подібні заворушення й у Франції, Німеччині, Чехо-Словацьчині, Японії, країнах, які нічого взагалі не мали спільного із в'єтнамською війною? У кожній з цих країн наявні причини до студентської революції були зовсім інші. Але всі

вони прийшли в один час і мали спільні засадничі причини: невдоволення молоді станом у світі, який вони одідичили і мають перебрати. Всюди було змагання повалити теперішній лад і пануючий «естаблішмент», який довів світ до стану, в якому він тепер перебуває.

У США цей глобальний студентських рух набрав форми протесту проти американської участі в непопулярній в'єтнамській війні. Цей рух почався ще за Кеннеді, як один з виявів пацифізму. Але справжня антив'єтнамська агітація розпочалась аж за президента Джонсона, який був крайньо непопулярний між молоддю і якого всі посуджували за те, що він утягнув США в ту війну, хоч насправді зробив це ще Кеннеді. Але пацифістичний рух обрав собі за жертву Джонсона і мобілізував молодь до акції, яка своєю жорстокістю і фанатизмом дорівнювала унійним заворушенням передвоєнних часів.

ОПР І РЕВОЛЮЦІЯ

Антив'єтнамська акція на деякий час об'єднала різні сили серед молоді: традиційних пацифістів, тих, які просто боялися йти до війська, політичних активістів, які колись боролися за цивільні права, колишніх лібералів, розчарованих гіпсі, різних «лівих»: комуністів, троцькістів, соціалістів (які хотіли просто ослабити США політично), анархістів, а то й просто різних авантюристів, до яких промовляла можливість брати участь у войовничих демонстраціях.

І почалася війна проти президента Джонсона, яка скінчилася його капітуляцією: він вирішив більше не кандидувати на президента. Під час останніх президентських виборів велика частина антив'єтнамців підтримувала активно кандидатуру сенатора Юджіна МекКарті; це була дуже упорядкована політична акція, але слаба, щоб забезпечити перемогу цьому пацифістичному кандидатові. Це ще більше розчарувало молодих активістів, які пізніше почали щораз більше ставати войовничо-революційними.

Останнім часом ці групи студентських активістів в США стають все більше і більше войовничими. Такі групи, як СДС чи ще більше активістичні «Ведермен», здобувають собі чимало прихильників, які уряджують бешкети-революції по університетах, при яких демонстранти звичайно вдираються до будинків школи, окупують їх на якийсь час і нищать усе, що можна. Прикладами таких акцій можуть бути заворушення в Берклі або демонстрації недавно в політехніці МІТ. Але такі акції часто виходять і поза межі університетів: як, наприклад, демонстрації під час демократичної конвенції в Чікаго.

Цей рух називає себе «новими лівими» і часто демонструє під червоними прапорами комунізму чи чорними прапорами анархії. Але в засаді нові ліві не є ні комуністами, ні анархістами, хоч напевно комуністи допомагають цьому рухові в США, щоб ослабити Америку. Але доктрини Маркса й Енгельса не задовольняють сьгоднішню молодь: це засади минулих днів, які важко прикласти до проблем сьгоднішнього дня. Нові революціонери ще не мають своєї власної філософії, ще не мають свого Маркса. І тому вони завжди «проти» і рідко коли «за».

Але не можна обезцінювати цього руху. Він сильний: у Франції він довів до упадку де Голля, майже до революції. В США повалив президента Джонсона. У Чехо-Словаччині довів до нової «весни», що спричинило інтервенцію радянських військ. Всюди були інші причини, інші ключі, інші програми — але ті самі сили.

ХАРАКТЕРИСТИКА ВОЙОВНИЧИХ АКТИВІСТІВ

Які ж вони, ці нові революціонери? Назовні вони трохи схожі на недавніх гіпші: строї, зачіски, бажання заскочити старших. Їхня музика — це пісні протесту. Чи зауважили ви, що тепер вже в піснях рідко трапляється романтична тематика? Сьгодні популярні пісні звичайно на соціально-політичні теми. А мелодії — майже народні. У літературі модні містичні письменники, як, наприклад, німецький письменник 20-их років Герман Гессе з своїм «Штеппенвольфом». Але сьгодні молодь багато менше цікавиться мистецтвом, музикою, літературою, як це було раніше. Сьгодні популярною є політика. Героями дня є Го Чі Мін, Че Гевара, Мао Дзе Дун.

Наскільки популярний цей рух «нових лівих»? Він охоплює мале число молоді — не більше 10 відсотків. Але охоплює він саме тих активістів, які надають тон усій молоді. Вони дістають розголос у пресі, телевізії, поміж рештою студентів. А такі рухи завжди мусять викликати реакцію, яка росте сьгодні в США, — це рух так званої «мовчазної більшості», речником якої є теперішній президент Ніксон. Скоріше чи пізніше мусить прийти до конфронтації між цими двома бльоками, як це ми бачили рік тому у Франції.

В усіх тих рухах ми ніде не бачили української молоді в Америці. Мало було поміж нами гіпші (хоч подеколи траплялися), мало було активістів з «нової лівої». Але за останні пару років образ міняється: щораз більше поміж нашою молоддю власних революціонерів-активістів, які виступають проти українського «естаблішменту». Щораз частіше бачимо більш чи менш відважні виступи молодих людей, які не раз піддають сумніву навіть аксіоми нашої політики:

ставлення до Радянської України, націоналізм тощо. Згадаймо лише для прикладу: студентську громаду в Нью-Йорку, деякі статті журналу «Зозулька» тощо.

Покищо тієї молодечої революції в нас у порівнянні з американською молоддю мало. Але революція тепер — це мода часу, тож треба сподіватися, що таких виступів буде більше. Бож сьогодні дух часу веде до опору попередній генерації, в надії, що на місце їхніх застарілих ідей і вартостей вдасться збудувати щось нове, краще.

А ЩО ПРИНЕСЕ ЗАВТРА?

Цілі молодих активістів міняються часто, і вже сьогодні бачимо, що антив'єтнамська акція зменшується; скоро напевно вона забудеться, а нові цілі з'являться на горизонті. Вже сьогодні можна розрізнити одну таку нову мету, яка буде невдовзі предметом активної агітації серед молоді: проблема занечищення довкілля (повітря, води, тощо) і порушення екологічного балансу природи. Виглядає, що ця важлива справа щораз більше захоплює почуття молодих людей. Наскільки молодь захопиться цією справою — сьогодні ще важко сказати.

Але одне можна сказати з певністю: сьогоднішня молодь не повернеться до настроїв «мовчазної генерації». Це молодь активна, з надміром енергії, а при тому високоосвічена, заможна, невдоволена. Така молодь мусить мати ідеали, цілі, для яких вона могла б віддано працювати. А молодь звичайно нетолерантна, цілковито переконана у своїй правоті, нетерпляча. Такі настрої часто ведуть до фанатизму. І тому революційні настрої молоді легко можуть довести до дальших войовничих вибухів, молодечих революцій. Важко уявити собі, щоб цього можна було в майбутньому оминати. Маймо надію лише, що молоді фанатики знайдуть собі цілі конструктивні, а не деструктивні.

Україно, моя любове

Віра Вовк

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ — УЯВНИЙ ЛИСТ ДО ЮРКА ТАРНАВСЬКОГО

По трьох місяцях України знову пальми за вікнами махають віялами — зелені медузи. І я знову в зачарованому колі своїх книжок, свічників, ікон і мальованого череп'я, на острові, що я сама собі спорудила серед хмаросягів і велетенських фікусів. До килима приклонилась опуклим тілом бароккова бандура, виконана послідовником Гната Хоткевича з харківської школи, Георгієм Кириловичом Ткаченком, за взором Гната Гончаренка, — одна з чотирьох існуючих бандур строгого клясичного зразка. Пробач мені, Юрку! Таки не електрична гітара, до якої не маю жодного відношення і до якої не мають відношення і ті молоді люди, в яких вовчі вуха і яким хочеться вити з болю, коли чують деякі звуки. В бандури — приглушений тон, наче порцеляновий, наче то голос чембальо чи арфи. А я люблю і чембальо і арфу, дарма що вони не з краю вареників зі сметаною, і так само пристрасно не люблю електричних гітар з їх обгризеними формами, як і не люблю пластмаси, дарма що вони міжнародні. Якби ти був послідовний, слід би тобі не захоплюватися боями биків, а захоплюватися, наприклад, гокеєм. Я — не приклонниця арени, яку вважаю своячкою ятки, але визнаю, що бій биків в Іспанії — традиційний і лицарський, отож і є в ньому щось із духу еспанської людини, так як я відчуваю українську душу в тілі своєї бандури...

Ти не гнівайся, що я захищатиму край борщу, писанок і вишивок. Чим же борщ поганіший від чеських кнудлів, німецької кислоти кашуги, французьких слимаків чи китайських яєць? Хай кожний їсть, що йому смакує. І традиція борщу не погана, як не поганий five o'clock tea в англійців. Традиція осоружна тоді, коли займає більше місця, ніж зроду їй приписано. Скажім: коли борщ, вареники й кутя правлять за цілу культуру якоїсь родини, випираючи важливі духовні, моральні чи мистецькі надбання нації.

Я підозріваю, що так ти, як і твій тезко Соловій, і Любко Гуцалюк, і інші мистці чи поети-авангардисти, не погорджуєте справжньою вишивкою — не тією емігрантською, що її здебільша знаходимо між різним не спорідненим з нею крамом, вишиваною на панамі, в хронічно чорно-червоно-помаранчово-жовто-зелених тонах, а от такими стародавніми, в атраментових, фіялкових, бурячкових, цикляменових,

осетрових, муштардових домінантах, дивною плутаниною різних стібів, віддзеркаленням індивідуальності різних українських племен, а то й поодиноких осель, де сторіччями кристалізувався смак нашого народу. Раджу тобі заглянути таки ж у Нью-Йорку в колекцію Оксани Вікул або ще краще: походив би ти по етнографічних музеях у Києві, Львові й інших містах або по приватних колекціях, наприклад, Ярослави Музики чи Івана Макаровича Гончара, хай би твоє упередження не було необізнанням. Тоді ти, як й інші мої друзі, полюбив би вишивку, а також і писанку, — не ту крикливу, надто мережану, поганий узір давньої космацької, ще й поливаної глянурою, — а таку примітивну, вигадливу, замазану, де сплавлена мудрість народу, мов у казці, приказці чи загадці.

У ґрунті речі (я певна цього) ми всі разом не проти вишивки, не проти писанки, тільки проти їх поганенького епігонства і механізації. Щоб цінити їх і захоплюватися народним мистецтвом, не конче носити вишивану сорочку під блюзкою міжнародно прийнятого чоловічого одягу, ні малювати у вишивковій взорі столовий посуд, бож порцеляна — не полотно і вимагає своєрідної обробки. Кінець-кінцем, чи хто прикрашає свій дім вишивками, чи ні — питання смаку. І вишивана і невишивана хата може свідчити про добрий або поганий смак. Але ні в якому випадкові не слід приписувати вишивці чи писанці, тим паче борщеві чи куті, прикмет патріотизму. Ідеться просто про побутову культуру, що не може заступити глибших і важливіших цінностей, як мови, духовної глибини чи нового мистецького шукання.

Ось я затужила за вами всіма і гортаю сторінки «Сучасности», щоб знову відчути через милі океану і пралісів вашу присутність. Зачитуюсь у діалог Богдана Бойчука і Юрія Соловія з нагоди вистави Бойчукової п'єси «Голод». Захоплююсь ілюстраціями, тисну уявно авторові руку за новий тріумф «Нью-йоркської групи» і раптом відчуваю, що говорю якоюсь забутою, праісторичною мовою.

І Соловій і Бойчук — космополіти, вдома на кожному місці землі, не шукачі якоїсь собі абсолютної Правди, якої, мабуть, і немає (Б. Б.), тільки прямо шукачі «чогось».

І лаявною скочується на душу питання: де наша сучасна філософія? Де хребет нашого життя, мислення, творення? Адже без такого хребта, загальноохоплюючого світогляду, що питомий усім великим культурам, це все — камінчики якоїсь розбитої мозаїки. Не маю до Бойчука чи Соловія претенсії за філософську неконсеквентність, бо мистці і поети рідкісно послідовні філософи (пригадаймо собі Ніцше, Рільке, Жіда чи навіть Сартра), але раз розмова про мистецтво забрела у філософію, вона мусить дотриматись логічної послідовности.

Якщо не існує абсолютна Правда, взагалі ніщо абсолютне (хоч би його відблиск у релятивному), тоді навіщо бунт, шукання, намагання? Адже всяка реальність тоді му-

силь бути виправдана і сприйнятна, всяка думка, навіть і така, що звертається проти найсвятішого в людини і стає карикатурою тієї ж абсолютної Правди, якої напам'яцьки дотикаються самотні шукачі «чогось». Сізіф тягнув каменюку на шпиль, бо шпиль існує. Він знав, що ніколи її не дотягне, і ми знаємо, що не спроможні її дотягнути, але принаймні в наглядних обставинах розуміємо, що таке справедливість, щедрість, любов, краса, хоч кожний відкриває тільки якусь кришину тієї «абсолютної» істини, оглядаючи щось безкоштовне з різних кутів, не збагаючи тотальності. Тотальність, так вірять християни, тільки в Бога, тільки Йому доступна. Всі інші великі і маленькі носії премудрости — зарозумілі й найбільше схильні до помилки.

Але залишімося на полі естетики.

Те, що вважали «гарним» мистці ренесансу, зовсім не вдовольняло естетичного смаку романтиків; те, що висували на щит натуралісти, — червона плахта сюрреалістам, а всі ж вони шукали і шукають «краси» чи то крізь призму пропорції, гармонії, евфонії, чи то крізь погане, болуче, какофонне; чи то крізь наглядне, чи то крізь оніричне, чи уявне. Неможливо звести всі шукання естетичної Правди до одного знаменника, — так далеко я зовсім згідна з Бойчуком і Солов'єм.

Алеж бо воно не значить, що естетична Правда не існує або навіть, що вона нікому не сприйнятна, бо тоді були б виправдані в мистецтві також і поганюючий смак, і дешеве амавторство, і зухвале бахвальство! Тоді все було б можливе і дозволене, а естетика не мала б ніякого сенсу.

Абсолютне — незриме, тільки віддзеркалюється в зримому; ми не можемо його ствердити в такий спосіб, наче якусь конкретну річ чи навіть висоту якогось звука, обрахованого по своїх хвилях дрижання, який відразу сприймають носії «абсолютного слуху». В декого, одначе, слух затуплений; буває і тотальна глухота, тоді вже нічого не вдієш. Естетика має свої категорії, і їх можна поступово опановувати, як опановують кожну науку. Селепко із самовпевненістю ігноранта стоїть перед твором і відштовхує його з таким аргументом: «Нічого не розумію, це все нічого не варте». (Цікаво, що розуміє, скажімо, кравець, заглянувши в книгу астронома?) З таким самим браком критеріїв сноб ковтає, мов струсь, усе, що йому попаде в руки. Він не розуміє твору, але бажає, щоб усі вважали його особу прогресивною. Ні селепко, ні сноб не розуміють, що і в давнім і в новім мистецтві є і шедеври і зовсім погані твори. Альберт Швайцер у своїм монументальнім творі про Баха наводить два приклади невдалих композицій найбільшого майстра музики.

Особливо несмачно, коли мистець претенсійний і, вважаючи себе самого непомильним, відкидає всі інші варіанти чужого совісного шукання. Самокритика і толерантність ко-

нечо потрібні і мистцям і відборцям мистецтва. Осоружні так претенсійні традиціоналісти (бо мистецтво, якщо воно не мертво, завжди шукатиме нового вислову), як і претенсійні авангардисти, які з презирством ставляться до культури, що їх виростила. Дух скромности і ревне шукання Правди мусять нам відкрити очі на істину, що в модернізмі дуже мало зовсім нового, що різні його первні сягають до скельних малонків Лібії чи Піренеїв, що брак пропорції відомий і романським скульптурам, що кубізм починається десь на фресках Джотто, що сюрреалізм відомий не тільки на картинах Босха, але і в іконографії середньовіччя. З другого боку: те, що сьогодні нове, завтра буде старомодне.

І крайні модерністи (з духом нетолерантности) і крайні традиціоналісти проявляють той сам гріх: брак загальної культури. (Підкреслюю, що всі ці спостереження вже не стосуються моїх друзів з Нью-Йоркської групи, яким ці справи — не новина. Тут ідеться мені про спробу систематизації деяких думок).

Ми часто торгуємося за слова і впадаємо в реторику. Була б бажана прозора мова в дискусії, коли йдеться про філософське мислення чи мистецьку критику, без перебільшень, патетики і... особистих ноток. Красномовність може бути і зайва, і шкідлива.

БІЛЬШЕ ПРО АБСОЛЮТНУ ПРАВДУ ТА ІРАЦІОНАЛЬНІ ВЕЛИЧИНИ

Не буду наводити імен і подій, не про них мені тепер ідеться, тільки про корінь нашого лиха: про *релятивність* Правди. Не виключаю можливості, що в конкретних випадках неправда не зовсім свідомо або навіть часом мотивована людським серцем, яке ще ніколи не думало, мов кібернетична машина. Одначе існує свідомо і арогантна неправда, а про неї не можна мовчати.

Ми живемо, на жаль, у добу лицемірства. Лицемірові не досить, що він — лицемір; він хоче змусити й інших стати такими, як він сам. Довкола нас реклами в радіо, телевізії, на плякатах і по газетах пропагують «найліпший» товар, хоч ми знаємо, що часто він аж ніяк не путящий. Преса інформує читачів не крізь призму істини, тільки крізь призму своїх інтересів, а ними можуть бути гроші або «Wille zur Macht». Невіруючі батьки дбають про релігійне виховання дітей тільки тому, «що молодь мусить мати якісь ідеали»... У відповідь можна сказати, що «якісь ідеали» давали м'олоді і гітлеризм, і фашизм, і сталінізм, і шовінізм, і расизм і т. д., і т. д. Ідеали можуть бути наскрізь сумнівні. Як же хтось може виховувати когось на тому, що вважає неправдою, ілюзією? Чи не обернеться воно колись вістрям проти виховників? Через християнство в такому кривому базарному дзеркалі страждає Христова Церква. Якби всі речі на-

зивалися своїми справжніми іменами, не було б усюди стільки лиха. Карикатурні «добрі діла», з обрахуванням на прилюдні похвали, подяки і фотографії в газетах, карикатурна «таїна супружжя», в якому особистість обох не розростається, а толочить одна одну, доценту висмоктує свій егоїзм; карикатурні найблагородніші слова в ім'я Бога, Гуманності, Батьківщини, що дослівно означають свою протилежність. Адже посіпаки Гітлера мали викарбуване на поясах «Gott mit uns!» Пригадую собі ще з преси, що Сталін послав вінок на похорон митрополита Шептицького. Зайвий коментар.

Тому підозрілі сьогодні, більш ніж коли, всякі бомбастичні фрази, всякі шаблонні гасла, всякі «групові» чесноти чи гріхи, бо звісно, що в різних суспільствах і різних обставинах завжди будуть щирі й нещирі, шляхетні й обраховані, ангели й демони. Факт, що хтось належить до Церкви чи посідає там високе становище, не значить, що він — святий, як факт, що хтось соціяліст чи комуніст не значить, що він — кровопивця і горлоріз, як дехто з західніх таборів схильний уявляти. Наскільки мені відомо, Ліна Костенко, з якою мене єднає глибока приязнь, була членом КП, а її чоловік ним і далі є. (Хай це добре затьмлять ті особи, які мало не вписали її і Івана Дзюбу до своїх партій, з якими вони аж ніяк не бажають собі ближчих стосунків!).

Є люди, для яких існує тільки якась одна втовчена форма існування. Історія поплинула не в той бік, як нам хотілося, тож годі, щоб наші політики з-перед п'ятдесятьох років ще й далі сперечалися про систему правління незалежної України. Історія України, чи ми хочемо, чи ні, відбувається в межах української території. А до речі: хто останніх десять років не був на Україні, хай принаймні слухає, що розказують ті, які там були, бо їхні власні погляди можуть бути вже застарілі.

(Пригадую собі, що по якомусь літературному вечорі, кілька років тому, підійшов до мене літній громадянин і спитав: «Пробачте, чи нема в вас часом молодшого брата, якому на ім'я Остап?» Я пояснила йому, що той кучерявий, стрункий студент, якого він знав колись у Празі, — мій покійний батько. Громадянин був явно заскочений).

Але повернувшись до нашого болючого питання: еміграція може з жалем мовчати. Може переходити в табір свого оточення, бо така небезпека грозить усім, хто відривається від землі. Еміграція ще може ображати своїх колишніх географічних сусідів, розширюючи по світу масу масену памфлетів про наші домашні справи... якими ніхто не цікавиться і які показують нас у прикрому, меншевартісному становищі. (Для всякої культурної людини наклеп на інший народ — одіозний, а скарга в політично незграбний спосіб — сумнівна. Подумаймо, що ми могли народитися за Божою волею євреями, неграми, китайцями чи... росіянами!).

Або ми можемо в межах наших можливостей і здібностей робити для української нації корисне діло. Не менш ва-

жливі, ніж збереження національної державности, є збереження духу нації: її мови, її культури, її світогляду. Тут еміграція має широке поле і могла б працювати чи з сьогодишньою Україною, чи без неї, але для неї. Працювати без задиркуватости, без самовивищення, що є тільки виявом меншевартости, в самопожертві і скромності справжніх патріотів, а не тих, які так себе називають. Коли лікар-українець знайде лік проти пістряка, чи ботанік виплекає голубу троянду, чи поет напише нову Іліяду, чи скульптор вирізьбить нового Льоранцо ді Медічі, вони прославлять свою націю своїм ділом.

Не треба боятися розмови з розумною людиною, чи то однодумцем, чи різнодумцем, чи то українцем, чи то росіянином, поляком, китайцем — одним словом людьми будь-якої національности і будь-якого світогляду. Ми не маємо жодного титулу, щоб осуджувати погляди, які розбігаються з нашими, якщо наш співбесідник чесно старається бути справедливим, а ми самі — не хисткі... Від своїх антагоністів я вимагаю одного: ввічливости і пошани до моїх поглядів. Ненависні тільки: глупа арогантність, шовінізм, нетолерантність, брак форми, намагання убгати багатство індивіда в шаблонну шкаралуцу типа. Кожна людина має право шукати і вибирати. Вона має право і помилитись, якщо шукання було поважне. Тим самим їй дозволено змінити погляд, якщо попередній не узгіднюється з узором абсолютної Правди, бо свобода — природне право людини. Я підписуюсь під словами Шіллера:

Der Mensch ist frei geschaffen, ist frei,
Und würd' er in Ketten geboren!

Я не поборою ніякої системи, я не гордую жодною людиною. Я поборою те, що несправедливе в якійсь системі і засуджую, що погане в якійсь людині. А якщо йдеться про фрази, підозріваю купця, який надто вихвалює свій товар, і книговода, який переконуює про сумлінність у рахунках, і дівчину, що носить свою цноту на язичку, і політика, що чваниться патріотизмом.

Деякі справи повинні бути самозрозумілі. Англійський джентльмен не запевняє, що не читає чужих листів чи що не заглядає крізь дірку від ключа.

Всі ці розважання напевно тотожні з переконаннями моїх друзів Бойчука і Соловія. А ось в одному ми зовсім розбігаємося, або може воно мені так здається:

Я, як і вони обидва, вихованка різних країн Заходу, і маю, може, більше причин до світового громадянства, ніж вони, беручи до уваги, що від шкільних років живу виключно в чужинецькому середовищі; але вдома я тільки на Україні. Люблю її, байдуже, чи Вона опромінена щастям, чи закована в кайдани; чи свята вона, чи сороміцька... Я закохана в неї всією душею, всією плоттю, всім серцем. Адаже любов

— не залежна від прикметників. Вона може бути, в крайньому випадку, і фатальна. Якщо я сьогодні тут, а не там, то тому, що в такий спосіб я їй, може, більше корисна.

Певно, мені хочеться від України не одного, як хочеться від найкоханішої істоти: монолітності, духовної величч, святости... більше, ніж політичного блиску серед самостійних націй світу, більше, ніж ширини її географічних границь. Я вважаю, що сам факт неіснування самостійної української держави не понижує України як нації. Скажу більш: якщо б часом незалежність України мала б спотворити її на взір тоталітарних споруд, що підкорюють, використовують і кривдять інші народи (як нас кривдили сторіччями), то хай Всевишній вже краще укоронує її ласкою своєї тернини.

Моя любов до України — наскрізь іраціональна, як іраціональна, на мою думку, кожна справжня величина і в кінцевому рахунку Бог. (Може тому ми не можемо його «довести»). А від Творця, якого я не спроможна обгорнути своєю смертною глиною, прошу, щоб зробив у моїм серці такий лад: перше Його святе Ім'я, що сплаває в собі все абсолютне і без якого немає нічого гідного жити, потім людство, аж на третім місці Україна, а далі уже всі ті і все те, що торкається мене особисто.

УКРАЇНО, МОЯ ЛЮБОВЕ

Я поїхала на Україну, щоб любити, не щоб ненавидіти чи критикувати. Щоб знаходити спільне, не розбіжне. Щоб давати і брати, бо такий закон у тих, які зовсім собі віддані. Щоб бути щедрою і не звертати уваги на дрібниці, коли йдеться про щось велике. Я не поїхала на Україну, щоб перелицьовувати когось на свій лад, щоб торгуватися за те, що мені особисто належить, щоб зневажати когось.

Я їхала з урочистим почуванням, як наречена назустріч нареченому, неначе б мене тягнув якийсь незримий магнет. Якщо я щонебудь дала Україні, то напевно не як шляхетний добродій, тільки з власної стихійно егоїстичної потреби великого полум'я в грудях.

Може це все, що тут сказане, буде правити багатьом за незрозуміле перебільшення, але я признаюся, що були хвилини на Україні, за які я готова віддати багато днів свого життя, і ті хвилини, що зворушили мене десь аж до костей, може, навіть і — нічого особливого не становлять. Ось, наприклад, по дорозі в Умань я вперше в житті побачила поля соняшників. Я знала поля тюльпанів і гіяцинтів Голляндії і поля лаванди південної Франції, але ніколи в мене не було такої істинкової потреби купатися в полі соняшників. Хай би Фройд розчленовував мої почуття! На пагорбках обабіч дороги сиділи селяни з колосальними косами часнику і цибулі, і Олена Смолич завітчала мене і Драча такою гірляндюю: срібною і золотою. Якби я була римським імператором, я ба-

жала б для себе тріумфальної арки з цибулі і часнику Уманьщини.

З археологом Григорієм Логвином я ходила по історії Києва: по Хрещатій долині, Володимирській горі з видом на достойні бані Лаври, що хоронять у своїх печерах нетлінне тіло Нестора, топтала сходи Андріївської церкви, любивалася її бароковим інтер'єром. З п'ляформи розлягався перед нами вид на широкоплинний Дніпро, на Дарницю з новими будинками і на Вишгород у гребенях дощу, де поховані Борис і Гліб. У Софійському соборі ми спиналися по колихливих риштунках аж під склепіння Оранти: я дотикалася своїми пальцями святих мозаїк, а Григорій Логвин зі сльозами в очах відчитував грецький напис довкола Богородиці: «Бог посеред неї, і не поворушиться; Бог помагає їй день-у-день».

Потім ми блукали Подолом повз церкви святого Іллі, Миколи Надбережного, Братський і Фролівський монастирі, Вознесенську, Миколи Притиска (де, як оповідає легенда, святий Микола придушив чорта до вікна), повз Покрову аж до старезної Кирилівської церкви з святими войовничими велетнями на блакитному фоні. Відживала міць сторіч, легенди, демонологія, і здавалося, що якщо ті святі горби тільки злегка здвигнуть раменами, покришаться всі бомбастичні ідоли і залишаться тільки сутне.

Запали в душу проходи між тополями над Дніпром з водограєм кривавої канни серед однієї грядки в волошках. Усе говорило до мене символами, в які я наново почала вірити, і я намагалася відшифрувати таємну мову моєї землі. Хвилини — уламки кольорового скла, з якого komponую і перекомпоную калейдоскоп своєї дійсности.

Мить у каварні, коли раптом з невимовною інтенсивністю почало звучати якесь шалене танго і запекла в грудях водночас і обдурена молодість і нова сила, що наорджується від страждання і відкриває очі на ніколи не бачені барви, на невидані розміри наших власних спроможностей. Мій Київ... криклива музика через голосник над Дніпром, а разом із нею ще настирливіше, невтомне ляцання солов'їв у верхів'ї. Солов'ї серед міста! Шукайте їх по інших столицях світу!

Хмара над Хрещатиком: над головою дурманіє липа, мокрі руки обгортають мене плащем, і серед океану сторонніх людей є острови на зрозуміння, що вибухає з глибин наших душ тополями і глядіолами. Я ще не хочу допустити до серця слів Рільке:

Бо прекрасне — ніщо інше, тільки початок страшного, що його ми ще заледве спроможні двигнути...

Тому я не могла зразу писати про Україну. Є час болю по розлуці. У кожному випадку не тому, що я боялася наразитися на чиюсь опінію про мене. Преса надто багато пише

неправдивого і безвідповідального, щоб приписувати їй аж таку вагу.

Наведу як приклад (бо в принципі я не відповідаю на наклепи на мене) одну із найневинніших заміток, видруковану 15 серпня в «Свободі», властиво тільки лаконічну нотатку про мій цьогорічний виступ у Києві, але з апендиксом, що відколи Віра Вовк повернулася з України, не працює більш у Католицькому університеті Ріо-де-Жанейро. Натяк, мабуть, хотів показати читачам, як то Віра Вовк змінює свої ідеологічні позиції, зважаючи на можливість, що і сам Католицький університет у Ріо подякує мені, по повороті з України, за мою дотеперішню службу.

Інформація неправдива ось з яких причин: 15 серпня, якраз коли появилася нотатка в «Свободі», я щойно відлітала з Києва до Відня, потім перебувала в Женеві, а до Ріо прибула аж 4 вересня і зараз перебрала всі свої виклади з поезики й порівняльного літературознавства в Католицькому університеті, який має дещо інші критерії, ніж бажалося б деяким газетам. До речі, дожидав мене дома і лист з Католицького університету в Буенос-Айресі з запрошенням перебрати там літні курси. Крім цього, наскільки мені відомо, я ще фігурую на списку професорів римського Університету святого Климентія.

Як же немудро друкувати такі необґрунтовані інформації! Я не оскаржую «Свободу» за брехню, бо правдоподібно тут якесь непорозуміння, тільки таких непорозумінь слід уникати, бо вони псують престиж газети. Моя подорож на Україну не була затаєна в моєму університеті, бо на це нема причин, як і мій християнський світогляд не затаєний на Україні. Хай же заздрісні люди перестануть нарешті міряти інших своїми власними мірилами! Я питаюся: невже людина усім своїм життям, усією своєю творчістю не спроможна переконати когось у своїй людській порядності?

Напевно не збираюся писати про все, що я знаю, бо на те можуть бути причини, але напевно не буду оповідати неправди — ніде, нікому і ні з яких причин. Порядність зобов'язує не тільки перед друзями, але також, і я сказала б — передовсім, перед тими, з ким ми не погоджуємося. Критика тільки тоді повновартісна, коли дивиться в очі антагоністові, а не гавкає собачкою з-під канапи. Що ж дивного, коли я захоплююся і шаную Солженіцина, а не захоплююся і не маю причин шанувати Кузнецова, хоч і можу намагатися його зрозуміти?

Не буду хронологічно розказувати про своє перебування на Україні; дещо було б повторенням того, що я вже давніше писала. Мотивом мого довшого перебування там, крім особистих справ, було опрацювати чотири переклади драм Льорки, які я здала до видавництва на руки Юрія Смолича, — хоч і не мого однодумця, але розумної і доброзичливої до мене людини, яку я шаную і з якою цікаво навіть і посперечатися.

Великим дорадником, другом і критиком при моїй праці був мені Григорій Кочур, одна з найвизначніших особистостей сучасної перекладницької групи, приятель Максима Рильського. Григорій Кочур виїхав привітати мене аж до Ленінграду, і йому я завдячую знайомство з шевченківськими місцями: у Ленінграді кімнати в Академії мистецтв, де працював і помер Шевченко, писальний стіл з вазою в настипі з коралю, на стіні — бандура з галеонською постаттю козака на шийці, а в Москві — розвіяна шинеля, наче крила. З обох міст дороге мені знайомство з літературознавцями Айзенштоком, Дейчем і Олексієвим, в яких я почувала себе майже як у родині.

Приїхавши до Києва, я переважно перебувала, за стараннями Юрія Смолича, в Будинку творчості в Ірпені, де мене відвідували і родичі і друзі, між ними Микола Лукаш, родина Світличних, Михайлина Коцюбинська, Галя Севрук, Богдан Горинь, Ярослав Ступак — одна з найцікавіших молодих появ у прозі, Михайло Осадчий, Оксана Пахловська (донька Ліни Костенко, і по душі і моя), Ростислав Братунь з донею Наталкою та інші. Думаю, що зайве всіх представляти. В Ірпені відпочивали якраз Євген Дроб'язко, перекладач Данте, з дружиною, поет Володимир Забаштанський з родиною, Надія Андріянова (есперантистка) з своєю жвавою донею Лесею, що влізала до мене вікном, щоб приносити мені квіти, так що товариства не бракувало. Майже щодня я переходила залізничу колію, щоб попрацювати в домі Кочурів серед плеканого садочка, в якому кльумби старанно обгороджені пляшками, а там уже ждали на мене ввічливі господарі, машинка до писання і мальована миска з вишнями.

Двічі на тиждень з Григорієм Порфіровичом я їздила до Києва, ходила по книгарнях, відвідувала музеї (золоту скитську скарбницю в Печерській лаврі, колекцію Івана Макаровича Гончара... Отанній ліпить не горщики, а скульптури, зліпив і мою голову, щоб я залишилася в Києві). Я оглядала робітні мистців Івана Марчука, Галі Севрук, Миколи Черниша, Бориса Довганя, слухала наскрізь небувалих композицій Леоніда Грабовського, а з легшого жанру — ансамбль Вадима Смогителя і пісні Бориса Бувєвського. Була на знаменитому концерті кобзарів-бандуристів, де виконували старосвітські думи і балади. У кіностудії Довженка по фільмі «Кам'яний хрест» Драча опинилася під кисневим шатром. Безсумнівно, краса має смертоносну силу, але я востресла, щоб побачити ще колись «Ніч під Івана Купала», «Захара Беркута», «Криницю для спраллих» (такі не здаюся!) і новий фільм Драча про Лесю Українку, уривки з якого сам автор сценарію переповідав мені з незвичайним даром сугестивності.

Як і попередніх разів, я їздила в гостину до завжди щедрого Миколи Бажана, який працює саме над «Історією українського мистецтва» — монументальною працею, в якій

запляновано також помістити зарубіжну творчість українських мистців і показати глибокo образотворче надбання України: перед обличчям історії єдиний правильний жест, який заслуговує на наше визнання і подяку. Була я і в професора Андрія Білецького, в якого можна загубитися між книжками його приватної бібліотеки, і привезла йому подарунок: словник і граматику чібча та муїска. Ліна Костенко, наче жінка, що пішла в поле жати, — принесла на серпі синові ім'я: Василько, годинами читала мені свої поезії, забувши все інше на світі, а тепер я вже знаю, що є рідність, якої не стирає ні час, ні віддаль.

Під кінець перебування на Україні, по відвідинах історичних місць Білої Церкви, родина Смоличів повезла мене до Умані.

Там мене познайомили з однією чарівною жінкою великої культури, людської теплоти і гумору, без якої Умань не мисленна: колишньою стимуляторкою Вапліте, Надією Суровцовою, яка обводила нас по Софіївці, до якої ще колись думаю повернутися.

І цього разу я їздила до Львова, що святкував кольоровими оздобами «25-річчя визволення з-під фашистської окупації». Повертаючися вночі з гостини в «тітки» Ірини Вільде з Братунем і трьома Романамі (Іваничуком, Лубківським і Кудликом), ми надібали перед ратушею молодого іронічного хлопця, що простягнув мені руку і представився: Медвідь. Я зробила те саме і сказала: Вовк. Якось ніхто не здер ні з кого шкіри. Прекрасні сюрреалістичні картини Медведя представилися мені дещо пізніше.

У Львові я зустріла своє дитинство в особі Ярослави Музики, мистця і реставратора ікон, великого знавця і колектора гуцульського мистецтва, найбільшу приятельку моєї матері. Я добре пригадувала собі ще з-перед війни її спокійно-погідне обличчя, на якому по болючих переживаннях в добу переслідувань сталінського режиму не залишилося ні зернини гіркоти, тільки людська глибока мудрість і любов. Зі щирим захопленням привітав мене на шафі один обсмалений свічками ангел, якого ми обидві колись спільно викрадали з придорожньої каплички, щоб врятувати від вогненної загибелі в Кутах, щоб тепер він блищав і захоплював на виставках нові генерації мистців.

Як і останнього разу, я їздила до бабуні в Борислав, а по дорозі заскочила до церкви святого Юрія в Дрогобичі, та зфотографувала дещо з інтер'єру. Через повільні та інші аварії не вдалося клопітливим Братуням повезти мене в Косів, що відкладене на найближчий приїзд.

Зате мені вдалося познайомитися з Кременцем, побачити його замок, дерев'яну церковцю і дім Словацького при довгій, тінистій дорозі. Я не знала Волині, тієї багатой, соняшної рівнини, переплітаної чорними лісами. Зненацька почала з обр'ю виростати величаво гора в діядемі золотих бань: Почаїв. Камінними сходами по схилу яблуневого саду

я сходила вгору. На сходах обабіч сиділи бабуні і продавали пляшечки на свячену воду — прецікава побутова картина ще не організованого і радше фолклорного промислу, багато кольоритніша, ніж у Люрді чи в Фатімі. Якась бабуня, — потім я довідалася, що її звуть Євфрозина, смикнула мене в церкві за суконьку, мовляв, вона — надто коротка, а крім того — я прогрішилася браком платочка на голові. Я сказала, що іншої суконьки в мене немає, а платочок хай вона мені позичить. І так, закутавшись бабуниною хустиною, я пішла знімати Богородицю в вінку лямпадок. Бабуня, з цікавістю розпитуючи про моє ім'я, релігію і місце мого перебування, бігла потім за мною, хрестила мене, благословила і подарувала пляшечку свяченої води від Богородиці, яка залишила слід золотої ніжки на скелі Почаєва. Радила не пролляти ні краплини тієї води, від якої нечиста сила зникає, мов дим.

Отці монахи обводили мене підземельними ходами, де в срібному гробі спочиває блаженний Йова і знаходиться велика колекція уніятських ікон; мене обдаровано восковими свічками, які я довезла до Ріо. Від отців я довідалася дещо про празники і свята в Почаєві: тоді до собору напливає коло 10 000 люду, між ними багато молоді, а причастя розділяють більше години!

Повертаючися повз Підгірці, де вінчався Хмельницький з Оленою, і повз Олесько з його велетенським замком, де тепер картинна галерія, повз «Чортову церкву під снігом», як її називає народ, я відчула, як земля кружляє в моїх жилах. Україна пережила страхіття і — далі існує. В своїх дітях, у своїй девній і новій творчості, в своїй спроможності перестраждати, перетривати, відродитися феніксом.

Під кінець мого перебування в Києві я була гостею внучки Михайла Старицького, Ірини Степенко, колишньої діячки театру Курбаса. Та чарівна червоноволоса чарівниця — не істотно, який її вік! — збирає в своєму домі культурну еліту Києва. Сюди заходили перекладачі Євген і Ольга Поповичі, Леонид Череватенко, доцент Еміль Крюба, що якраз приїхав з дружиною з Парижу, Іван Драч, Віталій Коротич, Дмитро Павличко, Микола Воробйов, Василь Стус, Михайло Саченко, актор Богдан Козак, режисер Лесь Танюк, журналіст Борис Дзюба, мистецтвознавець Сергій Білокінь, перекладач Паламарчук, Іван Дзюба, Михайлина Коцюбинська, Олесь Бердник та інші.

Тоді я вже перекладала не Льорку, а вірші з португальської і бароккову німецьку поезію, ще й драму Дюрренматта: «Візіта старої дами», яку ставив дуже добре у Львові московський театр.

Між Іриною Степенко (панею Орисею, а потім прямо Орисею) і мною виникла глибока симпатія, дружба. В її домі починається міст через Західню Європу і Атлантийський океан, а по другому боці стоять і махають до України Йосип Гірняк, Ліпа Добровольська і сестра Лесі Українки Теодора Косач. В Орисі — все історичне: обстановка, картини, кожна

дрібничка на столі, в шафі чи на полиці — реліквії по Лесі Українці, Миколі Лисенку, Людмилі Черняхівській.

Під кінець мого перебування на Україні відбувся мій літературний вечір, через якийсь ремонт, не в Спільці письменників, як пляновано, а в будинку Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном. Прибули всі мої друзі і багато незнайомих осіб. Юрій Смолич тепло мене привітав, потім і я сама звернулась до публіки:

Дорогі друзі,

ми зустрічаємося втретє, і вірю, що не востаннє. Не треба пояснювати, що Україна для мене не тільки перехрестя моїх шляхів на різні континенти, але самий осередок мого життя, моїх почуттів і старань. Правда: те, що я можу для неї зробити, так боляче мало, тоді як хотілося б їй принести все найцінніше, найкраще, чим людину може наділити доля.

Однак, хоч я і порожньорука, Україна мене збагатила своєю любов'ю. Мої друзі приносять мені її в кожній зустрічі, а я хочу розділити цю любов між своїми однодумцями, особливо молодими українськими письменниками, мистцями і науковцями, що живуть за межами рідної землі.

Є між сьогоднішніми українськими кадрами на Заході прекрасні люди, що виростили в суворих обставинах життя, а часом переживали ідеологічні розчарування. Вони — розумні, працьовиті, критичні, і їх не зловити на якусь блискітку. Вони рішуче відкидають усяку утовчену пропаганду, домагаючися беззастережної чесності і постійної перевірки власних позицій. Тільки хто старається, хто шукає, той живий.

У такому ключі слід розуміти дещо задержуваний виступ Юрія Тарнавського в «Сучасності», де розкритикована збірка поезій Льорки в перекладі Миколи Лукаша. Я певна, що Тарнавський своєю статтею не мав ніякого наміру заперечити Лукашів талант чи майстерність, тим паче проявити до особи Лукаша будь-яку ворожнечу, як і Лукашеві, певно, не доводиться за таке образитися.

У такому ключі, хоч і в іншому, ширшому пляні, ми сприймаємо Івана Дзюбу: як полеміста-патріота, людину незаперечної моральної інтегральності, в якій нам близька і сприйнятна якраз сьогоднішня Україна. Дав би нам Бог на Заході когось, хто з подібною щирістю спромігся б розкрити нам очі на наші недоліки.

Як зрозуміло, що молодих людей за межами України, до яких домішуються в солідарності з українською культурою також чужинці — хочу назвати як приклад Патрицію Килину, українську поетку в Нью-Йорку, — цікавлять свіжі об'явлення в мистець-

кій мові, от хоч би поезії Василя Голобородька чи Миколи Воробйова, так я певна, що вони захопилися б музикою Леоніда Грабовського чи Валерія Сільвестрова або малюнками Любомира Медведа чи Олега Мінька, про яких, на жаль, ми так мало знаємо на Заході. Було б бажане, щоб праця цих і інших молодих творчих особистостей була відома і там і щоб мистці та літератори обмінювалися з своїми колегами за кордоном творчими здобутками, що, до речі, деякі з нас уже і роблять.

Дружба між людиною і людиною простіша, ніж дружба між групою і групою. З дружби між людьми починаються взаємими між націями. (Думаю, що тут присутній Еміль Крюба, професор університету в Бордо, згідний зо мною). Хоч нам і доводиться жити в різних суспільних, політичних і економічних системах, нас єднає одна мова, одна культура і одна духовність. Треба мати відвагу на дійсні, не односторонні товариські стосунки.

Мій життєвий досвід може ще не повний, але надіюся, що він не зміниться в основному.

Нещасний той і гідний співчуття, кому забракло в серці щедрости, щоб вирости понад дрібниці, до сутнього. Щасливий той, хто вірить у перемогу любови і кладе весь свій людський доробок на терези братерства і розуміння, побудовані на пошані до того, що кожному з нас святе.

Я обіцяла бразильському консулятові в Москві прочитати в Києві свій переклад з Машаду де Ассіза: «Собака з бляшанкою на хвості», що й виконала; потім перечитала всі свої симфонії із збірки «Каппа Хреста» і ряд «хуліганських віршів» (як їх називає Григорій Порфирівич) із «Півнів з Барселош».

Вечір відбувся гарно. Були квіти від Максима Драча, який побожно вислухав незрозумілу йому казку, і було багато інших квітів, колосків, кетягів калини, волошок, гвоздиків, троянд...

Тут можна і обірвати спогад. Треба ще повернутися, щоб понюхати запах степу десь у Асканії Новій, може, з Миколою Вінграновським, бо уявляю собі, що то мусить бути мальовничий образ, як Микола деклямує вірші на козацькій могилі. А з Іваном Дзюбою треба піти на ярмарок у Косові та купити верету на лавку, бо він стільки порозказував мені про Косів, якого я не побачила, що я майже луснула з заздрощів. Якщо в Косові, випадком, нема «Інтуриста» — нічого: я застукую в перші двері і скажу: «Тітко, дайти напитися, бо так їсти хочеться, що і спати ніде». Приблизно так, як я зробила в Ірини Стещенко. І все вийде на добре: хата розімкнеться, на мене тєпло війне історія облич, ласкавість рук, і — я буду вдома.

Русини-українці і словаки

Вікентій Шандор

Історична доля обох народів, безпосередніх сусідів, була в угорській державній системі віками незмінна. Обидва народи були однаково поневолені угорським централізмом і однаково виставлені на небезпеку денаціоналізації та національної смерті. У своєму історичному розвитку вони часто шукали спільних доріг і їх знаходили, часто подавали собі братню руку допомоги, що їм виходило на користь. Такі явища вважаємо природними й нормальними у народів, які хочуть забезпечити за собою право на національне життя та можливість свого дальшого розвитку.

Після австро-угорської угоди 1867 року обидва народи були виставлені на смертальну небезпеку знищення. Невгамовний угорський шовінізм нищив і найменші прояви національної культури неугорських народів, насамперед школи й інтелігенцію. Належить зазначити, що в першій половині 19 віку угорці творили меншість у своїй власній державі в порівнянні з поневоленими ними неугорськими народами. Стан смертельної загрози знищення тривав аж до кінця першої світової війни, коли обидва народи опинилися в системі Чехо-Словацької Республіки: Словаччина як її інтегральна частина, а Карпатська Україна як автономний край. Пряшівщина, заселена русинами-українцями, яка творить одностайну національну й етнографічну територію з Карпатською Україною, всупереч прийнятій засаді права на самовизначення, виявленій волі місцевого населення та угоді Т. Масарика з Г. Жатковичем (як речником Американської руської ради) в 1918 році, була підпорядкована словацькій адміністрації. Національні кордони між Карпатською Україною і Словаччиною не були ніколи остаточно устійнені.

Проголошенням самостійности Словаччини й Карпатської України 14 березня 1939, окупацією Карпатської України Угорщиною та приєднанням її в 1944—45 роках до Української РСР було закріплене далі роз'єднання народів. Пряшівщина входить і надалі адміністративно в склад Словаччини. За доби Чехо-Словаччини її життя було нормоване загальнодержавною конституцією і такими ж законами. Від 1 січня 1969 Чехо-Словаччина стала федеративною, так що Пряшівщина входить в склад федеративної Словаччини.

Від часу демократизації Чехо-Словаччини, тобто з січня 1968, почала роз'ятрюватися довкола Пряшівщини між-національна полеміка. Заговорила преса й провідні особи обох

національних груп, з'ясовуючи своє становище. Українська преса на Заході щойно в останню добу звернула пильнішу увагу на цю проблему. Політичні проводи мовчанкою виявили «офіційну байдужість». Словацька емігрантська преса взорувалася, мабуть, на українську і теж була стримана. Українська преса Пряшівщини виступила самовпевнено, достойно, свідомо свого права, користуючись історичними, конституційними і міжнародноправними аргументами в обороні своїх національних та політичних прав. Частина словацької преси в Словаччині, як «Віходословенске новіні», «Смена» та інші, в цій полеміці порушила прийняті культурні межі та форми. Вони дописалися до того, що грубо нападали на українців-русинів Пряшівщини та їх організації, закликаючи свій уряд і народ до цілковитої їх ліквідації. Нас здивувало, що до такого самого негативного висновку дійшла й Матиця Словацька, основним обов'язком якої є оборона національних та культурних прав там, де вони порушені. Вона вже з своєї природи зобов'язана респектувати культурні права національної групи русинів-українців, автохтонів Пряшівщини, предки яких були при творенні Матиці Словацької та помагали їй своєю працею і жертвами.

Словацька народна рада в Турчанському Св. Мартині 30 листопада 1918 року звернулася до русинів з окремим закликом, в якому говориться так:

Ми сьме славяне, як і Ви, ми Вам повну автономію не лем обіцяеме, але Вашу повну автономію як в церковних справах, так і в шкільських уж і узнаваме. Обряди, звичаї Ваші стародавні будуть заховані. А будеме ся старати, аби Ви і свої гімназіальні школи мали а чим скорей власну універзіту з власними преподавателями вибудовану і отворену мали.

Цей заклик Словацька народна рада адресувала русинам тоді, коли русини, які жили на території Пряшівщини, хотіли об'єднатися з українцями в Галичині й русинами на Карпатській Україні, щоб таким чином належати до української держави. Та сама Матиця Словацька у тому самому Турчанському Мартині 8 жовтня 1968, тобто 50 років пізніше, на своїх прилюдних партійних зборах у справі пропозицій конституційного закону про національні меншості висловила-ся проти прав національностей, у тому числі й русинів, вчитися своєю мовою та користуватися нею в зносинах з урядами («Нове життя», Пряшів, 26. 10. 1968). Такі голоси преси й ширення ненависти проти русинів-українців не лишилися без сліду й у декотрих словаків з гарячими головами навіть у США й Канаді. Уважаємо, що не є в інтересі ані словаків, ані русинів-українців, щоб справу Пряшівщини розглядати на вістрію ножа або на вулиці, бо воно вийде на користь тільки нашим ворогам. Її треба розглядати й вирішувати під кутом минулого, історичної правди, сучасних вимог життя і майбутніх історичних потреб обох народів, особливо словаків.

Словаччина лежить у центральній частині Дунайської котловини, яка є випадовою стратегічною базою на схід, тобто на Україну. З цієї бази виходили германські завоювальники проти полабських слов'ян, лужицьких сербів, звідси виходив Наполеон і Гітлер. Перший перед походом на схід забезпечив своє зацілля пресбурзьким (братіславським) миром 1806 року, а другий — анектував Австрію й Чехо-Словаччину. Тому цей важливий стратегічний пункт має для української держави першорядне значення.

Історія занотувала між іншим подорож двох словаків на Україну: Данила Крмана і Самуїла Погорського. Вони вирушили з міста Пряшева в травні 1708; відвідали гетьмана І. Мазепу, для якого мали великі слова пошани; дістали від нього «залізний лист» для улегшення подорожі. Були свідками полтавського бою. Додому повертали через Бендери.

Іншим цікавим подорожником, який пройшов Карпатською Україною в 1843 році і лишив цікаві записки, був Богуш Носак-Незабудов. Свою подорож він описав у «Листи з невідомої країни до Л.»», тобто до Людовита Штура, який був у той час провідною постаттю національного та політичного відродження словаків і редактором часопису «Орел татранські». Під час подорожі Носак-Незабудов відвідував всіх визначніших духовних та світських осіб тієї доби, про яких писав відтак з великим визнанням. У своїх описах Носак-Незабудов подає, що Орлай у книзі «Труди Общества...» (1826, ч. III, стор. 221) наводить, що в Уграх живе 800 000 русинів, але, додає, — «мені один поважний русин писав, що їх є дев'ятсот тисяч». Без уваги на те, скільки їх є, пише далі Носак, «они є добрі, чесні люде, тільки коби більше займалися народним життям. Мають три Єпископства: Мукачівське, Пряшівське і Великоварадинське. До Мукачівської дієцезії належать: Мараморощьська, Бережська, Угочська, половина Сатмарської і Земплинської і майже ціла Саболчська столиця (жупа). Пряшівська єпархія простягається на столиці: Шарішську, Спішську, Гемерську, Торнянську, Абауйварську, Боршодську і половину Земплинської столиці. Великоварадинське єпископство управляє греко-уніятською церквою в таких столицях: Арадська, Бігарська, Чанадська, Саболчська, Темешська, Солнокська і Сатмарська. Світового духовенства в цих єпископствах — без різниці стажу — є 815, а василіянських монахів 55. Фарних церков є 719, а філіяльних 318» (Михайло Мольнар, «Словаки й українці», Словацька академія наук, Словацьке педагогічне видавництво в Братіславі, Відділ української літератури в Пряшеві, 1965, стор. 202). Безручи до уваги, що греко-католиками (уніятами) були тільки русини-українці, звідки й походить засада — «що греко-католик, то русин», наведена територія і статистика відповідає тогочасному станові поселення русинів. Постійне зменшення числа русинів було наслідком поділу Мукачівської єпархії

та зв'язане з поступовою денационалізацією. Відпадала територія, а з нею і населення, виставлене на насильне згурочення.

Русини-українці теж вибиралися в словацький край, щоб пізнати їх життя, турботи й потреби. Так, А. Кралицький, який у 1863 році проїхав Словаччину від Левочі через Високі й Низькі Татри, Ораву до Жіліни, опублікував у 1869 році свої спостереження з подорожі в ужгородському часописі «Світ». Інший подорожник, який заховався під псевдонімом «Руський Путник» (правдоподібно А. Гомичко), в описах своєї подорожі по Словаччині й Пряшівщині широко цікавився проблемами обох народів і потребою їх співпраці. Він закликав: ... «вчитись від більш розвинутих народів та перебирати їх досвід у справі відродження». Велике недомагання в праці русинів подорожник бачив у браку відповідної преси. Він бачив користі з співдії словаків і русинів, ставив її як практичну життєву потребу й стверджував, що «русини краще розвиваються в західніх областях краю, головне там, куди доходить Орол Татранський» (цитовано за «Шевченківським збірником», Філософічний факультет університету ім. Й. Шафарика в Пряшеві, вид. Словацького педагогічного видавництва у Братиславі, 1965, стор. 162-164). Як виходить, потребу такої співпраці висувало саме життя, почуття самозбереження обох національних груп у непривітній і ворожій системі угорського королівства.

1848—1867 РОКИ

Попри тяжку панщину, під якою перебували русини-українці і словаки, їх провідна верства утримувала між собою живі культурні зв'язки. Не маючи власного університету, карпатські русини студювали поза рідним краєм, головне в Австрії, Угорщині й Німеччині. Важливим студійно-виховним осередком для них стало місто Трнава, коло Братислави, де вчилися і вчили видатні сини Карпатської України й Пряшівщини: М. Оросвиговський, М. Бачинський, Г. Таркович, М. Олшавський, І. Фоґарашій та інші. Всі вони відіграли поважну роллю в житті русинів. У трнавській єзуїтській руській друкарні друкувалися церковні та світські книги для потреб русинів, як от книги єпископа Йосифа де Камеліуса (1698), єпископа Г. Візанца. З Пряшівської Руси походить чи не найдавніше записаний текст руської-української народної пісні «Дунаю, Дунаю, чому смутен течеш...» Записав її в селі коло Бардієва Никодим, а надрукована була в «Граматичі чеській» Яна Благослава в 1571 році (М. Мольнар, стор. 18).

Це були добрі початки національного й культурного розвитку русинів-українців. Сприяла тому й та обставина, що частина Угорщини була майже 160 років під турецькою окупацією, що її сильно ослабило. Властивий натиск угорочення настав щойно з виданням закону 1844 року. Національ-

но-визвольна революція Угорщини в 1848—49 рр. закріпила це угорщення, а в 1867 році австро-угорська угода її довершила. На цю добу припадають великі зусилля русинів і словаків для оборони й забезпечення своїх національних та культурних прав у системі Угорщини. Це була доба щирої, чесної та патріотичної співпраці обох народів, наповнена взаємною журбою й довір'ям.

Слов'янський конгрес у Празі в 1848 році мав на меті вирішити і взаємини між пануючими німцями та угорцями і між слов'янськими народами в складі Австро-Угорщини. Провідний чеський історик тої доби Ф. Паляцький мав у пляні зробити з Австрії «точку опору» для слов'янських народів у Середній Європі, щоб таким чином підкріпити ролю Австрії в її боротьбі за гегемонію з Пруссією. Конгрес обговорював проблеми русинів, які були висунені спільно із словацькими домаганнями. Поставлені конгресові вимоги на вирішення національних проблем русинів і словаків зводилися до наступного:

1. щоб словаки й угорські русини були визнані угорцями за народ і щоб у соймі мали рівні права з угорцями;
2. щоб мали свої окремі народні сойми з окремою постійною Словацько-Руською радою, яка дбала б про права обох народів;
3. щоб жадний народ Угорщини не був визнаваний пануючим і щоб усі були рівні.

Далі є ще вимоги в справі організації шкільництва, від народного до університету, територіяльного розподілу століць за їх національним заселенням та інше.

Попри те, що заворушення в Празі не дозволили Слов'янському конгресові до кінця завершити свою працю, лишається знаменний факт, що спільно поставлені вимоги мали в той час історичне виправдання і могли б служити й сьогодні добрим прикладом.

Крім того, Словацька народна рада в окремому зверненні до карпатських русинів у 1848 році, закликаючи їх до дальшої спільної боротьби, писала так:

«Браття Русини!

«Сусідство наше з вами, покровність народная, звязуюча нас з людом вашим, нещастя спільні побуджають нас Словаків зголоситися до вас статочних і жвавих Русинів... Подлуг мадярського права не сміється більше Русин одозвати з народністьов руськов, маєся відречи солодких і милих звуків руської полноцвітної бесіди і привязатися ко народу малому, загибаючому, то є до народу мадярського. Тото само єсть нам Словаком одсуджено за зеленим столом законодавства мадярського. Але ми сьме замислили, лебо ся висвободити з тої довготиранської смерти, лебо одразу в мужеськом бою загинути... До того бою призиваем ми Славяне вас братаєй наших руських в Татрах обитаючих... Нуже встаньте і ви а схоптеся мужесько узброєні против тиранству мадярському,

запераючому вам все, що вам єсть святое і що вам приносить щастя і доброе битіє народа вашого. Злучітьсѧ з нами і покажіть світу, же єсть ще в Татрах руський люд, руського серця, руська горяча кров, руська любов к вибраному народу руському» (М. Мольнар, стор. 229-230).

Як на той час і в таких умовах, це були відважні слова і сміливий заклик до спільної боротьби за спільні народні права. Словаки часто підкреслювали, що «русини мають зразу в сусідстві братів своїх русинів галицьких», і таким способом пригадували мадярам, що «ми не є самі».

Співпраця обох народів проявлялася не тільки в офіційних протестних виступах, але й у письменстві.

Словацький літератор Йосиф Мілослав Гурбан у праці «З літературного життя Русинів» захоплюється оборонними виступами русинів при царському дворі у Відні проти сваволі угорців. Наводить виступ о. Александра Лабанца, священника в Лаборці Волянським і намісника церковної округи Михайлівського. Лабанц свої вимоги народних прав для русинів виправдує тим, що «русини земплинські виконують свій церковний обряд в руським язичку, на ньому слухають слово Боже, в руському язичку вчатьсѧ катехизм, руським язичком молятьсѧ і співають в церкві. Руський язик всі розуміють і говорять...» А далі: «Русини в Пряшові, Кошицях, Ужгороді живо цікавлятьсѧ своєю національністю та з великим захопленням удержують свою літературу. Вістник „Зоря Галицька“ пильно читають. Професор в Ужгороді Андрій Балудянський видає книгу „О старовині та історії народа і церкви руської“. В Кошицях тепер більше любителів руської народности; і шкільна молодіж захоплюється своїм». Далі автор закликає своїх: «а ну, словаки кошицькі — не дайте себе в любові до своєї народности заганьбити братами роду руського» (Мольнар, стор. 232-234). Як видно із слів автора та способу писання, це було його братне побудження до праці та чесного змагання. Немає сумніву, що коли він ставить русинів у Кошицях як приклад для словаків, вони були там автохтонами і їх мусіло бути поважне число.

Співпраця знайшла свій братній відгук і в поезії. Словацький поет Ян Ботто написав у 1863 році «Відгук української думи», в якій описана доля Запоріжжя. Вірш кінчається образом: над могилою дуб зелений, і той зів'яне, але слава Запоріжжя ніколи не зникне. І руські поети присвячували свої поезії словацьким діячам, наприклад, О. Павлович — Андрієві Сладковському.

Виявлене взаємне довір'я і співпраця русинів і словаків не лишилися без уваги угорців. Угорська преса намагалася роз'єднати співпрацю обох національних груп, щоб послабити їх спільний протиугорський фронт. Зробив це провідний угорський часопис «Шешті Гірляп», якому відповів Людовит Штур так: «Ви, мадяри, нам не докажете, що ми в своїй праці твердили, ніби слов'ян є більше в мадярській державі, як мадярів. Ми цього не потребували твердити, бо

про те цілий світ знає». «Пешті Гірляп» далі ствердив, що греко-католицьке населення є русини (в оригіналі — руснаки). Штур на це відповів, що велика частина греко-католицької віри (уніяти), яких 800 000 душ, головне в горішнім Спішу і Шарішці, в жупах Земплинській, Унгварській, Бережській, Мараморшській і т. д. є русини... Штур далі рішуче відкинув закид «Пешті Гірляп», ніби словаки хотіли перевести русинів до свого словацького табору. Він виступив в обороні русинів та їх права на рідну мову й культуру та можливостей друку, стверджуючи: «А чи би то був який гріх, коби Русини мали друкарню в своїм краю десь в Ужгороді чи Кошицях?» (Мольнар, стор. 222).

Після її заснування «Матиця Словацька» звернулася окремим закликом до руського народу в Галичині й Угорщині, в якому писалося: «Матиця Словацька, товариство, основане з єдиною ціллю ширення науки і корисного знання, пробудження духового життя, а через него поширення матеріального і духового добробуту словацького народу, звертається до вас, братя русини, як до своїх найближчих сусідів з просьбою о поміч і співпрацю. Уважаємо злишнім описувати вам нужди нашого товариства, тому що ви, жиючи з нами по сусідстві завше були учасниками нашої долі та історії, і так з нами зв'язані, що вам є відомі всі наші бажання і нужди, як і нам самим» (Мольнар, стор. 300). Відгук русинів-українців по обох боках Карпат був живий. Вони підтримали морально і матеріально цей культурний почин словаків. Жертвували не тільки на народні, але й на церковні цілі. Львівський митрополит Левицький дарував, наприклад, на будову храму в Кошицях 100 золотих.

Великі заслуги в поширенні співпраці русинів і словаків мав д-р Адольф Добрянський, тогочасна провідна постать національного життя русинів Угорщини. А. Добрянський мав великі заслуги і при заснуванні Матиці Словацької, яка на своїх перших загальних зборах 4 серпня 1863 обрала його членом управи.

Перебування російських царських військ на терені Угорщини в 1849 році не залишилося без сліду на поневоленіх угорцями народах, особливо русинах і словаках. З перемогою над угорською революцією обидва народи зв'язували великі надії. Беручи під увагу тодішній загальний стан русинів-українців і словаків, вони щиро вірили в «братнє слов'янське серце» росіян, які легкою рукою могли зробити для них багато добра. Та все закінчилося тільки надіями і марними сподіваннями. Натомість угорці і ці «марні надії» називали «слов'янсько-російською небезпекою» і під цим приводом нищили всі зародки національного та культурного життя русинів-українців і словаків.

Менші слов'янські народи, поневолені німцями, угорцями чи турками, не цікавилися методами чи формою російського поневолення, бо від Росії сподівалися допомоги. Навіть такий свіжий і тверезий голос престороги, як голос

чеського публіциста Гавлічка-Боровського, який вказував на поневолення українського народу Росією й Австрією, не мав успіху. Цікавий голос про настрої карпатських селян занотував М. Д. Лихутин, учасник російської інтервенції в Угорщині в праці «Записки о походе в Венгрии в 1849 г.», виданій у Москві 1874 року, в якій сказано: «Дивлячись на відношення до нас, руських, тутешнього простого населення руснаків, я запитував декотрих з них, чи хотіли би вони приєднатись до Росії. Е ніт, ні за что, відповідали вони, у нас ліпше. У нас дана більша воля панам і ісправникам».

Л. Штур у листі до Срезневського 23 січня 1851, інформуючи його про нужду й потреби словаків, писав: «Вашим святим обов'язком було б помагати братам пригнобленим і збідаченим, бо тяжко сподіватись помочі десь інде, а головнов ви би нам мали давати середники для створення доброї преси і для вихови нашої спосібної молодежи. Ви колись це обіцяли, пригадайте собі, браття, на ваші обіцянки» («Документи до словацького народного руху в роках 1848—49», вид. Словацької академії наук, Братіслава, 1962, стор. 142). Із словацького боку головними речниками російського слов'янства були М. Й. Гурбан, М. Ш. Ферієнчік, Ф. Сасінек та інші.

Коли в 1867 році відбулися московська Етнографічна виставка і Слов'янський з'їзд, на який українці й поляки не були запрошені, то з кіл слов'янських народів прозвучали сильні протести. Словаки вислали шестичленну делегацію до Москви з А. Радлинським на чолі, якій була представлена «слов'янська Москва». У своєму заклик до слов'ян писав тоді один українець під псевдонімом Тарас Воля: «Ми і поляки не були там потрібні тому, що ми вже в руках. Ви були потрібні. Вас треба ще гладити, но ви читайте вашу будуччину в нашій долі» (М. Мольнар, стор. 93). Інший автор, під псевдонімом Микола Кевелєв, опублікував у «Словенських новінах» за 1868 рік незвичайно гостру статтю проти Росії під назвою «Руський голос до словаків». Він писав: «Офіційна Росія — це обман, це холера. Ця Росія починається від царя і йде від жандарма до жандарма, від чиновника до чиновника, аж до останнього поліцейського в найдальшій занедбанім кутку монархії. З кожним кроком по цих ступенях видобуваються як у Дантівській Болгії, нові сили зла, новий ступінь до обманних дій і варваризму» (Мольнар, стор. 91). Буде цікаво підкреслити, що під впливом «Заклику» Тараса Волі чеський радикальний демократ Йосиф Вацлав Фріч, що жив на еміграції в Берліні, написав у видаваному ним журналі «Бланік» статтю «Най живе Україна», в якій переповів важливіші думки з «Заклику».

Гучні гасла про російське слов'янство пустили у чехів і словаків глибокий корінь. Вони стали провідною ідеєю цілих генерацій, які, не знаючи облудної дійсности, яка була задалеко від них, захоплювались її романтикою. Таким чином при кінці 19 стол. у словацькій літературі та промисловому житті вже рідко зустрічаємо згадки про Україну. Її

місце заступила Росія, з якою ці народи намагалися пов'язати і своє майбутнє. Рівнобіжно з цим йшло й ширення ненависти до України та фальшування її історичного минулого. Як далеко сягали наслідки цього «перевиховання» народів, видно з того, що словаки, самі поневолені, солідаризувалися з росіянами в поневоленні української мови. Сталося це в 1899 році на Археологічному з'їзді в Києві. В наслідок ініціативи завзятого україножера професора Київського університету Т. Флоринського заборонено західньоукраїнським вченим виголосити доповіді на з'їзді українською мовою. Єдина українська мова з усіх інших слов'янських була заборонена. Це викликало велике обурення у присутніх слов'янських вчених, а українські вчені відмовилися від участі. Єдиний із слов'янських народів, що солідаризувався з забороною, були словаки, репрезентовані провідним культурним діячем і пізнішим довголітнім головою Матиці Словацької Йосифом Шкултеті. На закиди, які були роблені з цього приводу словакам, Шкултеті писав 17 листопада 1899 Флоринському: «... перед нами, словаками, росіяни не потребують виправдуватись у цій справі. В усьому, що робиться в ім'я малоруської мови, ми бачимо прагнення послабити російську єдність, російську могутність, і тому кожда така річ є для нашої душі й мисли противна. Для нас є то неприемлива махінація. Адже ми бачили наглядно, що ці прагнення підтримує Відень. Як відомо, підтримує їх у Львові і в Чернівцях!» («Шевченківський збірник», Філософічний факультет Університету ім. П. Й. Шафарика в Пряшеві, Словацьке педагогічне видавництво, Братіслава, 1965, стор. 201).

Зміни щодо України настали не тільки в народі, але навіть у родинах. Тоді як Й. М. Гурбан з такою ніжною увагою захоплювався русинами угорськими і галицькими й обороною їх прав, його рідний син Светозар Гурбан Ваянський, найвидатніший словацький культурний діяч кінця 19 — початку 20 століть, вже зайняв протилежне, вороже становище. Як й інші його літературні ровесники, він поставив все на російську карту, захоплюючися російським слов'янством та уявним його захистом перед загрозою германства. Його вислови на адресу української літератури, не говорячи вже про політичні прагнення українців, є крайньо ворожі й навіть образливі. У редактованій ним газеті «Народні новіни» він писав: «Хто буде вивчати нескладні мови всіляких франків, хто буде у великому світі читати слабкі плоди невідомих українських величин? Ніхто, ані душа!» (Мольнар, стор. 97).

Появлялися тут і там спорадично позитивні словацькі голоси про українців та їх прагнення, але їх загальний, все-національний баянс був негативний. Про це добре старалася російська пропаганда, стара, випробувана засада якої «сто разів повторена брехня стає правдою» далеко випередила часо-во і вмінням модерні геббельсівські способи й методи. Приблизно з таким баянсом пережили словаки першу й другу світові війни, які тільки скріплювали в них почування росій-

сько-слов'янського братерства і сподівання, що з цього випливали. Корінь цих наївних сподівань був у них такий глибокий, що деякі словаки, як католики, навіть безбожний більшовизм не уважали в цьому напрямі перешкодою. Треба було аж власного досвіду-трагедії, яка сталася в серпні 1968, коли російський слов'янський брат постукав вночі у двері словацького брата.

ДОБА ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНИ І СЛОВАЦЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Силою історичних умов сталося так, що словаки та закарпатські українці після поразки Угорщини (як складової частини Габсбурзької монархії) в першій світовій війні знову опинилися разом — у складі Чехо-Словацької Республіки (ЧСР). Основною помилкою приєднання Карпатської України до ЧСР у 1919 році було те, що до неї не приєднано всю територію, заселену русинами-українцями, тобто також Пряшівщину, в сенсі етнографічного принципу, засади про національне самовизначення, угоди д-ра Г. Жатковича з проф. Т. Масариком і в сенсі домагань Американської народної ради русинів, висловлених у Скрентоні, 12 листопада 1918, в односторонню прийнятій резолюції: «Щоб угорські русини з найширшими самостійними правами, як штат на федеративній основі, приєдналися до чехо-словацької демократичної республіки під умовами, що до нашої країни повинні належати всі оригінально угро-руські столиці: Спиш, Шариш, Земплін, Абауй, Гемер, Боршодь, Унг, Угоча, Берег і Мараморш». Під час розмов лідера американських русинів Жатковича з Масариком останній запевнив, що «кордони будуть так установлені, що русини будуть задоволені» (експозе Г. Жатковича, колишнього губернатора Підкарпатської Руси).

Як життя показало, провідні державні мужі ЧСР, президент Масарик та міністер Бенеш, свідомо повели далші справи щодо кордонів Карпатської України так, щоб русинів-українців ослабити й розділити на дві адміністративні одиниці і зискати цим для себе політично словаків. У наслідок такої політичної махінації Пряшівщина опинилася адміністративно при Словаччині. Протягом двадцятилітнього існування ЧСР зроблено декілька спроб «говорити в справі кордонів», але вони не довели до мети. Чехо-словацький уряд залишив Пряшівщину при Словаччині всупереч виявленій волі місцевого населення, всупереч прийнятим міжнародним зобов'язанням і всупереч прийнятим угодам з американськими русинами, заходами яких Карпатська Україна була приєднана до ЧСР у 1919 році. Таке рішення уряду ЧСР впливало не з принципу права, а з принципу державної сили. Обставина, що Пряшівщину тимчасово і тільки адміністративно залишено при Словаччині, ясно вказує, що ця територія історично та етнографічно для неї чужа, і тому Словаччина й досі є тільки її управителем, а не власником. Такий фактичний і правовий стан підтверджують тогочасна кон-

ституція і закони ЧСР, за які голосували також словацькі депутати та сенатори. Із сказаного випливає й тимчасовість кордону між двома країнами.

У наслідок такого адміністративного розподілу Пряшівщина не зазнала процесу національного та політичного відродження паралельно з Карпатською Україною. Малі проблеми веденої тут освідомлюючої роботи були слабкі, щоб захопити ширші кола громадянства. Тому воно так і лишилось у своїй масі без належного вияву. Карпатські українці, маючи власні турботи і труднощі з веденням освідомлюючої праці в себе, не звернули вчасно належної уваги на терен Пряшівщини.

У добу між двома світовими війнами Карпатська Україна сильно випередила Пряшівщину своїм національним та культурним розвитком. Однак треба підкреслити, що до першої світової війни, тобто за весь час угорської окупації, Пряшівщина була властивим культурним центром закарпатських русинів, керівним осередком опору проти угорщення, а що найважливіше, вона дала найбільше число національних, культурних та політичних діячів і народних будителів. Помітним є факт, що, наприклад, у меморандумі до цісаря Франца Йосифа I, датованому у Відні 13 жовтня 1849, в справі національних прав русинів, який підписали д-р Візаник, д-р А. Добрянський, Йосиф та Олександр Шолтиси, А. Яницький, о. Віктор Добрянський і д-р Алексевиц (як також і в депутації до цісаря), не було нікого з терену теперішньої Закарпатської області. І сам лідер американських русинів Жаткович походив з Пряшівщини.

Найважливішою причиною застою національного й культурного розвитку Пряшівщини була ворожа і протинародна шкільна політика чехо-словацької шкільної влади. На Карпатській Україні народне та середнє шкільництво відразу після війни пішло природним шляхом, тому воно природно й розвивалося. Навіть мовна боротьба («языковий вопрос»), яка, хоч і гальмувала нормальний розвиток, не мала вирішального значення. Натомість на Пряшівщині відразу в перших початках вдарено по шкільництву типовим, запозиченим в угорців способом. Словаки звільнили всіх учителів русинів-українців, які відмовилися скласти «присягу словацького вчителя» (Петро Ю. Стерчо, «Сучасність», ч. 9, 1965). В усьому світі прийнята засада, що державні службовці складають присягу вірності державі, але тут вимагали присягу такого змісту і в такій формі, яка межує із зрадою власних національних почувань та совісті. У ставленні до русинів словацька шкільна влада користувалася тими самими угорськими законами часів Австро-Угорщини, якими угорці душили і словаків, і русинів. Маємо на думці сумнозвісний шкільний закон «Лекс Аппоні ч. XXVII — 1907», яким не допущено в школах Угорщини ні словацької, ні руської мови. Словаки обернули цей закон на свій лад і на його основі не дозволили зживати в школах руську-українську мову.

У 1930 році в Пряшівській дієцезії було коло 240 церковних шкіл. Єпископ Гойдич зарядив, щоб в усіх цих школах вчити принаймні три години тижнево руську-українську мову. У відповідь на це Шкільний реферат у Братиславі того самого року видав наказ: «у всіх школах Пряшівщини, не виключаючи церковних, навчання повинне відбуватися виключно державною словацькою мовою» (Атанасій В. Пекар. Нариси історії Церкви Закарпаття, Рим, 1967, стор. 142).

А вже цілком оригінально поставив справу русинів словацький земплінський жупан М. Славік, який у 1921 році в обіжнику, виданому перед переписом населення, писав: «На Словаччині немає ні русина, ні русинки. Це тільки угорський уряд видумав їх, щоб відорвати словаків, які говорять земплінським наріччям, від корінних словаків і щоб легше було їх угорщити. Цих зугорщених словаків хочуть тепер відорвати від нас як русинів. Отже ясно, що йдеться не про руську, а про угорську агітацію... Правда, в них є інша релігія — греко-католицька, яку називають руською вірою, але від того вони не будуть і не є русинами».

*

За доби Словацької Держави ставлення словацької влади до русинів Пряшівщини й їх культурних інституцій стало ще більш негативне. Словацький уряд мав намір радикально вирішити справу русинів: на першому пляні було «вчистити Пряшів від русинів». Для цієї мети на доручення прем'єра уряду скликано на 14 березня 1940 окрему нараду в Михайловицях при участі міністра справедливості Фрітца. Предметом нарад було перенесення руської гімназії та учительської семінарії з Пряшева. Міністерство народної оборони видало свої розпорядження для подібної мети: новобранці з Пряшівщини мали виконувати військову службу в західніх словацьких районах, щоб (як про це писав пряшівський жупан 16 серпня 1940 до міністерства) «таким способом військова справа дістала можливість у значній мірі спричинитися до національного скріплення». Ясно, що під «національним скріпленням» треба розуміти словакізацію.

Українці-русини і словаки жили в спільній державі Чехо-Словаччині і вели однакову боротьбу проти празького централізму. Виразником цієї боротьби на Словаччині була Народна партія на чолі з о. А. Глінкою. Спільна боротьба за спільні цілі мусіла їх зближувати. Однак життя занотувало інший розвиток: о. Глінка, як член празького парламенту і голова сильної опозиційної партії, не цікавився життям русинів-українців, не співчував їхній тяжкій долі і політичну боротьбу не координував з ними. Натомість він уклав політичний союз з «Автономним земледільським союзом» — партією Куртяка, про яку було відомо, що вона живе за гроші Будапешту і працює в інтересі угорського «ревізіонізму». Карпатські русини-українці уважали тоді і тепер уважають Угорщину головним ініціатором їх національного та політич-

ного поневолення, тому з недовір'ям ставилися до політичної праці Куртяка та його партії. Хоч празька політика на Словаччині й Карпатській Україні робила багато невідповідних, а то й злочинних заходів, вони не були того порядку, щоб виправдувати мрії про повернення «старих угорських часів». Угорщина, звичайно, використовувала кожную, навіть дрібну нагоду, щоб показати світові, як ці незадоволені народи «прагнуть» повернутися до «корони св. Стефана». Беручи до уваги широковідому в той час міжнародну акцію лорда Ротерміра на користь Угорщини, всілякі заяви провідних осіб у ЧСР на користь Угорщини були для нашої спільної долі надзвичайно небезпечні. Під цим кутом треба розглядати заяву о. Глінки в празькому парламенті 25 листопада 1932, який, порівнюючи чеське панування над словаками з угорським, заявив, що «позиція Словаччини за угорської доби була далеко приязніша». Таке твердження аж ніяк не відповідало дійсності, бо за Чехо-Словаччини словаки стали нацією, а за угорської доби вони в очах угорців були тільки погорджуваними «товтами». Мабуть, швидко забулося угорське прислів'я «Tót nem ember, kása nem étel» — «Товт (тобто словак) не людина, каша не їжа».

Ми розуміємо певні «моральні зобов'язання» словаків супроти Польщі за її допомогу словакам. Однак такі зобов'язання не можуть бути причиною для спонтанного вияву прихильності на користь союзника Польщі — Угорщини, як це сталося під час з'їзду Глінкової Народної партії — в Піщанах 10 вересня 1936. Якщо тут шукати причини розходжень між українцями-русинами і словаками, то ці розходження справді мають досить солідну основу.

Навіть католицизм не міг перемостити тих недоброчинних уповань та ненависти, з якими ставилися деякі тогочасні провідні державні мужі Словаччини до праяшівських русинів-українців, до їх церковних та національних репрезентантів. Маємо на думці поведінку президента о. Йосифа Тіса під час його відвідин Пряшева, якого прийшли привітати також представники церков, у тому числі й єпископ Гойдич. Очевидець описав цю подію-зустріч так: «Коли президент Тісо приїхав до Пряшева з офіційними відвідинами, його вітали, між іншими, єпископ Павло Гойдич, латинський єпископ Чарський, лютеранський єпископ і жидівський рабін. Д-р Тісо кожному з них подав руку, а нашого владику остентаційно поминув. До того, на трибуні достойників наш єпископ мусів стояти, бо для нього не було крісла» (о. А. В. Пекар, стор. 144).

Інший, подібно неприємний випадок стався нашому владиці під час відвідин міністра пропаганди Шаньо Маха — також у Пряшеві. Єпископ не мав наміру вітати Маха, однак коли управа міста загрозила, що це може мати погані наслідки для всіх русинів-українців Праяшщини, єпископ погодився. Коли Мах побачив єпископа Гойдича на святочній академії, назвав його «зрадником і ворогом Словацької Дер-

жави» і «негідним єпископського достоїнства» (о. А. В. Пекар, стор. 145—146). На ці слова владика встав і серед загального збентеження присутніх вийшов з залі. Насувається думка: яка була б реакція словаків, якби чеський президент чи міністер подібно повівся з словацьким єпископом?

У наслідок таких незвичних виявів непошани й образи єпископ Гойдич вніс до Апостольського престолу подання про звільнення. Рим подання не прийняв, навпаки, йменував його ординарієм Пряшівської єпархії. Інсталяцію єпископа Гойдича, що відбулася в Пряшеві 8 серпня 1940, словацький уряд та єпископат цілковито зігнорували, не виславши на неї своїх представників.

Ми довше зупинилися на тяжкому становищі єпископа Гойдича, бо причини такої поведінки з ним треба шукати тільки в тому, що владика був щирим патріотом русином-українцем, любив свій народ, турбувався його долею і працював для нього. Він був толерантний до кожного народу, в тому числі й до словацького.

Закінчення в наст. числі

Дві концепції політично-економічних систем ОРГАНІЦИЗМ І МЕХАНІЦИЗМ

Що таке органіцизм політично-економічних систем? Заки дати відповідь на це питання, треба передусім устійнити, що таке система, а політично-економічна зокрема. Тут, мабуть, слід сказати дещо про методологію.

Вже давно вчені переконалися, що істину не можливо схопити безпосередньо. Посередником мусить бути модель, тобто «ідеалізована» і спрощене зображення істини, яку розглядають. Якщо модель добрий, він нам з'ясовує суть даної істини і допомагає передбачати наслідки можливих змін. Якщо даний модель не є добрий, ми не дістаємо правильного образу того, що досліджуємо, і не зможемо правильно передбачати наслідки змін. Тому вчені докладають так багато зусиль, щоб створити якнайкращі моделі об'єктів, які вони досліджують.

Економісти тим більше зацікавлені добрими моделями, бо речі, над якими вони працюють, лежать в основі життя людей і держав. Якщо астроном помилиться щодо віддалі якоїсь зорі від Землі, то це не таке страшне, як помилка економіста, який дораджує своєму урядові устійнити вартість державної валюти на невідповідному рівні відносно інших валют. У першому випадку помилка астронома може бути прикрою хіба деяким іншим дослідникам зір, але помилка економіста тягне за собою грізні наслідки: безробіття, інфляцію, нестійкість міжнародної монетарної системи тощо. Одним словом, кожний

економіст, а особливо той, що досліджує системи, має справу з тією площиною людської діяльності, що її можна назвати дослівно «життєвою» грою. В основі політично-економічна система є тільки сукупністю правил гри, згідно з якими функціонують її складові частини.

Тож не даремно писав Франк Найт, один з визначних американських економістів:

Це факт першорядної ваги, що здібність грати розумно, виграти є багато вище розвинена і більш розповсюджена між людьми, ніж здібність удосконалювати правила чи вдумувати кращі гри.

Економісти, які досліджують системи, роблять це тільки тому, щоб удосконалити існуючі правила «життєвої гри» або щоб замінити ширші комплекси існуючих правил іншими. Їх можна б назвати «утопіологією», тобто дослідженням різних можливих комбінацій структур та їх функціонування. Чим кращий модель уживає даний економіст, тим більші шанси він має давати добрі поради. Коли події показують, що поради, базовані на одному моделю, виявляються недобрими, економіст повинен шукати кращий модель.

І це якраз ми тепер спостерігаємо. Типологія, яка ділила системи на капіталістичну, комуністичну і різні їх гібриди, виявилася недостатньою, щоб з'ясувати багато спостережених фактів. Тоді висунено більш

рафінований модель ринкових економій і планованих економій з їхніми гібридами. Але з часом і цей модель виявився недостатнім у деяких аспектах, головне, коли йдеться про проблеми, зв'язані з розвитком систем. У деяких випадках він навіть доводить до помилкових висновків. Наприклад, деякі вчені заявили, що комуністичні та капіталістичні системи зближуються. Вони зауважують, що на Сході підводяться технократи, а на Заході — менажери, і що комуністичні уряди задекларували свій намір досягнути західного життєвого рівня, а західні дедалі більше втручаються у власну економіку. На цій базі, уживаючи свій застарілий модель, вони доходять до абсурдних висновків.

Однак більш вдумливі економісти, переконавшись, що стара типологія систем не досконала, почали шукати нового підходу до справи. Наріжним камнем цього підходу стала кібернетика, теорія інформації і контролю. Інформація — її витворення, передача, приймання, інтерпретація і трансформація — це є той спільний ґрунт, на якому стоять всі політично-економічні системи.

У цій статті я не намагатимуся дати вичерпне окреслення цього підходу. Я подам тільки деякі головні його риси, а тоді приступлю до двох деякою мірою протилежних гіпотез, що їх можна збудувати на основі інформаційної теорії.

Жіль Пакет і Річард Карсон з Карлтонського університету опрацювали на такій основі досить елегантний інформаційний модель систем. Подивімося на деякі його головні риси. Насамперед Пакет та Карсон звертають увагу на слова польського економіста Лянгє, що цілість є більша, ніж сума її складових

частин. Близько пов'язане з цим є поняття поділу цілої системи на частини. Вони доводять, що є можливі різні поділи даної економіки і що всі вони мають свої специфічні наслідки.

Уяв'ям собі, що дану економіку ми розділили на складові частини. За складову частину можна уважати таку частину, що може трансформувати інформацію. Трансформація інформації здійснюється так: до даної мікрочастини доходять сигнали від інших мікрочастин; це можуть бути або ціни, або інструкції щось зробити, або просьби переслати якісь інформації тощо; це може бути або згода щось зробити, або відмова, або питання, або заувага; ці сигнали перекидаються поміж мікрочастинами системи і дають почин остаточним рухам реальних продуктів і обслуг через транспортні мережі економіки.

Отже, економіку можна уявити собі як структуру мікрочастин, які функціонують, пересилаючи між собою сигнали через інформаційні мережі та реальні економічні продукти — через транспортні мережі. Як саме виглядатимуть ці потоки реальних економічних продуктів, залежатиме від самої структури мікрочастин і від характеру пересланих сигналів.

Отож ми маємо систему, поділену на частини, які функціонують, передаючи між собою сигнали. Але як же ці частини знають, які сигнали висилати і як їх приймати? Взагалі, що керує цілим процесом? Відповідь на це: раціональність. Кожна складова частина даної системи вирішує свою долю, уживаючи свою мікрораціональність, тобто в існуючих рамках економічної гри кожна дійова частина системи виробляє для себе таку стратегію,

яка, на її думку, принесе користь. Адам Сміт перший ясно сформулював цю концепцію, а відтоді вона досить сильно вкоренилася в економічну теорію. Але, на жаль, у цій літературі майже немає мови про якусь всеохоплюючу макрорациональність цілої системи. Найбільше наближаються до того дискусії, які розглядають таке поняття, як «соціально-порядкова функція» (social preference function). Однак це поняття завжди трактувалося як відблиск основних частин даної системи, або як розумування соціальних філософів, або просто як логічна конструкція. Можливість, що деякі системи таки посідають реальні макрорациональності, незалежні від мікрорациональностей своїх частин, дотепер не добачалася. З цього дотеперішнього погляду на поняття макрорациональності випливає одна з гіпотез про функціонування систем, яку я назвав би — механіцизм. Але можна також мати інший погляд на поняття макрорациональності, і на ньому збудувати другу гіпотезу, яку я назвав би — органіцизм.

Я вже зазначив, що механістична гіпотеза трактує макрорациональність системи як річ, що або не існує, або є тільки логічною конструкцією, тоді як органістична гіпотеза трактує макрорациональність як реальну прикмету даної системи, — прикмету, яка існує, байдуже, чи ми свідомі того, чи ні. Але на цьому не кінчається різниця між цими двома гіпотезами. Механіцизм, хоч і визнає існування структури частин у системі, не добачає жодної особливої ієрархії в тій структурі. Натомість органіцизм кладе сильний наголос на поняття ієрархії. Органіцизм уважає, що кожна органістична система має свою спе-

цифічну ієрархічну структуру. Якщо вона натуральна, то система здорова. Якщо ж немає такої натуральної ієрархії, система просто патологічно нездорова.

Що точно становить натуральну ієрархію і яким способом можна знати, яка ієрархія є відповідна, а яка не відповідає даній системі? Тут ми розглядаємо ці речі тільки поверхово, а не специфічно. Загально можна сказати, що сама дефініція органіцизму вказує, чого треба шукати, щоб устійнити, чи існуюча ієрархічна структура в даній системі нормальна чи патологічна. Людвік фон Бергальянфі уважає, що:

Живий організм — це система, ієрархічно організована з великої кількості різноманітних частин, в яких численні процеси розпоряджені так, що завдяки їх широкій співдії з безперервними змінами матерії та енергії, які становлять цю систему, а також під впливом зовнішніх моментів, — ця система функціонує, зберігаючи свої статичні характеристики, або ці процеси доводять до продукції подібних систем.

Іншими словами, органістична система має свою специфічну макрорациональність, яка зберігає відрубність даної системи від інших.

Як уже зазначено, на одній і тій самій базі інформаційної теорії можна змонтувати дві досить відмінні гіпотези. Але котра з них правильна або, точніше, котра з них дає нам кращий модель для зрозуміння реального світу? Щоб дійти до якогось висновку, треба ці гіпотези перевірити емпіричними фактами. Досі органістична гіпотеза здебільшого була ігнорована. Але накопичується чимраз більше доказів на те, що,

мабуть, органістична гіпотеза дійсно має солідну емпіричну підставу.

Цілий ряд дослідників (Юл, Стюарт, Вайнінг, Грінвур, Ісард, Зіпф, Крісталер та інші) запри- митили різного роду стабільності в різних економічних системах. Одна з найбільш удокументова- них із цих стабільностей — це так зване «правило розряду і розміру», яке каже, що в даній системі друге за величиною місто матиме приблизно поло- вину населення найбільшого міста, десяте — приблизно одну десяту, соте — одну соту і так далі. Ці стабільності тривають довгі періоди часу, навіть сто- літтями, попри великі економіч- ні і неекономічні зміни у даних країнах і попри велику рухо- мість мікрочастин даної попу- ляційної системи. Студії над цими статистичними стабільно- стями є лише в своїх початках. Попереду ще багато праці, а особливо доведеться ще переві- рити, чи ті стабільності відбіга- ють від передбачених форм під тиском змін в ієрархічній струк- турі даної системи і чи вони знову набирають своїх нормаль- них форм, коли ці зміни усун- нені. Якби факти підтвердили цей здогад, то це дало б знач- ну підтримку органістичній гі- потезі. І ця гіпотеза, підперта фактами, була б значно сильні-

шим знаряддям у руках еконо- містів, які хочуть передбачати наслідки різних змін, особливо змін, пов'язаних з територіяль- ними аспектами.

Органістична гіпотеза є по- тенціально сильніша, ніж меха- ністична, бо вона функціонує на вищому рівні раціонально- сти. Однак це не означає, що механістична гіпотеза непра- вильна. На самому початку я зазначив, що політично-еконо- мічну систему можна порівняти з грою. Так само, як кожна гра має свої правила, так має їх і кожна політично-економічна система. Деякі з них можна до- сить легко змінити, наприклад, податкові правила. Інші нато- мість дуже тяжко змінити, як, наприклад, прагнення підпри- емств до максимальної органі- зованості та економічної сили. Механістична гіпотеза може до- сить справно відповісти на пи- тання, які впливають з пер- шого типу правил, тобто з тих, що їх може змінити політична та законодавча сила. Але коли доводиться давати відповідь на питання, які стосуються більш тривалих правил системи, ме- ханістична гіпотеза виявляєть- ся слабою. Треба перейти на вищій ступінь раціональності — і це зробити може органі- стична гіпотеза.

Роман Сеньків

ЕММА АНДІЄВСЬКА — письменниця, що живе в Мюнхені. Поетичні збірки: «Поезії», «Народження ідола», «Риба і розмір», «Кути опостінь», «Первні» та «Пісні без тексту». Збірки новель: «Подорож», «Тигри» та «Джалаліта». Роман «Герострати», три уривки з якого друкуються в нашому журналі, з'являться окремим виданням у нашому видавництві. Тепер працює над «Романом про добру людину».

ВІРА БОВК — авторка поетичних збірок «Елегії», «Чорні акації», «Любовні листи княжни Вероніки...», «Каппа Хреста» та інших. Перекладач з французької, еспанської, німецької. Викладає літературознавство в Католицькому університеті Ріо де Жанейро. Готує до друку збірку поезій «Півні з Барселонш».

ЮЛІАН КОЛЕСАР — народився 1927 року в селі Дюрдьов, Югославія, в сім'ї селянина. Закінчив Школу прикладного мистецтва в Новому Саді, працював ілюстратором, мав виставки своїх творів у Новому Саді, Загребі та Београді. Після перебування в Бельгії і Франції живе тепер у США. Пише діалектом.

ДО НАШИХ ШАНОВНИХ АВТОРІВ

У минулому році в семи числах нашого журналу у відповідній редакційній рубриці ми надрукували короткі дані про авторів статей у стосовному числі. Деякі такі дані вийшли, мабуть, закороткими в порівнянні з іншими. До того, про деяку кількість авторів редакція даних не посідала.

Читачі напевне хочуть дещо докладніше знати про окремих авторів — поетів, письменників, критиків, публіцистів, а зокрема про нових та молодих: який у них професійний стаж, які їхні фахові зацікавлення, що досліджують і над чим саме тепер працюють у ділянках літератури, мистецтва, культурознавства чи суспільного та політичного життя.

Щоб дані про авторів були якнайбільш повні, авторитетні та репрезентативні, просимо кожного Шановного Автора ласкаво подавати разом із статтями також стислі і точні дані про себе — для редакційної рубрики «Біографічні нотатки».

Усім, хто погодиться виконати це прохання, складасмо наперед нашу подяку.

Зміст:

ЛІТЕРАТУРА І МИСТЕЦТВО

- 5 *Микола Воробйов*. Нові поезії.
- 8 *Емма Андієвська*. Герострати (уривок з роману).
- 29 *Федеріко Гарсія Льорка*. Господа Бернарди Альби.
У перекладі *Віри Вовк*.
- 52 *Юліян Д. Колесар-Дюрдьовчань*. Мости щиросци.
- 57 *Юрій Клиновий*. Поет скривавленого села.
- 64 *Олександр Филіпович*. Забутий поет.
- 72 *Богдан Кравців*. Еміґраційне видання поезій Ліни Костенко.

НА АКТУАЛЬНІ ТЕМИ

- 78 *Любомир Ониськевич*. Бітніки, гіппі, революціонери.

ПОДОРОЖНІ НОТАТКИ

- 93 *Віра Вовк*. Україно, моя любове.

ІСТОРИЯ І СУЧАСНІСТЬ

- 107 *Вікентій Шандор*. Русини-українці і словаки.

ОГЛЯДИ, НОТАТКИ

- 121 Дві концепції політично-економічних систем:
органіцизм і механіцизм (*Роман Сеньків*).

У видавництві «Сучасність» вийшла друком нова книжка:

ДЕНІ ДІДРО

ЖАК ФАТАЛІСТ І ЙОГО ПАН

Повний текст у перекладі Івана Кошелівця

Роман про любов і надзвичайні пригоди двох мандрівників, які їхали невідомо звідки й невідомо куди, не знаючи мети своєї подорожі.

Книжка появляється на ринку саме в той час, коли вона може стати гарним великоднім подарунком.

Роман має 280 стор. нормальної вісімки і коштує в окремих країнах:

Канада й США: 4 дол.

Німеччина: 15 НМ.

В інших країнах рівновартість 4 доларів.

Замовляти можна в усіх українських книгарнях або безпосередньо у видавництві «Сучасність».

Окремими книжковими виданнями появились,

друковані в журналі «Сучасність», повісті

Олекси Ізарського

РАНОК

ВІКТОРІ ЛЯЛЯ

ЧУДО В МИСЛОВИЦЯХ

Перша книжка має 151 стор.; друга — 135 стор.; третя — 127 стор.

Ціна: 7,— нім. марок або 2,— амер. дол. за одну книжку; в інших країнах — у валюті, перерахованій на долари.

Замовлення просимо надсилати на адресу нашого видавництва.

Іван Дзюба

ІНТЕРНАЦІОНАЛІЗМ ЧИ РУСИФІКАЦІЯ?

«У цій праці Іван Дзюба охопив цілий ряд проблем, актуальних для української нації як збірного організму та для української людини як індивідуальності — в умовах радянської дійсності. Від появи твору С. Мазлаха і В. Шахрая „До хвилі” (1919 року) не було визначної студії, написаної радянським українцем, в якій з такою силою, ясно, незаперечно і сміливо була б з'ясована справа України і становище української ідеї, як це зроблено в творі Івана Дзюби. На покриття разючого браку серйозних монографій українською мовою на тему національного питання в СРСР за останніх три десятиліття його праця справді — винятковий крок у новітніх спробах дослідити це питання і важливий вклад у розвиток української політичної думки взагалі. Вона являє собою також своєрідний докір новій українській еміграції, що протягом 20-літнього перебування за кордоном у відносно вільних умовах не спромоглася дати працю подібної сили і вартості. Її цінність відтінюється обставиною, що її написано в Києві, в умовах радянської дійсності шістдесятих років».

(З вступного слова Степана Олійника)

Книжка має 264 стор. нормальної вісімки і коштує в окремих країнах:

Канада і США:	в м'якій оправі 4.50 дол. в твердій оправі 5.50 дол.
Англія:	в м'якій оправі 1-18-4 ф. ш. в твердій оправі 2-6-10 ф. ш.
Австралія:	в м'якій оправі 4.— дол. в твердій оправі 4.90 дол.
Німеччина:	в м'якій оправі 18.— нм в твердій оправі 22.— нм
Франція:	в м'якій оправі 22.50 ф. фр. в твердій оправі 27.50 ф. фр.

в усіх інших країнах рівновартість в доллярах.

Просимо замовляти книжку в усіх українських книгарнях або безпосередньо у видавництві «Сучасність».

Адреси наших представників

Австралія: „Library & Book Supply“
16 a Prospect Street
Glenroy, W. 9, Vic.

Аргентина: Cooperativa de Credito
„Renacimiento“
(para „Suchasnist“)
Maza 144
Buenos Aires

**Велико-
британія:** S. Wasylko
52, Johnson Road
Lenton, Nottingham

Канада: I. Eliashevsky
118 Medland St.
Toronto 165, Ont.

США: G. Lopatynski
875 West End Ave.
Apt. 14 B
New York, N. Y. 10025

Швейцарія: Dr. Roman Prokop
alte Landstrasse 22
8803 Rüschnikon

Швеція: Kyrylo Harbar
Box 62
Huddinge

Передплати з усіх інших країн просимо надсилати безпосередньо на адресу видавництва.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ місячника «СУЧАСНІСТЬ» на 1970 рік

	одно число:	річно:
Австралія	0.80	8.40 дол.
Австрія	24.—	240.— шил.
Англія	0:7:0	3:12:0 фун.
Аргентина	1.50	15.— пез.
Бельгія	50.—	500.— бфр.
Бразилія	1.50	15.— н. круз.
Венесуеля	1.20	12.— ам. дол.
Голляндія	3.50	36.— гул.
Канада	1.30	13.— кан. дол.
Німеччина	3.50	36.— нм
США	1.20	12.— ам. дол.
Франція	5.—	50.— ффр.
Швейцарія	4.—	40.— шфр.

Додаткові кошти пересилання нашого журналу летунською поштою до Канади і США становлять 7,5 дол. річно.

ВІД АДМІНІСТРАЦІЇ

Просимо всіх наших вельмишановних передплатників і кольпортерів, які висилають чеки прямо на нашу адресу, виготовляти їх обов'язково на *Ukrainische Gesellschaft für Auslandsstudien e. V.*

Чеки, виготовлені на «Сучасність» чи на окремі прізвища працівників нашого вид-ва, утруднюють і деколи унеможливають їхню реалізацію.

НОВІ КНИЖКИ ВИДАВНИЦТВА «СУЧАСНІСТЬ»

Вийшли з друку два томи

АНТОЛОГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ НА ЗАХОДІ КООРДИНАТИ

Упорядкували. Богдан Бойчук та Богдан Т. Рубчак

Вступна стаття Івана Фізера.

Том I має 404 стор., том II — 433 стор. і на кожного тому: в картоновій оправі — 4.90 амер. дол. або відповідно в іншій валюті; в полотняній оправі 5.90 амер. дол.

Книгарням та кольпортерам даємо 35% опушту.

Замовлення просимо надсилати на адресу нашого видавництва або його представників в окремих країнах.

Появилася мистецька монографія

МИХАЙЛО АНДРІСНКО

Текст Володимира Поповича

Книжка надрукована на першорядному папері і має 96 сторінок, у тому числі 31 односторінкова репродукція образотворчих праць мистця.

Формат: 19,2 × 23,9 см.

З огляду на невеликий тираж монографії просимо поспішати з замовленнями.

Замовляти або безпосередньо у вид-ві «Сучасність», або в наших представників.

Ціна: в картоновій оправі — 3,50 ам. дол.,
у полотняній — 4,60 ам. дол. або
рівновартість цієї суми в даній країні.

Книгарням даємо 35% опушту.